

О.В. Шамара

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВЧИНЕННЯ
ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

МОНОГРАФІЯ

Київ

2014

«Видавничий дім «АртЕк»

УДК 343.3
ББК 67.9 (4УКР) 308
Ш 19

Рецензенти:

О.М. Костенко – доктор наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України;
П.С. Берзін – доктор наук, професор;
О.Ф. Бантишев – доктор філософії у галузі права, професор.

Шамара О.В. Відповідальність за здійснення терористичної діяльності за кримінальним законодавством України: монографія / О.В. Шамара. – К.: Видавничий дім «Арте́к», 2014. – 280 с.
ISBN 978-617-7264-04-9

Монографія підготована на основі юридичного аналізу складу злочинів, віднесених до терористичної діяльності. Розглянуто дискусійні питання визначення понять «терористична діяльність» та «тероризм» та їхнє співвідношення з іншими суміжними поняттями. За результатами проведеного дослідження запропоновано обґрунтовані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання протидії терористичній діяльності в Україні.

Робота буде корисною для науковців, які розробляють наукові засади протидії терористичній діяльності, практичних працівників правоохоронних органів та органів державної влади України, які беруть участь у протидії терористичній діяльності, а також для всіх, хто цікавиться відповідною проблематикою.

УДК 343.3
ББК 67.9 (4УКР) 308

ISBN 978-617-7264-04-9

© О.В. Шамара, 2014
© Видавничий дім «Арте́к», 2014

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТЕРОРИЗМУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА.....	13
1.1. Визначення феномена тероризму: проблеми понятійного апарату.....	13
1.2. Правові основи регулювання антитерористичної діяльності в Україні.....	47
1.3. Підстави кримінально-правової заборони в Україні здійснення терористичної діяльності на території України.....	55
Розділ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬ ДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	80
2.1. Об'єктивні ознаки складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності	82
2.2. Юридичний аналіз суб'єкта складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності	167
2.3. Суб'єктивна сторона складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності	194
2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності	209
Додатки	254
Література	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

МЗС України – Міністерство закордонних справ України

НАН України – Національна академія наук України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

СБ України – Служба безпеки України

СЗР України – Служба зовнішньої розвідки України

СДОР – сильнодіючі отруйні речовини

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

США – Сполучені Штати Америки

РБ – Республіка Білорусь

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСБ України – Управління Служби безпеки України

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦРУ – Центральне розвідувальне управління

ч. – частина

ВСТУП

Глобалізований світ не міг не породити глобальних проблем, які стрімко вторглися в життя сучасного суспільства, поставивши людство в ситуацію, з якою воно раніше не стикалося. Нині тероризм з локального явища перетворився на глобальне, що вимагає переосмислення тих цінностей, які були покладені в основу цивілізації. Проблема тероризму, будучи відносно самостійною, є частиною єдиної системи глобальних проблем, оскільки відчутно впливає на світовий історичний процес. Тероризм належить до життєво важливих проблем, що мають загальносвітовий характер, від вирішення яких залежить подальше існування і розвиток людства.

Поширення тероризму загрожує людству серйозним регресом в умовах життя і через нарощування технічної потужності загрожує загибеллю людської цивілізації. Тому проблема тероризму потребує термінового і невідкладного вирішення й вимагає спільних зусиль всього світового співтовариства, вироблення нової системи ціннісних орієнтацій, концептуальної перебудови бачення, пояснення і розуміння світу. Вирішити глобальні проблеми – значить усунути об'єктивні і суб'єктивні причини їхнього кризового загострення, забезпечити гармонійний розвиток глобальних процесів. Кардинальні зміни в міжнародному житті, пов'язані з процесами всесвітньої глобалізації не зробили світ безпечним. Зросла загроза миру та безпеці людства, пов'язана зі стрімкою експансією екстремістських ідей і практичними діями з переділу життя суспільства з використанням терористичних методів. Терористична діяльність не тільки багатоліка, а й історично мінлива. Сучасна терористична діяльність істотно відрізняється від проявів терористичної активності в минулому за цілями, тактикою і засобами боротьби. Зросли масштаби результативних терористичних актів, швидко міняються способи дій та регіони поширення. Це об'єктивно робить тероризм сьогодні однією з

найбільших загроз безпеці особистості, суспільства і держави. Сучасний тероризм кидає виклик не окремим політичним лідерам, а цілим країнам і їх коаліціям. За масовістю терористичних організацій, за специфікою їх підготовки та методами дії сучасний тероризм може і здатний протистояти не тільки органам державної безпеки, але й регулярним збройним силам. Використання повстанської тактики і методів диверсійної боротьби робить його практично невразливим і створює ореол всемогутності. Час перетворення загрози тероризму у факт дійсності значно скоротилося, тому що це здійснюють організації, групи і фанатично налаштовані особи. Вони добре законспіровані, навчені і забезпечені, мають конкретні цілі щодо зміни світу, складаються з добровольців, готових заради досягнення цих цілей не зважати на жодні жертви. У зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, розширенням доступу до інформаційних технологій нині люди з терористичними та екстремістськими поглядами мають змогу придбати або виготовити будь-які типи зброї (зокрема й масового знищення), а також використовувати останні досягнення науки для втілення власних задумів. Ці обставини спричинили підвищений інтерес практиків і теоретиків різних напрямків. Можна стверджувати, що сформувалися передумови глибокого дослідження феномена тероризму. Цей феномен стосується інтересів усіх верств населення, осмислюється як на буденному, так і теоретичному рівнях. Проте нашим завданням є дослідження аспектів протидії терористичній діяльності в Україні.

Незважаючи на досить незначну частку в загальному масиві суспільно небезпечних діянь, величезна потенційна небезпека тероризму зумовлена тим, що, наприклад, навіть один терористичний акт може завдати відчутної шкоди нашій країні у будь-якій сфері життєдіяльності – від економічної до екологічної. Унаслідок таких протиправних діянь може бути завдано серйозних морально-політичних збитків, може постраждати міжнародний авторитет України.

До 2014 року статистичні дані свідчили, що для нашої держави терористична діяльність не була типовою. Так, упродовж

2001–2013 років у провадженні слідчих підрозділів СБ України перебувало 19 кримінальних справ, порушених СБ України, органами прокуратури та МВС України, за ознаками складу злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України. У шести з них дев'ятнадцять осіб було засуджено до різних строків позбавлення волі. Зокрема вироками: Амур-Ніжинського районного суду м. Дніпропетровська громадянина С. засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 258 КК України; Апеляційного суду Чернівецької області громадян Т. і П. засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 3 ст. 258, ч. 2 ст. 358 КК України; Малиновського районного суду м. Одеси громадянина Ш. засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258, ч. 1 ст. 263 КК України; Апеляційного суду Одеської області десять осіб засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 3. ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 201, ч. 1, ч. 2 ст. 257, ч. 2 ст. 258, ч. 1 ст. 263, ст. 304, ч. 1 ст. 309, ст. 348 КК України; Апеляційного суду м. Києва чотирьох осіб засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 263 КК України; Мар'їнського районного суду Донецької області громадянина Ш. засуджено до позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258 КК України.

Проте аналіз показників статистичної звітності про стан злочинності на території України, досудового слідства органів прокуратури, МВС України, СБУ, фінансових розслідувань Державної фіскальної служби України Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації свідчить, що упродовж семи місяців 2014 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 744 кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України. Найбільше у Луганській (403), Донецькій (239), Харківській (18), Одеській (9) областях та Донецькій залізниці (36).

Тому недооцінювати загрозу здійснення на території нашої країни терористичної діяльності не слід, особливо в умовах про-

цесів глобалізації і можливого експорту такої протиправної діяльності в Україну.

Україна до 2014 року не була вразливою в терористичному плані країною, тому що не втручається у внутрішні справи інших держав, що визначено державною політикою та Концепцією національної безпеки. Проте у нашій країні існували та існують низка зовнішніх і внутрішніх факторів, що можуть спричинити появу підґрунтя для терористичної діяльності на теренах нашої країни. Це – нестабільність економічних, соціально-політичних, національно-етнічних, релігійних та деяких інших процесів, що відбуваються в Україні. Зокрема до окремих чинників та передумов, які посилюють загрозу виникнення терористичної діяльності, можна віднести: присутність прихильників міжнародних терористичних організацій на території України; посилення фундаменталістського впливу в Україні; значне збільшення міграційних потоків із країн Близького та Середнього Сходу; наявність в Україні об'єктів підвищеної небезпеки; останні події в Донецькій та Луганській областях тощо¹.

Постійна трансформація форм і методів терористичної діяльності потребує подальшого вдосконалення заходів правоохоронних органів України, спрямованих насамперед на запобігання та припинення терористичних актів, а також удосконалення засобів кримінально-правової протидії терористичній діяльності загалом. Тому вже зазначалося, що ефективно запобігти такій протиправній діяльності не можна без якісного нормативно-правового забезпечення, особливо у кримінально-правовій галузі².

Одним із засобів боротьби з цими загрозами має стати ефективне кримінальне переслідування осіб, які скоїли злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України. Окремо слід за-

¹ Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nk.org.ua/politika/43816-liberalnyj-terrorizm-v-ukraine>

² Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 26.

значити, що у Концепції про боротьбу з тероризмом, схваленій указом Президента України № 230 від 25.04.2013 р., наголошується, що ООН визнає тероризм однією з найбільш серйозних загроз міжнародному миру і безпеці людства. Тому, зважуючи на цей та інші міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, доречно до системи злочинів проти миру та безпеки людства додати міжнародний тероризм. Даліше поширення терористичної діяльності зумовлюється процесами світової глобалізації, інтернаціоналізації, а також підвищенням рівня міжнародної злочинності.

Оскільки правовим підґрунтям протидії терористичній діяльності є Закон України «Про боротьбу з тероризмом»³ та кримінальний закон⁴, який передбачає підстави й умови відповідальності за скоєння злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, то питання про об'єкт посягання, їхній предмет, способи їх скоєння та відмежування від суміжних злочинів, а також про можливі напрями вдосконалювання кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за них, мають досить важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Сьогодні тероризм є однією з найнебезпечніших форм злочинної діяльності, яка до того ж зазвичай є організованою. Так, у результаті вчинення терористичного акту може бути заподіяно шкоду життю та здоров'ю людей, національній безпеці держави, довірі, авторитету органів влади, нормальному функціонуванню органів місцевої влади та об'єднань громадян, підприємств, установ чи організацій, їх майну.

Слід звернути увагу на те, що при застосуванні терміна «*терористична діяльність*» автор насамперед має на увазі злочини, передбачені Кримінальним кодексом України:

- ст. 258 (терористичний акт);
- ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту);
- ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту);

³ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15>

⁴ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>

- ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації);

- ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту);

- ст. 258-5 (фінансування тероризму).

Позиція автора ґрунтується на тому, що у чинній редакції Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що: «терористична діяльність» – діяльність, яка охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;

- пропаганду і поширення ідеології тероризму;

- фінансування та інше сприяння тероризму»⁵.

Доречно звернути увагу на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» подано вичерпний перелік видів терористичної діяльності, тому не можна погодитись із групою дослідників, які у своїй праці зазначили, що поняття «*терористична діяльність*» включає «як злочини *терористичної спрямованості*, так і сприяння таким діянням у будь-якому вигляді: створення *терористичної групи чи терористичної організації*, фінансування *терористичної діяльності*, підготовку *терористів*, пропаганду і поширення ідеології *тероризму тощо*»⁶, адже поняття «*злочини терористичної спрямованості*», запропоноване професором

⁵ Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 25. – Ст. 180.

⁶ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 27.

В. Ємельяновим⁷, ширше за поняття «терористична діяльність», що визначене законодавчо. Детальніше це дискусійне питання розкриємо далі у роботі.

Успішна протидія будь-яким злочинам, зокрема передбаченим статтями 258–258-5 КК України, можлива лише на основі глибокого та повного знання складу цих злочинів, аналізу їх ознак та елементів у контексті сучасних тенденцій терористичної загрози для України.

Питанню кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, віднесених до терористичної діяльності, присвячено праці вітчизняних науковців: В. Антипенка, О. Багрій-Шахматова, О. Бантишева, В. Борисова, А. Данилевського, В. Ємельянова, В. Журавльова, В. Коваленка, В. Комісарова, В. Крутова, В. Кубальського, С. Кузьміна, І. Риждова, Б. Романюка, С. Мохончука, Л. Новікової, А. Ізетова, Л. Сав'юка, М. Семикіна, О. Семенюка, М. Рибачука, В. Тихого та інших.

Ця праця є логічним продовженням попередніх досліджень⁸.

⁷ Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття співвідношення / В.П. Ємельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – № 19. – С. 131–135; Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства: моногр. / [В.П. Ємельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семикін]; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссруд, 2007. – С. 14–20; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 14–19.

⁸ Шамара О.В. Щодо запровадження кримінальної відповідальності за пропаганду вчинення терористичних актів та ідеології тероризму / О.В. Шамара // Другі юридичні читання: зб. матеріалів всеукраїнської наукової конференції, 18 травня 2005 р. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 75–78; Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт: дис. ... канд. юр. наук / О.В. Шамара. – К.: Вид-во НА СБ України, 2006. – 241 с.; Бантишев О.Ф. Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара, С.А. Кузьмін. – К.: МНДЦ, 2009. – 176 с.; Шамара О.В. Шляхи та напрями удосконалення антитерористичного законодавства України / О.В. Шамара, О.А. Парфіло // Підприємство, господарство і право: Науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2009. – № 5 (161). – С. 118–122; Шамара О.В. Питання відшкодування шкоди, завданої потерпілим від вчинення терористичного акту / О.В. Шамара // Науковий Вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2005. – № 22. – С. 69–74; Шамара О.В. Об'єкт злочину, передбаченого статтею 258 «терористичний акт» Кримінального кодексу України / О.В. Шамара // Вісник Луганського держ. ун-ту внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко: Науково-теоретичний журнал. – 2009. – Вип. 2. – С. 85–91; Шамара О.В. Протидія фі-

У роботі застосовано нетрадиційний підхід дослідження складу злочинів, започаткований професором О. Бантишевим⁹, за схемою: об'єктивна сторона злочину; суб'єкт злочину; суб'єктивна сторона злочину; об'єкт злочину.

Практика протидії терористичній діяльності потребує детального дослідження складу злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, з позицій сучасних соціально-економічних умов на базі узагальнення й аналізу практики суб'єктів боротьби з тероризмом і суду, вивчення й обґрунтування можливостей застосування науки кримінального права України у протидії зазначеним злочинам, а також засобів оперативно-розшукової протидії.

Автор сподівається, що робота зацікавить науковців, які розробляють засади протидії терористичній діяльності, практичних працівників правоохоронних органів та органів державної влади України, які беруть участь у протидії терористичній діяльності.

нануванню терористичної діяльності – як ключовий елемент боротьби з тероризмом. Боротба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) / О.В. Шамара // Науково-практичний журнал. – 2008. – № 19. – С. 84–92; *Шамара О.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності за участь у терористичній діяльності / О.В. Шамара // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2009. – № 3 (44). – С. 201–206; *Шамара О.В.* Фінансування тероризму як один із видів терористичної діяльності / О.В. Шамара // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. Т. 1. – Одеса, 2010. – С. 353–355; *Шамара О.В.* Родовий об'єкт злочинів, передбачених статтями 258–284 Кримінального кодексу України / О.В. Шамара // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: 2010. – № 2. – С. 145–154; *Бантишев О.Ф.* Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти): моногр. / О.Ф. Бантишев, Р.Л. Чорний, О.В. Шамара. – К.: Національна академія СБ України, 2011. – 160 с.; *Шамара О.В.* Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / О.В. Шамара. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 472 с. та ін.

⁹ *Бантышев А.Ф.* Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): моногр. / А.Ф. Бантышев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2000. – С. 39–42; *Бантишев О.Ф.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 41–42; *Бантишев О.Ф.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара; [2-е вид., переробл. та доп.]. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. – 168 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ТЕРОРИЗМУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

1.1. Визначення феномена тероризму: проблеми понятійного апарату

На початку роботи доречно зазначити, що в дослідженні питань протидії терористичній діяльності не можна нехтувати питаннями дослідження тероризму як соціального явища та аналізом наявних підходів у юридичній науці щодо визначення понятійного апарату цього явища та суміжних понять.

Як вдало зазначають автори монографії «Уголовно-правовое противодействие терроризму», тероризм є складним, багатовимірним, багаторівневим явищем, яке посягає на різні охоронювані законом сфери життєдіяльності людей різними способами, що, природно, ускладнює окреслення не тільки загального поняття, але й окремих ознак¹⁰.

Крім того, тероризм як комплексний, багатоплановий феномен часто характеризується вельми неоднозначно та суперечливо, що заважає пошуку оптимальних заходів протидії йому. Як зазначає У. Лакер, «тероризм як явище, безумовно, має своєрідну привабливість – особливо якщо розглядати його з безпечної відстані – а водночас постачає чимало труднощів для аналізу. Ця похмура чарівність тероризму... і труднощі його інтерпретації мають спільне коріння: раптовість, скандальність і дивовижна жорстокість – основні складові тероризму»¹¹.

¹⁰ Ємельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монографія / В.П. Ємельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 3.

¹¹ Лакер И. Истоки: терроризм как явление / И. Лакер // Иностранная литература. – 1996. – № 11. – С. 190–202.

Згадані труднощі у вивченні цього феномена починаються вже на теоретичному рівні, в контексті розуміння та процесі вироблення загального понятійного апарату. Необхідність визначення феномена тероризму має істотне актуальне та практичне значення. Це повністю усвідомлюють ті дослідники, які безпосередньо працюють над уточненням теоретичної концепції тероризму.

Першу спробу визначити поняття тероризму було зроблено на III Міжнародній конференції з уніфікації кримінального законодавства (Брюсель, 1930 р.), яку було організовано Міжнародною асоціацією кримінального права. Проте запропоноване визначення тероризму не відображало жодних характерних ознак цього явища, а лише перелічувало діяння, які слід вважати проявами тероризму. Оскільки тероризм явище багатоліке, то і перелік діянь, які до нього належать, виявився дуже широким та давав змогу поширити це поняття фактично на будь-який злочин. Слід зауважити, що наступні пропозиції щодо визначення поняття тероризм були не кращими, оскільки ставились не практичні завдання протидії тероризму як кримінально-правовому феномену, а завдання боротьби з політичними супротивниками кримінально-правовими засобами¹². Напрацювання щодо визначення об'єктивних ознак тероризму, які містились в резолюціях III та IV конференцій, щодо уніфікації кримінального законодавства були умовно перекреслені пафосом політичної боротьби, яким було наповнено резолюцію V конференції (Мадрид, 1933 р.). Тероризм на цій конференції було визначено як будь-яку дію з метою руйнування соціального устрою. Слід констатувати, що всі конференції з уніфікації кримінального законодавства не спромоглися визначити конкретні ознаки тероризму як самостійного злочину.

Поштовхом до розробки колективних міжнародних заходів з боротьби з тероризмом стало вбивство у 1934 році короля Югославії Олександра I та міністра іноземних справ Франції Луї Барту. Рада Ліги Націй утворила комітет, до складу якого увійшли

¹² Запропоновані на IV конференції по уніфікації кримінального законодавства (Париж, 1931 р.).

одинадцять держав, зокрема й Радянський Союз, частиною якої була УРСР. Метою цього комітету була розробка Міжнародної конвенції, яка мала бути спрямована на боротьбу з тероризмом. Ця Конвенція містила широке тлумачення тероризму. Серед терористичних актів у ній називались:

- будь-яка умисна дія, яка мала за мету вбивство глав держав або дипломатичних відповідальних посадових осіб держав;
- руйнування або пошкодження державного майна або засобів транспорту;
- дії, що піддають небезпеці людське життя.

Особливу увагу було присвячено покаранню за створення злочинних організацій, які мали мету вчинення терористичних актів, або участь у таких організаціях. Проте цю Конвенцію не було ратифіковано і відповідно вона не вступила в силу.

Першу невдалу спробу закріпити визначення тероризму в міжнародному документі було зроблено в Женевській конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1937 року. У ній тероризм був визначений як «будь-які злочинні дії, спрямовані проти держави і націлені або розраховані на те, щоб викликати почуття страху у певних осіб чи групи осіб або у широкій громадськості». Це визначення критикувалося за неточність, а Конвенція так і не вступила в силу, оскільки не була ратифікована необхідною кількістю держав. Проте вироблення чіткого визначення поняття «тероризм» має велике значення для ефективного міжнародного підходу до протидії тероризму.

Згідно з ініціативою ООН, інтенсивна розробка визначення терміна «тероризм» знову розпочалася у грудні 1972 року під час розгляду питання про заходи, спрямовані на запобігання тероризму та іншим формам насилля, які загрожують життю невинних людей чи спричиняють їхню загибель або піддають небезпеці основні свободи. Відповідно до пункту 9 резолюції № 3034, прийнятої в 1973 році Генеральною Асамблеєю, було засновано спеціальний комітет з міжнародного тероризму¹³. Проте цей ор-

¹³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3034 (від 18 вересня 1972 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/273/58/IMG/NR027358.pdf?OpenElement>

ган так і не виробив загальноприйнятого визначення – для одних його членів виявилися неприйнятними теорії, що прирівнюють діяльність національно-визвольних рухів до тероризму, а інших не влаштовувала концепція державного тероризму¹⁴.

Сьогодні на жаль не існує універсального юридичного трактування поняття «тероризм», не зважаючи на те, що урядовими установами, неурядовими організаціями, окремими вченими було запропоновано більше двохсот варіантів дефініції. Цей термін, через часте використання, нерідко має неоднакове семантичне навантаження, суб'єктивне емоційне забарвлення, що, безумовно, додає складнощів під час визначення феномена в науково-теоретичній площині. Багато дослідників, які займаються цією проблемою, запропонували власні формулювання, які відповідають конкретному, досить вузькому колу наукових інтересів.

В нашій науковій розвідці звернемось до теоретико-концептуального підходу, який передбачає визначення суті явища, основних етапів його трансформації в часі та просторі. Таким чином, з'ясування теоретичного аспекту дослідження тероризму спонукає спочатку розглянути деякі історичні віхи еволюції, а також основні етапи генези дефініції зазначеного феномена.

Одним з перших поняття «терор» запропонував Аристотель для позначення особливого виду жаху, який охоплював глядачів трагедії в грецькому театрі. Це був жах перед небуттям, поданий як біль, руйнування. Термін «терор» уживався й у Стародавньому Римі, в перекладі з латини він також означав «страх», «жах». Цей дослівний переклад розкриває не все поняття, а лише його пряму дію на емоційному рівні. Загалом у поняття «терор» з часом стали вкладати не стільки значення наслідку насильства, скільки сам процес, який викликав означений ефект страху¹⁵.

¹⁴ Багрій-Шахматов О.В. Методи боротьби з тероризмом – погляд світового співтовариства / О.В. Багрій-Шахматов, С.Л. Яценко // Тероризм і боротьба з ним. Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2000. – Т. 19. – С. 338–343.

¹⁵ Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – С. 223.

Перші згадки про здійснені терористичні акти пов'язують із зелотами (грец. – «ревнителі», англ. *zealot* – «фанатичний адепт», «палкий прихильник») – соціально-політичною течією, яка виникла в Іудеї в I столітті до нашої ери¹⁶. Політика руху була спрямована проти римської окупації земель, що входили до складу Ізраїлю. З часом із середовища зелотів виділилося радикальне політико-релігійне крило сикаріїв (лат. *sicarii* – «кинжальники»). Здійснюючи ритуальне вбивство окремих осіб (за допомогою короткого меча «сики»), сикарії таким чином зверталися до значно ширшої аудиторії, а саме до римського окупаційного уряду та деяких євреїв, котрі підтримували політику Риму.

Наприкінці XI–XIII століть таємна мусульманська шиїтська організація неоісмаїлітів, більш відома як секта асасинів (від араб. *хашиш*, букв. – «споживачі гашишу»), практикувала як засіб політичної боротьби фізичне знищення своїх супротивників – представників офіційної влади в Сирії (серед жертв цього арабського мусульманського ордена були Конрад Монферратський та інші особи королівської крові). Лідер та ідеолог асасинів Хасан ібн Саббах після декількох поразок, викликаних незначними ресурсами організації, вирішив перейти від відкритої боротьби до тривалої, продуманої терористичної війни. Така тактика вимагала добре навчених та спеціально підготовлених воїнів-фахівців, але обіцяла набагато серйозніший політичний ефект, аніж прості неприкриті напади¹⁷. «Assassin» у сучасній англійській мові означає «вбивця» – найчастіше цей термін застосовується до найманих вбивць або фанатиків, керованих політичними мотивами¹⁸.

У період середньовіччя, на тлі боротьби офіційного Риму з королівськими династіями Європи, релігійні авторитети католицької церкви обґрунтували виправданість убивства монар-

¹⁶ Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britannica.com> – 2004.

¹⁷ Гельман М. Русский способ (Терроризм и масс-медиа в третьем тысячелетии) / М. Гельман // <http://www.guelman.ru/artists/mg/russian-way-book/> – 2004.

¹⁸ Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britannica.com> – 2004.

хів підданими – монархомахію (від грец. *monarchos* – «монарх» та *masche* – «бій», «боротьба»). У другій половині XVI ст. ці ідеї стають актуальнішими, здійснюються вбивства супротивників войовничого католицизму, серед яких був діяч Нідерландської буржуазної революції Вільгельм I Оранський, останній король династії Валуа Генріх III, голова гугенотів під час релігійних воєн у Франції Генріх IV (Генріх Наваррський) та ін. Пізніше, на початку XVII століття, монархомахи-тираноборці аргументують вбивство монарха шляхом заперечення божественного походження королівської влади, стверджуючи, що суверенітет належить народу, який на договірній основі передає владу монархові та відповідно має право повалити або вбити його при порушенні умов цього суспільного договору. Серед історичних подій указанного періоду, які можна трактувати як тероризм, можна назвати так звану «порохову змову» Г. Фокса (1605 р.), який прагнув рестаурації католицизму в Англії. Змовники планували висадити будівлю парламенту, в якому мав бути присутній король Яків I¹⁹.

Велика Французька революція та наполеонівські війни розділили передісторію й власне історію тероризму. Масовий терор епохи Французької революції, що став класичним, продемонстрував модель управління страхом і запустив механізм визрівання тактики тероризму (концепцію використання страху як ефективного знаряддя політичного режиму одним із перших обґрунтував Ж.П. Марат; причиною його вбивства був саме терор, випробуваний на практиці якобінцями після падіння жирондистів).

У цей період терор був такою формою соціальної поведінки загалом та управління зокрема, що передбачала досягнення поставленої мети за допомогою навіювання жаху опонентам, об'єкту управлінських зусиль²⁰.

Таким чином, новий, співзвучний сучасному терміну, тероризм почав формуватися в епоху антимонархічних настроїв в

¹⁹ Яковенко І.Г. Тероризм / І.Г. Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru/articles/> – 2005.

²⁰ Бурега В.В. Методология исследования феномена террора / В.В. Бурега // Вісник Житомирського університету. – 2004. – Випуск 18. – Філософські науки. – С. 12–16.

Європі, становлення національних держав (зазначимо, що етимологія сучасного поняття «терор» сходить до французького *la terreur*, що означає «жах», «страх»). Отже, з кінця XVIII ст. та упродовж першої половини XIX ст. такою дефініцією визначалася і відкрито насильницька форма державної диктатури, і практика разових політичних замахів. Пізніше означене поняття застосовувалося також до репресій, що здійснювалися в ході воєн і до самих воєн.

Далі в анналах європейської історії серед організацій, що систематично практикували політичний терор, після активного в XVI–XVIII сторіччях католицького ордена єзуїтів, необхідно виокремити діяльність італійських карбонаріїв (20-ті рр. XIX ст.) – таємного політичного товариства, яке, окрім ведення пропаганди своїх цілей (національного звільнення від іноземного панування), застосовувало збройну тактику боротьби, зокрема терористичні акти. Слід також згадати близьких їм за ідеологією ірландських феніїв (друга половина XIX ст.), метою яких було створення незалежної Ірландської республіки шляхом таємно підготованого збройного повстання. Організація активно займалася терористичною діяльністю, прагнучи створити сприятливу обстановку заради досягнення поставленої мети.

Значний слід в історії тероризму залишили російські народовольці (організації «Народна воля», «Земля й воля»). У кінці XIX ст. найбільш послідовно відстоювалась необхідність перетворення практики терору як «одного з головних засобів боротьби з деспотизмом» на певну систему політичних вбивств²¹. У статті «Значення політичних вбивств», опублікованій у «Листку «Землі й воли» 22 березня 1879 р., М. Морозов писав: «Політичне вбивство – це єдиний засіб самозахисту в теперішніх умовах і один з найкращих агітаційних прийомів. Завдаючи удару в самий центр урядової організації, він зі страшною силою примушує здригатися всю систему. Як електричний струм, миттєво розноситься цей удар по всій державі й спричиняє безладдя

²¹ Будницький О.В. Тероризм глазами историка. Идеология терроризма / О.В. Будницький // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 3–19.

в усіх її функціях»²². Тут йшлося про публічність, яка сьогодні стала основоположною умовою сучасного терористичного акту. В іншій своїй роботі, одному з варіантів програми Виконавчого комітету «Народної волі», М. Морозов розглядав перспективи «терористичної революції» як нової форми революційної боротьби. Він дійшов висновку, що «таємне вбивство є найстрашнішим зброям боротьби». «Вічно спрямована в одну ціль «зла воля» робиться вкрай винахідливою й немає змоги оберекти себе від її нападу», – писав М. Морозов. – «Так говорили російські газети з приводу одного із замахів на життя імператора. І це вірно: людська винахідливість нескінченна... Терористична боротьба саме й має ту зручність, що вона діє несподівано та знаходить способи й шляхи там, де цього ніхто не допускає»²³. Кінцевою метою терористичної боротьби він вважав завоювання соціальних прав і свобод особистості – свободи думки, слова й безпеки особистості від насильства, наголошуючи, що «непрямим продуктом терористичної боротьби в Росії до її завершення буде між іншим і конституція»²⁴. Крім того, терористична організація повинна була «на практиці довести придатність тих засобів, які вона вживає заради своєї мети. Системою послідовного терору, який невблаганно карає уряд за кожне насильство над свободою, вона повинна добитися остаточної його дезорганізації та ослаблення. Вона повинна зробити його неіездатним і безсилим приймати які б то не було заходи до придушення думки та діяльності, спрямованої до народного блага»²⁵.

У кінці XIX ст. у США активізувався анархо-тероризм, відбулося його теоретичне обґрунтування одним з керівників німецького анархістського руху І. Мостом, який емігрував у США (саме в Німеччині склалася закінчена доктрина сучасного тероризму), та американською анархісткою Е. Гольдман. У своїй статті «Поради терористам» І. Мост доводив значення терористичного

²² Будницький О.В. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях / О.В. Будницкий. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – С. 91–92.

²³ Там само. – С. 101–102.

²⁴ Там само. – С. 105.

²⁵ Там само. – С. 107.

акту як найкращого засобу пропаганди власних ідей, вказуючи на те, що «чим вищою є мета, до якої прямує постріл або удар, і чим більш довершено виконана спроба, тим більшим є її пропагандистський ефект»²⁶. Він також сформулював постулат, відповідно до якого кожен терористичний акт знаходить наслідувачів, тим самим провокуючи наступний акт, після чого виникає ланцюгова реакція, здатна призвести до суспільного вибуху.

Таким чином, І. Мост робив значний акцент на важливості широкого резонансу наслідків терористичної діяльності. Е. Гольдман свою теоретичну працю («Психологія політичного насильства») присвятила політичній та етичній апологетиці тероризму. Вона зробила спробу аргументувати анархістську мораль і створити про неї ідеалізоване уявлення, обґрунтовуючи екзистенціальні потреби особистості у відстоюванні соціальної справедливості²⁷.

Слід констатувати, що у значній кількості історичних досліджень наголошувалося, що активізація тероризму в Європі та США 80–90 рр. XIX сторіччя була інспірована революційно-анархістськими настроями, які були викликані загостренням соціально-економічних суперечностей унаслідок промислової революції XIX ст., розвитком капіталістичних відносин і неминучою експлуатацією робочої сили, формуванням марксистської ідеології, яка універсалізувала застосування насильства в революційних цілях²⁸.

Кінець XIX ст. був позначений наявністю принаймні трьох типів тероризму, кожний з яких характеризувався власною ідеологією та способом дії і відповідно асоціювався з анархізмом, із соціальною революцією та з боротьбою за національне визволення (безперервний анархістський терор в Європі та США, терористична боротьба в Росії та боротьба за національне визволення з використанням терору в Ірландії, Польщі, на Балканах і в Індії).

²⁶ Требин М.П. Тероризм в XXI веке / М.П. Требин. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 456.

²⁷ Там само. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 459.

²⁸ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архєрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.; відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 12.

З появою радикальної буржуазії терористичні методи почали розглядатися як спосіб здійснення докорінних соціально-політичних перетворень²⁹. Цю ідею послідовно обґрунтував ліберал К. Гейцен, якого можна вважати першим систематичним теоретиком сучасного тероризму. Його концепція містить ряд терористичних ідей, які взяли на озброєння сучасні терористи, серед них – ідея ні перед чим не зупинятися, не зважати на засоби, жертви, моральні норми. Поняття «тероризм», що вживається у вказаний період, застосовується як назва радикальної антиурядової діяльності.

З появою наприкінці XIX ст. організацій, що здійснювали систематичні терористичні акти, терміни «терор» та «тероризм» відмежовуються від військової сфери й визначаються як метод досягнення політичної мети насильницьким способом та згодом відокремлюються один від одного. За поняттям «терор» закріплюються репресивні дії держави, за поняттям «тероризм» – діяльність радикально-екстремістських організацій, що вдавалися до політичних вбивств для боротьби із суспільно-політичним режимом³⁰.

У XX ст. тероризм перетворюється на вагомий чинник у світі, що став стрімко глобалізуватись. Зупинимось на загальних підходах до терміна «тероризм», відслідковуючи трансформацію його смислового наповнення упродовж останніх етапів еволюції означеного феномена.

Перша Світова війна дала істотний імпульс подальшому розвитку тероризму, коли постріли сербського націоналіста Г. Принципа в ерцгерцога Франца-Фердинанда, спадкоємця Австро-Угорського престолу, стали приводом для початку воєнних дій.

Зміна змісту цього поняття відбулася в повоєнні 20–30-ті рр. XX століття, коли термін почав використовуватися не для позначення революційної діяльності та застосування насильства проти існуючої політичної системи, а для характеристики ма-

²⁹ Бардін О. Передісторія і генезис тероризму / О. Бардін // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 130–143

³⁰ Требін М. Тероризм: спроба проникнення в сутність / М. Требін // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 123–136.

сових репресій з боку офіційної влади. У цей період вживалося поняття «державний тероризм», яке з часів Великої Французької революції набуло нових форм прояву, практично оформившись у вигляді фашистських режимів в Італії, Німеччині, Іспанії, низки інших країн.

Наголосимо декілька основних моментів та пов'язані з ними теоретичні труднощі у визначенні поняття «тероризм», які виникли вже після II Світової війни. По-перше, дослідникам цього феномена доводилося враховувати його швидку трансформацію в часі та просторі з урахуванням того, що багато форм і проявів тероризму виникли саме в другій половині XX століття та продовжує еволюціонувати і до нинішнього часу.

Так, 1960-ті рр. характеризувалися активізацією виступів прихильників за національне визволення, терористична діяльність яких мала чітко виражений революційний контекст і була спрямована проти процесу колонізації країн Близького Сходу, Азії, Африки. Дещо пізніший період (майже через десятиліття) вже визначався не тільки кількісною та якісною зміною феномена тероризму, але й переоцінкою значення цього терміна. На порядок денний вийшли країни з національними та етнічними проблемами (в цьому контексті слід згадати націоналістичний тероризм в іспанських провінціях Басконії, Галісії, Каталонії, албанський тероризм, турецький етнічний тероризм тощо). Також у цей період відбулося наростання хвилі так званого «лівого» тероризму («Червоні бригади» в Італії, «Червона армія» в Японії і Німеччині, Революційна армія в США та ін.)³¹. Разом із націоналістичним та революційним тероризмом широко використовувалися поняття релігійного, духовного й інших видів цього небезпечного соціально-політичного феномена.

Незважаючи на злочинний характер діяльності терористичних груп у названий період, світова громадськість надавала їм діяльності певної легітимності, запровадивши у політичний ужиток такі поняття, як «боротьба за незалежність»,

³¹ Швидак О.М. Тероризм і засоби масової інформації / О.М. Швидак // Вісник Житомирського університету. – 2004. – Вип. 18. – Філософські науки. – С. 72–75.

«національно-визвольний рух». Подібна смислова переоцінка зумовлена ідеологічним протистоянням між державами, що особливо загострюється на той час.

Цим викликана тенденційність у підході до означеного феномена, застосування політики «подвійних стандартів», зокрема до державного тероризму (наприклад, досі США офіційно не оприлюднили інформацію про проведені ними антитерористичні заходи та законність їхніх дій у Європі, на Близькому Сході та інших регіонах). Визначення «терорист», «країна-спонсор тероризму», «держава, що підтримує тероризм» часто вживаються як засіб маніпуляції в засобах масової інформації та міжнародній політиці і слугують своєрідними ярликами, що, безумовно, ускладнює об'єктивну оцінку явища тероризму.

Як зазначають В. Комісаров, В. Ємельянов, «серйозний вплив на розробку поняття тероризму роблять «нашарування багатьох років ідейно-політичного протистояння» двох суспільно-політичних систем, коли під тероризмом розумілися або комуністичний та національно-визвольний рух, або, навпаки, підбивна діяльність спецслужб»³². Такий підхід ускладнює чітке визначення значення та застосування терміна, що вивчається.

В другій половині ХХ ст. поняття тероризму почали застосовувати до значно ширшого кола насильницьких дій. Означений термін використовувався та використовується для позначення загрози або здійснення нелегітимного насильства організованими групами або рухами, непідконтрольними державі, для досягнення політичної мети. Тероризм перетворюється на один з елементів у системі міжнародних конфліктів. Відбувається розмежування тероризму та насильства, яке застосовується в ході військових дій.

Впродовж останніх років особлива увага приділяється вивченню саме феномена міжнародного тероризму через небез-

³² Комиссаров В.С. Террор, терроризм, государственный терроризм: понятие и соотношение / В.С. Комиссаров, В.П. Емельянов // Вестник Московского университета, сер. 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 34–42; Емельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография / В.П. Емельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 5.

пеку його перетворення на активний суб'єкт світової політики, що загалом впливає на процес міжнародних відносин у ХХІ столітті³³.

Враховуючи різні підходи до поняття міжнародного тероризму, в науковому світі поширена думка, що міжнародний тероризм є одним з різновидів тероризму як соціально-політичного явища більш широкого масштабу³⁴.

Так, Є. Ляхов, критично розглянувши праці В. Маллісона, З. Маллісона, П. Арона, Э. Арегача, Дж. Дугарда та інших, а також низку міжнародних документів, дійшов висновку, що «акції міжнародного тероризму розуміються переважною більшістю авторів як один з видів насильства (політичного, кримінального), що зачіпає ... міжнародні відносини»³⁵.

Деякі українські дослідники визначають міжнародний тероризм як форму політичної боротьби, яку використовують різні політичні партії, рухи, групи та інші організації, в основі діяльності яких лежить екстремізм та насильство, для тиску на суб'єктів міжнародної діяльності з метою досягнення ними політичних цілей³⁶. Окрім того, серед вітчизняних науковців також існує думка, що міжнародний тероризм є явищем, яке окремими політичними акторами використовується насамперед як своєрідний механізм реалізації певної глобалізаційної стратегії, зокрема, всебічного поширення амбіційних гегемоністських устремлінь та утвердження західної системи цінностей в мусульманському світі³⁷.

³³ Швец Д. Международный терроризм: информационный аспект / Д. Швец // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 9. – С. 17–22.

³⁴ Авдеев Ю.И. Типология терроризма / Ю.И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е.И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 54–71.

³⁵ Ляхов Е.Г. Политика терроризма – политика насилия и агрессии / Е.Г. Ляхов. – М.: Международные отношения, 1987. – С. 26.

³⁶ Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби / В.П. Журавльов, Б.В. Романюк, В.В. Коваленко та ін.; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 21.

³⁷ Вознюк В.С. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: автореф. дис... канд. політичних наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; В.С. Вознюк. – К., 2005. – 16 с.

Не зменшуючи значущість вивчення феномена міжнародного тероризму та шляхів протидії йому (як силових, так і в політико-правовому полі), ми вважаємо за потрібне акцентувати увагу на необхідності дослідження тероризму в іншій, інформаційній, площині з урахуванням сучасних реалій. Сучасні терористи, поряд з наявними методами вчинення терористичних актів поєднали терористичну діяльність із впливом засобів масової інформації. Таким чином, йдеться про медіа-орієнтований тероризм, нерозривно пов'язаний з інструментарієм засобів масової інформації. Про висунення на перший план інформаційного складника феномена в 70-ті рр. XX ст. свідчить ще ціла низка західних вчених.

Так, Б. Дженкінс при вивченні феномена міжнародного тероризму підкреслює, що «терористичні напади є ретельно спланованими з метою привертання уваги міжнародної преси. Захоплення та утримання заручників необхідні для створення драматичних приводів. Власне заручники нічого не значать для терористів. Тероризм спрямований на глядачів терористичних актів, а не на його безпосередніх учасників. Тероризм – це театр»³⁸.

На думку американського аналітика Брюса Хофмана є фактом, що тероризм і засоби масової інформації пов'язані між собою взаємновигідними відносинами, використовуючи один одного у міру своїх можливостей³⁹. Напевно, слід погодитись з цією думкою, враховуючи факти наведені Б. Хофманом у роботі «Терроризм – взгляд изнутри», тому вбачається доцільним внести деякі зміни в окремі закони України, а саме:

– частину другу ст. 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. подати в такій редакції:

«Телерадіоорганізації не мають права у своїх програмах розголошувати дані, що становлять державну таємницю або іншу таємницю, яка охороняється законодавством, закликати до насильницької зміни або повалення існуючого державного і суспільного ладу, порушення територіальної цілісності України,

³⁸ Weimann G. Modern Terrorism, the Media and Public Opinion / G. Weimann // The Mass Media in Liberal Democratic Societies. – New York: Paragon House, 1992. – P. 103.

³⁹ Хофман Б. Терроризм – взгляд изнутри = Inside terrorism / Брюс Хофман. – М.: Ультра; Культура, 2003. – С. 173.

вести пропаганду війни, ідеології тероризму, насильства і жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, поширювати порнографію або іншу інформацію, яка підтримує суспільну мораль або підбурює до правопорушень, принижує честь і гідність людини»;

– статтю 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації» подати в такий редакції:

«Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані... для пропаганди війни, ідеології тероризму, насильства та жорстокості, ...»;

– частину 1 ст. 46 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону України «Про інформацію» подати у такий редакції:

«Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, ідеології тероризму, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини»⁴⁰.

Аби виділити основні ознаки феномена тероризму розглянемо низку уже існуючих визначень, якими оперують дослідники західної та вітчизняної науки, а також визначення, запропоновані офіційними органами, неурядовими установами, авторитетними енциклопедіями та словниками.

Дослідник тероризму А. Шмід, розглянувши широкий спектр насильницьких дій та проаналізувавши визначення відомих учених та експертів у цій сфері, робить висновок, що спрощене визначення не може вичерпати всі варіанти трактування терміна⁴¹. Завдяки порівняльному аналізу різних поглядів, вчений виділяє 22 елементи, які зустрічаються в більшості визначень (з найбільшою частотою повторювалися наступні компоненти:

⁴⁰ Бантишев О.Ф. Відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості / О.Ф. Бантишев, О.В. Шама-ра // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2006. – № 1 (9). – С. 94.

⁴¹ Schmid A.P. Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature / A.P. Schmid. – New Brunswick, CT: Transaction, 1983. – 124 p.

насильство або застосування сили (83,5%), політичний (65%), підкреслений страх, терор (53%), загроза (47%), психологічний вплив та очікувана реакція (41,5%) тощо)⁴².

Так, Т. Герцог під визначенням тероризму розуміє *«застосування та загрозу застосування насильства приватними особами з політичних мотивів у рамках певної політичної стратегії з метою надання психологічної дії»*⁴³.

Б. Дженкінс пропонує дефініцію – «загроза застосування насильства, індивідуальні акти насильства або кампанія насильства, що збуджують відчуття страху, можуть бути визначені як тероризм»⁴⁴, ідентифікуючи цей термін і як особливий вид військових дій.

М. Креншоу зазначає, що при аналізі терміна «тероризм» пріоритетним є з'ясування саме мети терористичного акту та формулює наступне визначення: «Тероризм – це соціально та політично неприпустиме насильство, спрямоване на невинну символічну ціль заради досягнення психологічного ефекту»⁴⁵.

Р.А. Денемарк вважає, що *«тероризм – це дія з метою спровокувати різкий страх, щоб реакція на цей страх створила бажане політичне положення»*⁴⁶.

Ємке визначення пропонує також директор Лондонського інституту з вивчення конфліктів Б. Кроз'є, висловлюючи думку про те, що *«тероризм є мотивоване насильство з політичними цілями»*⁴⁷.

⁴² Лабуш Н.С. Информационные технологии и терроризм: теория и практика: учебное пособие / Н.С. Лабуш, А.С. Пуя, А.Ю. Евсеев. – СПб.: Роза мира, 2005. – С. 19.

⁴³ Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление / Ю.И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Степанова Е.И. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 38.

⁴⁴ Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения / Н.Я. Лазарев // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 32.

⁴⁵ Crenshaw M. Terrorism, Legitimacy, and Power / M. Crenshaw. – Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1983. – P. 107.

⁴⁶ Денемарк Р.А. Терроризм в мировой системе: гипотезы о центре и периферии / Р.А. Денемарк // Европа. – 2002 – № 1 (2). – Т. 2. – С. 100.

⁴⁷ Лабуш Н.С. Информационные технологии и терроризм: теория и практика: учебное пособие / Н.С. Лабуш, А.С. Пуя, А.Ю. Евсеев. – СПб.: Роза мира, 2005. – С. 18.

При підготовці щорічних доповідей Держдепартамент США, спираючись на параграф 2656f(d) розділу 22 Зводу законів США, трактує поняття «тероризм» як *«навмисне, політично вмотивоване насильство, яке вчиняється проти сторони, що не воює, наднаціональними групами або секретними агентами з метою здійснити вплив на суспільство»*⁴⁸. У цьому визначенні робиться акцент на свідомому характері терористичних актів, їх політичному підґрунті та наднаціональній приналежності терористів, що діють в мирний (невійськовий) час. Саме це визначення у своїх звітах використовує Держдепартамент США. Проте структурний підрозділ цього державного органу – Бюро по боротьбі з тероризмом обрало для себе інше визначення *«погроза застосування насилля з політичною метою окремими особами або групами, що діють на підтримку, або проти встановленої урядової влади, коли призначення таких дій складається з того, щоб потрясти, приголомшити або залякати певну групу, більш широку чим безпосередні жертви»*.

Не звертаючи увагу на різні формулювання, обидва поняття тероризму об'єднує те, що їх автори роблять акцент тільки на політичну мету. Дійсно, політичні мотиви часто зустрічаються в терористичних актах, проте твердження, що політичний зміст притаманний усім формам терористичної діяльності вважаємо не зовсім вірним. Слід звернути увагу, що політична точка зору про обов'язкову наявність політичного мотивування в діях терористів найпоширеніша серед американських вчених.

Центральне розвідувальне управління США підходить до визначення «тероризму» як до *«погрози застосування чи самого застосування насильства в політичних цілях окремими особами або групами осіб, які діють за або проти існуючого в цій країні уряду, коли такі дії спрямовані на те, щоб завдати удар чи залякати більш чисельну групу, ніж безпосередня жертва, щодо якої було застосовано насильство»*⁴⁹. Це визначення більшою мірою

⁴⁸ Country Reports on Terrorism 2004 of United States Department of State. – Washington: Multi-Media Services, 2005. – P. 1.

⁴⁹ Ліпкан В.А. Боротьба з тероризмом / В.А. Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко – К.: Знання України, 2002. – С. 21.

робить наголос також на політичній природі явища з урахуванням його психологічного впливу.

Відповідно до директиви 2000.12 від 20 грудня 1983 р. Міністерства оборони США, тероризм трактується як навмисне використання протиправного насильства або загрози застосування сили для збудження почуття страху з наміром примусити або залякати уряд чи суспільство, переважно, в політичних, релігійних або ідеологічних цілях⁵⁰. В означеній дефініції конкретизується цільове призначення тероризму – чинення тиску на національний уряд або суспільство загалом.

До проблеми визначення тероризму зверталось й Міністерство юстиції США. У заяві його представника в підкомітеті сенату США з безпеки й тероризму повідомляється, що тероризм виникає, коли протиправне насильство спрямоване на:

- залякування або чинення тиску на цивільне населення;
- здійснення впливу на поведінку уряду шляхом залякування або чинення тиску;
- вплив на поведінку уряду шляхом вбивства або взяття заручників⁵¹.

Ще раз підкреслюється, таким чином, політична спрямованість цілей терористичних організацій з конкретизацією політико-соціальних об'єктів терористичної діяльності.

Конгрес США також пропонує своє визначення тероризму, зафіксувавши його як *«насильницький напад на невійськову частину суспільства в цілях залякування, для досягнення політичної або військової мети»*⁵².

Таким чином, у багатьох офіційних визначеннях, якими оперують державні органи США та дослідники, наголос робиться на тому, що діяння розглядається як терористичний акт, якщо воно здійснюється в політичних цілях (дестабілізація державного правопорядку, вчинення впливу на внутрішню або зовнішню

⁵⁰ Ляхов Е.Г. Терроризм и межгосударственные отношения / Е.Г. Ляхов. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 18.

⁵¹ Там само. – С. 20.

⁵² Там само. – С. 20.

політику держави, ускладнення міжнародних відносин тощо). Крім того, створення атмосфери страху є необхідним елементом характеристики практично всіх запропонованих формулювань поняття тероризму. Проте такі різноманітні підходи до проблеми визначення цього терміна, запропоновані у рамках єдиної політико-правової системи різними державними органами та відомствами США, ніяк не сприяють виробленню загальної правової доктрини боротьби з тероризмом, але повністю відображають проблему трактування цього поняття.

Наукова спільнота США та Великої Британії має свої підходи у визначенні поняття «тероризм», наприклад, Енциклопедія Колумбійського університету визначає тероризм як «загрозу або використання сили, часто проти цивільного населення, для досягнення політичної або соціальної мети за допомогою залякування передбачуваних супротивників та оприлюднення своїх ідей»⁵³.

Юридичний словник Вебстера, посилаючись на означений термін, указує на *«незаконне використання або загрозу насильства, особливо проти держави та суспільства, як політично мотивований засіб нападу або примусу»*⁵⁴.

Енциклопедія Британіка пропонує визначати тероризм як *«систематичне використання насильства для створення атмосфери страху в населення, тим самим досягати конкретних політичних цілей»*⁵⁵.

Цікавим також є підхід у визначенні поняття тероризму в Акті США про патріотизм. У ст. 802 дається формулювання «внутрішнього» тероризму як протилежність «міжнародному тероризму». Внутрішній тероризм визначається як небезпечне для життя людини та таке, що порушує законодавство США або окремих штатів діяння, яке готується та вчиняється з метою

⁵³ Encyclopedia of Columbia University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bartleby.com> – 2006.

⁵⁴ Webster's Encyclopedic Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-w.com> – 2006.

⁵⁵ Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.britannica.com> – 2004.

залякати цивільне населення, шляхом залякування або примусу вплинути на політику уряду або шляхом масового знищення людей чи майна, вчинення іншого терористичного акту або викрадення дітей чи погрозою вчинення таких дій вплинути на здатність уряду керувати державою. Міжнародним тероризмом, відповідно до титулу 18 Зводу законів США, визначено насильницькі чи інші дії, які становлять небезпеку для людського життя, є порушенням кримінального законодавства США або іншої держави, за умови, що кримінальне правопорушення було вчинено в межах юрисдикції США або іншої держави; а також дії, які вчиняються з метою залякати або примусити цивільне населення; або здійснити вплив на політику уряду; а також дії, які розпочинаються за межами територіальної юрисдикції США або за межами їх національних кордонів, але вчиняються злочинцями з метою залякати або примусити США або ту країну, де перебуває злочинець, або отримати політичне укриття. Разом з тим у титулі 22 Зводу законів США подано більш стисле визначення міжнародного тероризму: «терористичні дії, в які залучені громадяни або території більш ніж однієї країни».

Аналіз цих визначень дає підстави дійти висновку, що основною рисою міжнародного тероризму є його транснаціональність, тобто вихід за рамки національних кордонів шляхом вибору іноземної жертви, або здійснюючи терористичну діяльність в іноземній державі, або спроба сховатись після здійснення терористичної діяльності в іншій країні.

В законі Великої Британії про тероризм 2000 року законодавець цієї країни під тероризмом розуміє застосування насилля з політичною метою, включаючи будь-яке насилля, спрямоване на те, щоб викликати у суспільстві або у будь-якій його частині почуття жаху.

Французький законодавець в законі «Про боротьбу з тероризмом та посяганнями на державну безпеку», не надає визначення поняття «тероризм», проте визначені умови, при наявності яких злочин слід розглядати як терористичний. Таких умов дві. Перша умова: злочин має бути скоєний одним виконавцем або злочинним угрупованням і мета його спрямована на вчи-

нення небезпечного порушення громадського порядку шляхом залякування або терору. Друга умова передбачає, що діяння, яке розглядається, має містити ознаки злочинів, які детально та вичерпно перераховані в ст. 1 Закону «Про боротьбу з тероризмом та посяганнями на державну безпеку».

Йдеться насамперед про злочини, передбачені статтею 421-1 КК Франції. Зокрема, диспозиція цієї норми передбачає вчинення окремою особою або злочинною організацією, створеною з метою серйозно порушити громадський порядок шляхом залякування або терору, умисного посягання на життя, на недоторканність людини, викрадення або незаконне утримання людини в закритому приміщенні, угон літального апарата, судна або будь-якого іншого транспортного засобу, розкрадання, вимагання. Крім того, до терористичних віднесені і злочинні діяння у сфері інформатики: незаконний доступ до всієї або частини системи автоматизованої обробки даних, дії, спрямовані на перешкоджання роботі або порушення правильності роботи системи автоматизованої обробки; введення обманним способом інформації в систему автоматизованої обробки даних; участь у групі, створеній з метою підготовки будь-якого з перерахованих діянь, шляхом вчинення одної або кількох конкретних дій. Крім того, КК Франції відносить до терористичного акту: виготовлення або зберігання смертоносних або вибухових засобів та пристроїв; виробництво, продаж, імпорт, експорт вибухових речовин; придбання, зберігання, транспортування або незаконне носіння вибухових речовин або пристроїв, виготовлених з використанням цих речовин; розробка, виготовлення, зберігання, придбання та передача мікробіологічних та біологічних речовин, які становлять небезпеку як для навколишнього середовища, так і для здоров'я або життя людей.

Німеччина у своєму правовому регулюванні боротьби з тероризмом пішла шляхом перерахування діянь, які віднесено до проявів тероризму, залишивши вироблення поняття тероризму юридичній науці та судовій практиці. Лише §129a «Створення терористичного об'єднання» КК Німеччини є визначальним у боротьбі з тероризмом, звідки можна вивести поняття винятково

терористичного об'єднання як угруповання, чия діяльність спрямована на скоєння небезпечних злочинів, які перераховані в цій кримінально-правовій нормі. До них слід віднести тяжке або просте вбивство; геноцид; захоплення заручників та ін.

Італійське кримінальне законодавство терористичні злочини відносить до проявів організованої злочинності. З кримінологічного погляду схожість цих явищ полягає в тому, що наслідками терористичних злочинів та злочинів мафії, зазвичай, є заподіяння шкоди, що значно перевищує шкоду, яку завдають загально кримінальні злочини.

Проблема формулювання поняття «тероризм» не була вирішена повністю також російськими та українськими вченими, незважаючи на позитивну динаміку досліджень. Одна з причин полягає в певній відмінності політологічного та кримінально-правового підходів. Політологи, журналісти, криміналісти, правознавці розглядають це явище в контексті, що цікавить їх, використовуючи власну інтерпретацію⁵⁶.

У радянській правовій доктрині, представлений у дослідженнях Л. Моджорян, тероризм визначається *«як злочин міжнародного характеру, який стосується інтересів двох та більше держав або який порушує міжнародний правопорядок. Терористичний акт можна кваліфікувати як злочин міжнародного характеру, коли:*

1) терорист та особи, які потерпіли від терористичного акту, є громадянами однієї і тої ж держави або різних держав, але злочин здійснений за межами цих держав;

2) терористичний акт спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом;

3) підготовка до терористичного акту ведеться в одній державі, а здійснюється в іншій;

4) скоївши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій, та постає питання про його видачу»⁵⁷.

⁵⁶ Емельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография / В.П. Емельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 4.

⁵⁷ Моджорян Л.А. Терроризм: правда и вымысел / Л.А. Моджорян. – М.: Юридич. лит., 1983. – С. 28.

І. Карпець та В. Антипенко також пропонують розгорнути кримінально-правову характеристику тероризму з урахуванням політичної оцінки суті феномена як міжнародного злочину: *«тероризм – це міжнародна або внутрішньодержавна, але яка має міжнародний (тобто охоплює дві і більше держави) характер, організаційна та інша діяльність, спрямована на створення спеціальних організацій та груп для скоєння вбивств та замаху на вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, застосування насильства й захоплення людей як заручників з метою отримання викупу, насильницького позбавлення людини свободи, пов'язаної зі знуцанням над особистістю, застосуванням тортур, шантажу тощо; тероризм може супроводжуватися руйнуванням та пограбуванням будівель, житлових приміщень та інших об'єктів»*⁵⁸.

*«Терроризм – базирующееся на конфликте насильственное противоборство, которое наряду с причинением ущерба государству, посягает на международную безопасность и миропорядок и обуславливается разностью политических, экономических и культурных интересов групп государств, государств, народов, наций, социальных групп и движений при условии использования хотя бы одной из сторон террористических актов как способа воздействия на противника для достижения политических целей»*⁵⁹.

Висловивши таке широке визначення, дослідники у той же час не відмежовують повною мірою тероризм від міжнародного злочину. Зокрема, І. Карпець такі істотні риси сучасного тероризму, як прагнення до публічності вважав поверховою оцінкою мотивації дій терористів.

Більш вузьку правову оцінку феномену дають сучасні дослідники В. Ліпкан, Д. Нікіфорчук, М. Руденко, визначаючи його як негативне соціально-правове явище, *«обумовлене соціальними, політичними та економічними чинниками, що полягає у застосуванні насильства або інших загально небезпечних дій особою*

⁵⁸ Карпец И.И. Преступления международного характера / И.И. Карпец. – М.: Юри-
дич. лит., 1979. – С. 98.

⁵⁹ Антипенко В.Ф. Оптимізація антитерористичної системи держави в умовах між-
народної і регіональної інтеграції: монографія / В.Ф. Антипенко. – К., 2007. – С. 23

або групою осіб, які прагнуть шляхом залякування та примусу досягти певних соціальних змін у власних інтересах»⁶⁰.

В. Ємельянов вказує на тероризм як на «...публічно здійснювані загально небезпечні дії або погрози, спрямовані на залякування населення або соціальних груп, в цілях прямого або непрямого впливу на ухвалення якого-небудь рішення чи відмову від нього в цілях терористів»⁶¹. В. Антипенко, розглядаючи причини тероризму, підсумовує, що «тероризм – це специфічне кримінальне явище і так само, як і злочинність у цілому, має передусім соціальну детермінованість»⁶².

Ознайомившись з низкою дефініцій, запропонованих криміналістами, наголосимо, що загальним недоліком кримінально-правового визначення феномена тероризму є те, що за такого підходу не беруться достатньою мірою до уваги такі істотні складники, як зокрема інформаційний.

М. Требін до особливих ознак тероризму відносить явний та латентний компоненти насильства. «Явний елемент насильства пов'язаний із здійсненням безпосередніх терористичних актів... У сучасних умовах різко розширюються об'єкти терористичних замахів та самі форми цих замахів», – пише він, окрім того підкреслюючи важливість мотивів та спрямованості насильницьких дій при аналізі терористичних акцій»⁶³. Латентний елемент насильства М. Требін пов'язує з тим, що «...терористичний акт запускає механізм примушення людей діяти так, як цього вимагають терористи, впливати на державні структури з метою реалізації на практиці тих вимог, які висувають терористи, створює в суспільстві атмосферу страху та безвиході»⁶⁴. Дослідник при-

⁶⁰ Ліпкан В.А. Боротьба з тероризмом / В.А. Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко – К.: Знання України, 2002. – С. 44.

⁶¹ Ємельянов В.П. Терроризм – как явление и как состав преступления / Емельянов В.П. – Харьков: Право, 1999. – 272 с.

⁶² Антипенко В.Ф. Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. ... д-ра юридич. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. М.В. Корецького; В.Ф. Антипенко. – К., 1999. – С. 9.

⁶³ Требін М.П. Зомбування страхом. Тероризм як форма політичної комунікації / М.П. Требін // Віче. – 2003. – № 1. – С. 32.

⁶⁴ Требін М.П. Терроризм в XXI веке / М.П. Требин. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 18.

діляє велику увагу також політичному аспекту проблеми тероризму, запропонувавши вживати означене поняття, коли мова йде про «соціально-політичне явище, засноване на використанні або загрозі використання політичного насильства у вигляді терористичного акту з метою створення атмосфери страху та безвиході в суспільстві заради досягнення політичних цілей суб'єктів терористичної діяльності»⁶⁵. Таким чином, розглянувши сутнісні ознаки тероризму, М. Требін підкреслює таку функцію сучасного тероризму, як цілеспрямоване, превентивне залякування, звідки впливає важлива риса терористичної діяльності – зацікавленість її учасників в активному висвітленні актів тероризму засобами масової інформації для отримання широкого резонансу в суспільстві.

Зазначимо стисло, що окрім достатньо значних розбіжностей при визначенні змісту досліджуваного поняття в контексті правового підходу, існують також певні теоретичні труднощі в розмежуванні термінів «терор», «тероризм», «терористична діяльність», «тероризування».

Поняття «терор» є визначальною характеристикою тероризму. Означені поняття часто ідентифікуються та вживаються як синоніми, спостерігається часте змішання дефініцій.

С. Ожегов визначає поняття «терор» як «фізичне насильство аж до фізичного знищення стосовно політичних супротивників»⁶⁶. Це визначення, на наш погляд, не є повним, оскільки терор, уже зважаючи на етимологію цього слова (у перекладі з латинської мови – «страх», «жах»), передбачає не тільки фізичне, але й психологічне насильство – нагнітання атмосфери страху, напруженості.

В. Остроухов, досліджуючи проблему інтерпретації понять «терор» і «тероризм», констатує, що «якщо насильство розуміти як «спосіб самоздійснення історії», як «народний промисел», як засіб, за допомогою якого різні суспільні верстви, класи, нації

⁶⁵ Требін М.П. Терроризм в XXI веке / М.П. Требін. – Мн.: Харвест, 2003. – С. 22.

⁶⁶ Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; Под ред. Н.Ю. Шведовой; [18-е изд., стереотип.] – М.: Рус. яз., 1986. – С. 691.

та народи вирішували або захищали свої інтереси та існування, то терор і тероризм слід вважати за різновиди насильства, які в історії застосовуються у тих випадках, коли «пряме», «звичайне» насильство не призводить до запланованої мети»⁶⁷. Але, незважаючи на спільні риси, він чітко розмежує ці явища: «тероризм ... і історично, і з огляду на площину моральну, і площину політичну відрізняється від терору, який завжди є державним терором»⁶⁸. Крім того, професор В. Остроухов, дивлячись крізь призму кримінально-правового підходу, уточнює, що «... терористичні акції – це передусім акції насильства, що носять кримінальний характер. Акції терору, як правило, незважаючи на їх злочинний характер з огляду на моральне оцінювання, історично завжди перебували поза межами кримінального законодавства і не підлягали покаранню їхніх виконавців у чинній правовій структурі міждержавних або ж внутрішньодержавних відносин»⁶⁹. Крім того, науковець робить акцент на істотних культурно-ціннісних відмінностях явищ, справедливо указуючи на те, що «для терору є не обов'язковим конфлікт інтересів внутрішнього плану. Але обов'язково потрібен конфлікт ситуації... Тероризм у своїй «родовій формі», навпаки, як домінантний передбачає конфлікт інтересів і цінностей..., який відбувається всередині певної спільноти. Такий конфлікт може носити соціальне, культурологічне, конфесійне (релігійне) забарвлення»⁷⁰. Виділення культурологічного аспекту значно розширює вузький правовий підхід до визначення феномена, що вивчається.

В. Ємельянов, акцентуючи увагу на тому, що «терор і тероризм – це явища різного рівня в ієрархії суспільних відносин»⁷¹,

⁶⁷ Остроухов В.В. Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства й терору: автореф. дис. ... д-ра юридич. наук: 12.00.08 / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; В.В. Остроухов. – К., 2001. – С. 16–17.

⁶⁸ Там само. – С. 15.

⁶⁹ Остроухов В.В. Проблема розуміння та інтерпретації феноменів «терор» і «тероризм» / В.В. Остроухов // *Philosophia prima: метафізичні питання*. – 1999. – Вип. 2 – С. 130.

⁷⁰ Там само. – С. 129.

⁷¹ Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Харків: Рубікон, 1997. – С. 37.

вважає, що терор втілює собою «акції масового фізичного, психологічного, ідеологічного насильства, що здійснюються суспільно-політичними структурами, які мають необмежену владу над соціальним контингентом, котрий знаходиться в їх полі діяльності»⁷². Разом із В. Комісаровим він зазначає також, що терор може бути пов'язаний із діяльністю державної влади в певні періоди існування держави, і з недержавними утвореннями (наприклад, інквізиція) або сильною опозицією, що вступила у відверту конфронтацію з офіційною владою (наприклад, «часи смуту» в Росії XVI–XVII століть). Таким чином, терор може бути як державний, так і недержавний. Державний терор пов'язують з особливо репресивною діяльністю державної влади стосовно своїх політичних супротивників усередині країни і за її межами⁷³.

В. Вітюк та С. Ефіров теж розрізняють терор та тероризм як два типи терористичної діяльності, причому «державний терор є відкрите насильство з боку панівного класу, що спирається на потужність державних інститутів, а опозиційний тероризм – насильство й залякування, використовуване антирежимними угрупованнями. Основною зброєю державного терору є репресії, тероризму опозиційного – терористичні акти»⁷⁴.

В аналогічному контексті розглядає проблему Я. Дашкевич, визначаючи терор як «систематичне застосування засобів сили для збереження чи запровадження певної системи панування в державі або в глобальних вимірах», а тероризм – як «метод боротьби з існуючим суспільно-політичним ладом, інколи з метою його повалення, передусім шляхом створення в країні атмосфери страху та жаху»⁷⁵.

⁷² Емельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості / В.П. Емельянов. – Харків: Рубікон, 1997. – С. 16.

⁷³ Комиссаров В.С. Террор, терроризм, государственный терроризм: понятие и соотношение / В.С. Комиссаров, В.П. Емельянов // Вестник Московского университета, сер. 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 37.

⁷⁴ Витюк В.В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А. Эфилов. – М.: Наука, 1987. – С. 237.

⁷⁵ Дашкевич Я. Терор і тероризм / Я. Дашкевич // Розбудова держави. – 2001. – № 7. – С. 3.

Таким чином, дослідники пов'язують термін «терор» з владною діяльністю держави, політикою та практикою державних репресій з опорою на легітимний силовий механізм. У цьому контексті найбільш прийнятним вважаємо визначення терору як сукупності насильницьких дій з боку влади стосовно громадянського суспільства з метою ефективнішого примушення для затвердження певної системи панування в державі. Фактично йдеться про форму тиску політичної влади для досягнення певної мети (такий метод можуть застосовувати й недержавні утворення, про що вже йшлося вище).

Наголосимо ще раз на висновку цитованих учених, що тероризм також характерний для опозиційних сил та є формою протесту проти існуючого порядку, спробою примусити владу прийняти те або інше політичне рішення. Так, В. Ємельянов аналізує тероризм як «... *засіб боротьби слабкої сторони проти сильної*», терор – як «... *засіб придушення слабкішого супротивника сильнішою стороною, якою і є державна влада*»⁷⁶, С. Єфіров, зазначаючи, що «*тероризм є хоч і грізною зброєю, але зброєю слабких*»⁷⁷, підкреслює, що «*при тоталітарних режимах тероризму практично немає, це пояснюється не тільки відсутністю наблиситі, але і тим, що держава в цих умовах сама здійснює функцію терору*»⁷⁸.

Проаналізувавши думки різних дослідників, можна виділити низку характерних ознак терору:

1. Масовість насильства. Терор може поширюватися на необмежену кількість осіб та потенційно поширюватися на ще більшу групу осіб.

2. Системність і періодичність актів насильства. Це означає, що терористичні акти становлять певну сукупність дій, кінцевою метою яких є створення обстановки пригноблення, страху, дестабілізації суспільства.

⁷⁶ Емельянов В.П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В.П. Емельянов. – Харьков: Право, 1999. – С. 92.

⁷⁷ Витюк В.В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А. Эфилов. – М.: Наука, 1987. – С. 226.

⁷⁸ Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 42.

3. Суб'єктами терору може бути як держава, так і недержавні утворення.

4. Цілеспрямованість терору. Насильство орієнтоване на досягнення певної мети, але в більшості випадків вибору конкретних жертв, як у випадку політичних вбивств, немає.

Таким чином, констатуємо, що терор і тероризм є небезпечними соціально-політичними явищами, які полягають у використанні політично вмотивованого насильства, але ці два феномени мають низку істотних відмінностей:

1. Тероризм завжди протиправний, тоді як терор за певних обставин (коли суб'єктом є держава) може бути легітимним. Ми погоджуємося з думкою, що «...тероризм – це, передусім, протестна, нелегітимна форма насильницьких дій. Терор, навпаки, засіб заради ствердження інтересів панівних верств, завжди – нав'язування волі, інтересів та цінностей, і тому історично він є насамперед легітимним насильством».

2. При терорі створення обстановки страху, напруженості в суспільстві може бути кінцевою метою для влади; при тероризмі загроза насильства є засобом для досягнення іншої мети (засобом тиску на владу).

3. Однією з ознак тероризму є його несподіваність, тоді як при терорі існує певне очікування насильства в результаті його масштабності та системності впровадження.

4. Акти тероризму можуть здійснюватися одинаками, при масовому терорі це неможливо.

Слід констатувати, що в правовому полі спостерігаються певні розбіжності у визначенні змісту поняття тероризму. Це пояснюється різними завданнями, які ставлять перед собою дослідники – вирішувати проблему тероризму суто в політичній площині на рівні розробки теоретичних концепцій антитерористичної діяльності в масштабах національних урядів або міжнародних організацій, чи акцентувати увагу на кримінально-правовій програмі боротьби з тероризмом, що може юридично виправдати будь-яке силове вирішення цього болючого питання. Проаналізувавши суть явища, а також думки різних учених, не зменшуючи при цьому значущість правового підхо-

ду, вважаємо за необхідне розширити поле аналізу й підійти до проблеми з іншого боку, враховуючи специфіку розвитку сучасного тероризму. Для цього потрібно виділити низку ознак тероризму, що дозволяють досліджувати та визначати його як політичний феномен, безпосередньо залежний від світових інформаційно-комунікативних процесів:

- по-перше, слід підкреслити, що тероризм спрямований на досягнення політичної мети, на послаблення політичних супротивників, зміцнення власних політичних позицій, тобто наявна невідмінна політична мотивація цілей терористів. Ця ознака притаманна практично всім доктринальним та офіційним трактуванням терміна;

- по-друге, необхідно вказати на нелегітимність тероризму як явища, його протиріччя основним принципам політики та права, нормам моралі. Серед основних системотвірних чинників тероризму підкреслюють, що «акти тероризму за своєю суттю становлять традиційні форми загальнокримінальних діянь» та припускають «нехтування будь-якими правилами чи законами – жертвами актів тероризму можуть стати як дорослі, так і жінки й діти»;

- по-третє, слід акцентувати увагу на природі насильства, яке застосовується для залякування уряду та суспільства в цілому шляхом створення обстановки соціальної напруженості. Означений складовий компонент визначення поняття тероризму фіксує в своїх дослідженнях Т. Бояр-Созонович, яка пише про те, що «атмосфера страху – необхідний елемент практично всіх різновидів тероризму й вдаються до неї терористи всіх мастей та відтінків»⁷⁹. В. Ємельянов навмисне створення обстановки страху та напруженості вважає однією з найважливіших ознак тероризму – «причому створюється ця обстановка ... не на індивідуальному або вузькогруповому рівні, а на рівні соціальному і є об'єктивним соціально-психологічним чинником, що впливає на інших осіб та змушує їх до яких-небудь дій на

⁷⁹ Бояр-Созонович Т.С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты / Т.С. Бояр-Созонович. – К.; Одесса: Лыбидь, 1991. – С. 30.

користь терористів та прийняття їх умов»⁸⁰. Названий ефект – залякування населення, його деморалізація та створення невротичного страху – досягається за рахунок ресурсного потенціалу засобів масової інформації, здатних в режимі реального часу донести до широкої аудиторії всі жахи терористичного акту. Терористичне насильство безпосередньо пов'язане з висвітленням у мас-медіа подій, що відбуваються, в цьому полягає його особливість;

– по-четверте, істотним чинником феномена тероризму є його декларативний характер, що припускає публічність, демонстративність терористичних акцій, а також використання методів психологічного впливу, як результат – психологічний шок, який виникає від усвідомлення того, що будь-хто може стати жертвою незалежно від соціального статусу. Головна мета політичного тероризму на сьогодні полягає саме у суспільному резонансі, викликаному внаслідок терористичної акції⁸¹. «Інші злочини зазвичай скоюються без претензії на розголос, а при інформуванні лише тих осіб, у чиїх діях є зацікавленість у винних. Тероризм же без широкого розголосу, без відкритого висування вимог не існує» – констатує В. Ємельянов⁸²;

– по-п'яте, як наслідок зазначеного вище, потребує додаткового вивчення опосередкований спосіб досягнення запланованого політичного результату через здійснення посягань на життя людей. Йдеться про символічні або первинні жертви терористичного акту та безпосередньо цільову аудиторію, тобто часто спостерігається «розрив між прямою жертвою насильства та групою, яка є об'єктом дії, метою насильства»⁸³. Асоціація (ідентифікація) із символічною жертвою вторинних об'єктів те-

⁸⁰ Ємельянов В.П. Тероризм – как явление и как состав преступления / В.П. Ємельянов. – Харьков: Право, 1999. – С. 26.

⁸¹ Витюк В.В. Тероризм постперестроечной эпохи / В.В. Витюк // Социологические исследования. – 1993. – № 7. – С. 45.

⁸² Ємельянов В.П. Тероризм – как явление и как состав преступления / В.П. Ємельянов. – Харьков: Право, 1999. – С. 26.

⁸³ Беглова Н.С. Тероризм: поиск решения проблемы / Н.С. Беглова // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1. – С. 38.

роризму, що виникає в процесі отримання та обробки інформації, яка надається ЗМІ, є істотним критерієм ефективності здійсненого акту тероризму.

Таким чином, публічність застосування насильства, його політична мотивація, також маніпуляція громадською думкою унаслідок нагнітання жаху в суспільстві, а також здійснення програмованого психологічного впливу є одними з основних ознак феномена тероризму. Означена специфіка реалізації терористичних актів вимагає широкої аудиторії, доступ до якої здійснюється за допомогою засобів масової інформації.

Отже, ґрунтуючись на вказаних вище властивостях, означений феномен можна визначити як стратегію досягнення певної злочинної мети, політичної зокрема, за допомогою здійснення акту нелегітимного насильства та його безпосереднього та опосередкованого оприлюднення із використанням інструментарію мас-медіа.

Однак з точки зору правозастосування існують певні труднощі у розумінні застосування терміна «тероризм». Поняття «тероризм», як ми зазначали раніше, й досі не має уніфікованого формулювання і його зміст має різний характер. Про це свідчить термінологія, яку використовує законодавець України у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»:

«тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей», і тут же надається визначення терміна «терористичний акт», який не уніфіковано з визначенням такого ж терміна у Кримінальному кодексі України у ст. 258 (терористичний акт) та терміна «терористична діяльність».

Слід констатувати, що однією з неузгоджених позицій у чинному антитерористичному законодавстві України є його понятійний апарат, що затрудняє правозастосовним органам України ефективно здійснювати протидію терористичній діяльності.

Йдеться передусім про такі поняття, як «*тероризм*», «*терористична діяльність*», «*терористичний акт*», «*злочини терористичної спрямованості*», «*терористичні злочини*», «*терористична акція*», «*терористичне діяння*» та ін.

Дуже складний для сприйняття та насичений термінологічний апарат запропонували автори монографії «Уголовно-правовое противодействие терроризму», де визначається зокрема «*тероризм*» та його співвідношення з такими поняттями, як «*терористична діяльність*», «*терористичні злочини*», «*терористичний акт*», «*злочини терористичної спрямованості*», «*злочини з ознаками тероризування*»⁸⁴. Якщо виходити з позиції того, що наука повинна сприяти практиці, то такий підхід ще більше заплутає представників правозастосовних органів. Крім того, не можна погодитись з авторами монографії які ототожнюють такі категорії, як «*тероризм*» та «*терористичну діяльність*»⁸⁵.

Такий широкий термінологічний апарат науки, що застосовується фахівцями, які досліджують питання протидії терористичній діяльності, перевантажує та не дає чіткого розуміння стосовно співвідношення цих понять. Сміслові навантаження деяких з них є незрозумілим, оскільки більшість формулювань не розкривають, а відсилають до інших понять⁸⁶. Схематично це можна визначити наступним чином: **терористична акція** це **терористичний злочин**; **терористичний злочин** це **терористичне діяння**; **терористичне діяння** це **терористична діяльність**. Тобто, в результаті все зводиться до певного виду терористичної діяльності, визначеного в Законі України «Про боротьбу з тероризмом».

⁸⁴ Емельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография / В.П. Емельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 7–31.

⁸⁵ Емельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монография / В.П. Емельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 29.

⁸⁶ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: Монографія / Кол. авт.: В.С. Зеленецький, В.П. Емельянов, В.Я. Настюк та ін.; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Емельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 85–88; Емельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: моногр. / В.П. Емельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2014. – С. 7–31.

Дослідження, здійснені автором дозволили зробити висновки про доречність відходу від уживаного у науці та практиці терміна *«боротьба з тероризмом»* та застосовувати категорію *«протидія терористичній діяльності»*, оскільки *«боротьба»* передбачає собою перемогу однієї сторони над іншою, а протидія дає змогу завчасно запобігати зазначеним протиправним діям, які охоплює терористична діяльність.

Обґрунтовуючи таку позицію слід зазначити, що сьогодні у світі не існує загальновизнаного поняття «тероризм». Визначення терміна «тероризм», подане в чинній редакцією Закону України «Про боротьбу з тероризмом», не дає змогу визначити чітке коло діянь, передбачених Кримінальним кодексом України, з якими повинні «боротися» суб'єкти, визначені зазначеним Законом, а формулювання, використане в конструкції визначення терміна *«тероризм»* – *«або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей»* взагалі надає можливість визначити будь-яке суспільно-небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу України.

З урахуванням наведеного вище, поняття *«тероризм»* слід розглядати винятково як соціальне явище, і аж ніяк не злочин чи сукупність злочинів. Для практичного застосування доречно вести мову про термін *«терористична діяльність»*, як сукупність соціально-небезпечних діянь, які слід визнавати терористичними злочинами. Саме така термінологія уживана у міжнародних нормативно-правових актах, частина яких ратифікована Україною.

Визначення поняття *«тероризм»*, подане в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та окремо дублює диспозицію частини першої ст. 258 КК України. Більше того, зазначене поняття, в такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності. Піддають критиці визначення поняття *«тероризм»* в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» і вітчизняні дослідники, вказуючи на його недоліки, зокрема на те, що воно допускає

численні тлумачення та може охоплювати і діяння, які не є за своєю суттю тероризмом⁸⁷.

На завершення констатуємо, що термін «тероризм» слід розглядати винятково як явище та відмежовувати його від суспільно небезпечних діянь, визнаних злочинами у ст. 258–258 КК України, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність. У чинній редакції Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що: *«терористична діяльність – діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовки та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму»*.

Доречно звернути увагу на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» наведено вичерпний перелік видів терористичної діяльності.

1.2. Правові основи регулювання антитерористичної діяльності в Україні

Розвиток цивілізації та пов'язаний з ним науково-технічний прогрес має своїм наслідком появу нових загроз, які ставлять в небезпеку саме існування цивілізації. Одним з таких злочинів є міжнародний тероризм. Задля виконання своїх зобов'язань Україна в рамках ратифікації міжнародно-правових документів⁸⁸ доповнила вітчизняний Кримінальний кодекс такими

⁸⁷ Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук: спеціальність 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; В.Н. Кубальський. – К., 2007. – С. 9.

⁸⁸ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 43, ст. 316 та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2990-14>.

статтями: терористичний акт (ст. 258 КК України); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України); публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України); створення терористичної групи та терористичної організації (ст. 258-3 КК України); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України); фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України).

У статті 7 (загрози національним інтересам і національній безпеці України) Закону України «Про основи національної безпеки України» на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві визначено: злочинну діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боеприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; поширення зброї масового ураження і засобів її доставки та інших проявів суспільно небезпечних діянь, визначених на міжнародному рівні злочинами⁸⁹.

Правову основу регулювання антитерористичної діяльності в Україні становить внутрішнє та міжнародне законодавство, уніфіковане із внутрішнім. Зокрема, у ст. 9 Конституції України визначено, що *«Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України»*.

Боротьба з тероризмом на території України має ґрунтуватися насамперед на законодавчо визначених на національному рівні принципах з урахуванням основних положень Глобальної контртерористичної стратегії ООН та Контртерористичної стратегії Європейського Союзу.

Слід зауважити, що відповідно до Концепції про боротьбу з тероризмом, затвердженої указом Президента України

⁸⁹ Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – ст. 351.

№ 230/2013 від 25 квітня 2013 р. одним із пріоритетних міжнародних зобов'язань України перед ООН, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом, є імплементація світових стандартів безпеки, а також комплексне та збалансоване впровадження всіх компонентів Глобальної контртерористичної стратегії ООН, насамперед у частині здійснення заходів з усунення причин і умов, що сприяють поширенню тероризму, а також забезпечення при цьому захисту прав і свобод людини. Крім того, Концепцією визначено і задекларовано продовження практики приєднання відповідно до законодавства України до міжнародних договорів щодо протидії тероризму, укладених у рамках ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна.

До міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, у сфері протидії терористичній діяльності належать:

- Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 27 грудня 1971 р., із застереженнями, для України набрала чинності з 23 березня 1973 р.);

- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 16 січня 1973 р., із застереженнями);

- Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників (Україна приєдналась відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР 8 травня 1987 р., із застереженнями);

- Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (Україна приєдналась відповідно до Постанови Верховної Ради України 5 травня 1993 р.);

- Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, та Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (ратифікована Президією Верховної Ради України 17 грудня 1993 р.);

– Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення» від 3 грудня 1997 р.);

– Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом» від 29 листопада 2001 р.);

– Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 12 вересня 2002 р.);

– Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» від 15 березня 2006 р.);

– Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом» від 17 січня 2002 р.);

– Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (ратифікована із заявами та застереженнями, на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму» від 31 липня 2006 р.);

– Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (ратифікована на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» від 17 листопада 2010 р.);

– Модельний закон про боротьбу з тероризмом (прийнятий на дванадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, постанова № 12-7 від 08 грудня 1998 р.);

– Модельний закон про протидію тероризму (прийнятий на тридцять третьому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, постанова № 33–18 від 03 грудня 2009 р.).

Зазначені міжнародні нормативно-правові документи закладають підвалини протидії терористичній діяльності у світі і в Україні зокрема.

До основних законодавчих актів України, які визначають правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом та правовий механізм протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та забезпечення формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної інформації, що дає змогу правоохоронним органам України та іноземних держав виявляти, перевіряти і розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями, слід віднести:

- Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.;

- Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28 листопада 2002 р.

Як уже зазначалося, кримінальним законодавством України встановлено відповідальність за діяння, віднесені Законом України «Про боротьбу з тероризмом» до терористичної діяльності, зокрема: ст. 258 (терористичний акт); ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації); ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту); ст. 258-5 (фінансування тероризму).

З метою забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом шляхом розробки і впровадження комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що можуть призвести до проявів тероризму, захист людини і громадянина, суспільства і держави від

тероризму, зосередження основних зусиль на протидії терористичній діяльності, мінімізації її наслідків, а також налагодження дієвої взаємодії між уповноваженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськістю та розширення міжнародного співробітництва у цій сфері було розроблено та затверджено Указом Президента України №230/2013 від 25 квітня 2013 р. Концепцію про боротьбу з тероризмом.

Відповідно до Концепції реалізовувати заходи з її виконання передбачається упродовж 2013–2020 років за такими напрямками:

- визначення та аналіз причин і умов, що сприяють поширенню тероризму;
- удосконалення правових та організаційних основ боротьби з тероризмом;
- удосконалення існуючих, розробка та імплементація нових методів боротьби з тероризмом;
- оптимізація шляхів та способів захисту прав і свобод людини і громадянина, захисту суспільства та держави від терористичних посягань;
- інформаційне, наукове, кадрове та матеріально-технічне забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом;
- підвищення рівня інформованості суспільства про небезпеку та масштаби тероризму;
- формування громадської думки з метою сприяння ефективній реалізації державної політики у сфері боротьби з тероризмом;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом.

На виконання статті 2 Указу Президента України від 25 квітня 2013 р. № 230 «Про Концепцію боротьби з тероризмом» уряд України розпорядженням від 11 липня 2013 р. № 547-р затвердив план заходів з реалізації Концепції боротьби з тероризмом. План зокрема передбачає на постійній основі здійснювати:

- аналіз тенденцій поширення тероризму в Україні та за її межами, причин і умов, що впливають на його поширення, забезпечувати постійний своєчасний обмін інформацією про ре-

альні і потенційні терористичні загрози в Україні, враховуючи фінансування тероризму;

– забезпечувати проведення серед населення інформаційно-роз'яснювальної та профілактичної роботи, спрямованої на неприйнятність тероризму та відмову від ідей використання терористичних методів для досягнення мети.

Як влучно зазначає Н. Зелінська, повноцінна стратегія боротьби з тероризмом включає масштабну протидію фінансовим аспектам терористичної діяльності. Формування антитерористичного фінансового режиму має на меті підрив фінансової інфраструктури терористичних груп з використанням законодавчих, правоохоронних, розвідувальних, економічних сил і створення системи захисту міжнародної і національної фінансової системи від використання її терористичними групами і їх прихильниками. Встановлення такого режиму є важливим елементом глобальних зусиль у боротьбі з терористичною діяльністю⁹⁰.

В Україні протидія фінансовим аспектам терористичної діяльності врегульована Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28 листопада 2002 р., підзаконними та відомчими нормативними актами України, які у встановленому порядку зареєстровані в Міністерстві юстиції України.

До таких нормативних документів слід віднести розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2014 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 25 грудня 2013 р. № 971. Зазначений План передбачає проведення заходів: з удосконалення законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; з мінімізації ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; підвищення

⁹⁰ Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину: дис. ... д.ю.н. / Н.А. Зелінська. – Одеса: Одеська національна юридична академія України, 2006. – С. 331.

ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів; забезпечення прозорості діяльності державних органів; підвищення кваліфікації спеціалістів; участі у міжнародному співробітництві.

До відомчих нормативно-правових актів у сфері протидії фінансовим аспектам терористичної діяльності слід віднести:

- порядок контролю за дотриманням професійними учасниками фондового ринку вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, затверджений рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19 липня 2012 р. № 997, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 9 серпня 2012 р. за № 1353/21665;

- порядок обміну інформацією між Державною службою фінансового моніторингу України і Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 2 квітня 2013 р. № 440, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22 квітня 2013 р. № 658/23190;

- порядок обміну інформацією між Державною службою фінансового моніторингу України і Міністерством інфраструктури України для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, затверджений спільним наказом Міністерства фінансів України та Міністерства інфраструктури України від 26 березня 2013 р. № 426/184, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 12 квітня 2013 р. № 609/23141;

- критерії, за якими оцінюється рівень ризику суб'єкта первинного фінансового моніторингу бути використаним з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шля-

хом, або фінансування тероризму, затверджені наказом Міністерства фінансів України 5 березня 2012 р. № 325, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 22 березня 2012 р. 435/20748.

Безумовно, автор не намагався подати увесь перелік таких нормативно-правових документів, а намагався проілюструвати прагнення нашої країни здійснювати усі можливі заходи, спрямовані на протидію фінансуванню терористичної діяльності в Україні. Зокрема, у порядку контролю за дотриманням професійними учасниками фондового ринку вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму встановлено єдиний порядок здійснення Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку контролю за дотриманням професійними учасниками фондового ринку вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму шляхом проведення планових виїзних та позапланових виїзних і безвиїзних перевірок.

1.3. Підстави кримінально-правової заборони в Україні здійснення терористичної діяльності

Необхідність кримінально-правової заборони тих чи інших діянь не залишається раз та назавжди сталою та незмінною, життя обов'язково вносить свої корективи у цей процес. Виникнення, зміна чи втрата суспільної небезпеки діяння визначаються об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, його нерозривним зв'язком із тими соціально-економічними та соціально-політичними процесами, що відбуваються в суспільстві. Тому, введення у чинне кримінальне законодавство відповідальності за вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України), а згодом і за втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України), створення терористичної групи та терористичної організації (ст. 258-3 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), фінансуван-

ня тероризму (ст. 258-5 КК України) стало адекватною реакцією на процес поширення терористичної діяльності.

Можна дискутувати про те, що у КК України не повинно бути «мертвонароджених» норм, де ступінь суспільної небезпеки діяння незначний, а можливість доведення вчиненого практично близька до нуля, але основним критерієм криміналізації суспільно небезпечного діяння повинні бути характер і ступінь його суспільної небезпеки. Ще у минулому сторіччі професор М. Панов зазначав, що «Основним критерієм криміналізації соціально значимих вчинків людини, конкретних актів її поведіння є суспільна небезпека»⁹¹.

Слід зазначити, що практика кримінально-правової заборони включає як криміналізацію окремих суспільно небезпечних діянь (конструювання нових кримінально-правових норм), так і подальше удосконалювання чинних норм. При цьому в диспозицію цих норм можуть включатися додаткові ознаки, обставини, що є, по суті, криміналізацією цих ознак і обставин стосовно конкретного суспільно небезпечного діяння. Загальною підставою криміналізації відповідних діянь є переоцінка унаслідок зміни певних чинників ступеня суспільної небезпеки цих діянь. Суспільна небезпека – найважливіша визначальна матеріальна ознака злочину, яка розкриває соціальну суть та зміст злочину, тобто внутрішню властивість значення злочинного діяння.

Значення суспільної небезпеки як матеріальної ознаки злочину полягає в тому, що вона є основним об'єктивним критерієм визнання діяння злочином та його криміналізації, дає можливість розмежувати різні за ступенем суспільної небезпеки злочини, визначає межу між злочином та іншими правопорушеннями і є однією із загальних засад індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання⁹². Сучасні теоретики

⁹¹ Материалы IV Советско-западногерманского симпозиума по криминологии, уголовному праву и процессу (Киев, 8–10 октября 1987 года). – Киев, 1990. – С. 125–127.

⁹² Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – С. 68.

кримінального права визначають суспільну небезпеку як об'єктивоване зовнішнє ставлення особи до панівного у певному суспільстві правопорядку, яке виявляється у посяганні на нього, унаслідок чого завжди завдається шкоди певним соціальним цінностям⁹³.

У ч. 1 ст. 11 КК України суспільна небезпека, як обов'язкова матеріальна ознака злочину, тільки називається, її зміст законодавець не розкриває. Кожне правопорушення завдає шкоди правам та законним інтересам окремих громадян, тих чи інших державних або суспільних установ, організацій. Але відповідно до ступеня суспільної небезпеки, за характером заподіяваної ними шкоди правопорушення в різних галузях права істотно різняться між собою. Іншими словами, не всі суспільно небезпечні діяння злочинні, а тільки ті, що передбачені Кримінальним кодексом. Інші, ступінь суспільної небезпеки яких нижчий рівня, необхідного для визнання їх злочинними, залишаються за межами кримінально-правової юрисдикції.

Свого часу І. Гальперін зазначав, що вирішувати питання про встановлення кримінальної відповідальності за конкретне суспільно небезпечне діяння слід на підставі:

а) вивчення поширення діянь і оцінювання типосності їх як форми суспільного поведіння;

б) встановлення динаміки вчинення зазначених діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують;

в) визначення заподіяної такими діяннями матеріальної та моральної шкоди;

г) визначення ефективності заходів боротьби із вказаними діяннями, що застосовуються як за допомогою права, так і інших форм;

г) встановлення найбільш типових і небезпечних об'єктивних та суб'єктивних ознак діяння;

д) оцінювання можливості правового визначення ознак того чи іншого діяння як елементів складу злочину;

⁹³ Кримінальне право України. Заг. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юринком Інтер, 1997. – С. 61.

- е) встановлення загальних ознак суб'єктів діянь;
- е) виявлення суспільної думки різних соціальних груп;
- ж) визначення можливостей кримінальної юстиції у боротьбі із визначеними діяннями⁹⁴.

Проте перелік факторів, за наявності яких вирішується питання про встановлення кримінальної відповідальності є ідеалом, що ніколи не втілюється повністю. Злочинність – складний соціальний механізм. Саме тому всебічний аналіз окремого виду чи видів злочинної діяльності і правових заходів боротьби з ними нерідко призводить до висновку про необхідність одночасного удосконалювання або конструювання інших правових норм, про їхню «передислокацію» в інші глави Особливої частини КК України. В рамках цього доречно звернути увагу на те, що потребують такої передислокації злочини, передбачені статтями 258 (терористичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту), 258-5 (фінансування тероризму) КК України, але насамперед ст. 258 КК України з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» в розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України. Більш детальне обґрунтування цієї тези подамо далі.

Терористична діяльність – це складне антисоціальне явище, до якого належать протиправні діяння, визначенні КК України злочинами. Саме тому, як було сказано вище, всебічний аналіз її видів і правових заходів боротьби з нею досить часто дає змогу дійти висновку про необхідність одночасного удосконалення або конструювання інших правових норм, що, наприклад, і мало реалізацію шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України щодо запобігання тероризму» № 170 від 21 вересня 2006 р. та Закону України «Про запобігання та протидію лега-

⁹⁴ Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство / И.М. Гальперин // Основные направления борьбы с преступностью. – М.: Юрид.лит., 1975. – С. 53–55.

лізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 2258 від 18 травня 2010 р.⁹⁵

Як зазначає А.М. Деменко, в умовах глобалізації до причин гострого спалаху терористичної діяльності належать:

- швидкоплинний розвиток і прискорення розриву між багатими й бідними у внутрішньодержавному і міжнародному масштабах;

- прискорення науково-технічного прогресу;

- підвищення ролі та значення засобів масової інформації, які значною мірою сприяють формуванню іміджу терористів;

- поширення культурно-економічної експансії провідних країн світу; недосконалість правової системи, слабкість правоохоронних органів, корупція чиновників; комерціалізація всіх сторін життя і, як наслідок цього, руйнація морально-етичних засад⁹⁶.

Крім того, у соціокультурній матриці детермінант терористичної діяльності, констатує А.М. Деменко, важливе місце посідає релігійна складова, яка у глобалізаційних динамічних умовах набуває квазірелігійного характеру. Детермінантою сучасного тероризму є ксенофобія – страх, лякання, неприязнь, ненависть, неприйняття того, кого вважають чужим, хто підозрюється у тому, що порушує рівновагу, локальну гармонію, автотонність. Важливою детермінантою виникнення тероризму в умовах глобалізації є етнокультурний чинник. Науковець висуває й обґрунтовує тезу, що в умовах глобалізації і становлення нового, мережевого економічного устрою стійкість будь-якої країни і можливість її розвитку визначатимуться вже не стільки збройними силами та природними ресурсами, скільки часткою цієї країни в нових базових галузях глобальної мережевої еко-

⁹⁵ Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 45. – Ст. 443; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 29. – Ст. 392.

⁹⁶ Деменко А.М. Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н.: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / А.М. Деменко. – Х., 2008. – С. 10.

номіки. Нові глобалізаційні явища і тенденції розвитку призведуть до серйозної трансформації різних напрямів людської діяльності, зокрема й феномену тероризму⁹⁷.

Слід погодитись з тезою про те, що особливо сприяють терористичній діяльності в сучасному світі такі чинники:

- слабкість державної влади, неефективна діяльність або навіть бездіяльність спецслужб;
- існування таємних і напівтаємних спільнот та організацій – релігійних, сектантських, революційних, сепаратистських тощо;
- схвалення, підтримка терористичних дій з боку релігійної або іншої групи, населення в цілому, а також іноземних держав;
- погляд на тероризм як на війну малих народів, які іншим способом не можуть добитися справедливості;
- наявність значної кількості людей, професійно підготовлених для війни;
- давні традиції використання видів терористичної діяльності для вирішення політичних, національних, економічних та інших завдань⁹⁸.

Відомий японський юрист Нісіхіра Хароу зазначав, що джерелом обґрунтування права держави на кримінальне покарання можна назвати потребу народу у здійсненні покарання⁹⁹.

Щоб дослідити суспільну небезпеку терористичної діяльності та актуальність введення складів злочинів, передбачених статтями 258–258-5, у Кримінальний кодекс України слід розглянути це питання в розрізі ступеня суспільної небезпеки, що дасть змогу розкрити об'єктивну небезпеку терористичної діяльності та «потреби народу у здійсненні покарання за нього».

Злочини, віднесені чинними Законом України «Про боротьбу з тероризмом» та Кримінальним кодексом до терористичної

⁹⁷ Деменко А.М. Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.ю.н.: спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / А.М. Деменко. – Х., 2008. – С. 11.

⁹⁸ Там само. – С. 10–11.

⁹⁹ Нисихира Хароу. Обоснование права государства на осуществление уголовного наказания / Х. Нисихира // Вестник Московского университета. Серия II. Право. – М., 1991.

діяльності, є одними з найнебезпечніших діянь, що можуть за-
подіяти шкоду життю та здоров'ю зовсім невинних людей, наці-
ональній безпеці держави, довіллю, авторитету органів влади,
нормальному функціонуванню органів місцевої влади та об'єд-
нань громадян, підприємств, установ чи організацій, власності.

Залежно від характеру небезпеки шкоди можна виокреми-
ти злочини, які заподіюють матеріальну, фізичну чи моральну
шкоду, що, до речі, сьогодні ми могли бачити під час вчинення
терористичних актів на пострадянському просторі. Водночас
фактор страху, який переживає під час перебування в епіцентрі
вчинення терористичного акту кожна людина, та згодом такий
стан, як страх, у своїй більшості, може перерости у стрес, який
ще довго буде про себе нагадувати упродовж всього життя осо-
бам, які пережили це.

Ступінь суспільної небезпеки – це кількісний показник, який
відіграє важливу роль при призначенні судом конкретного виду
покарання за скоєння злочину. На ступінь суспільної небезпеки
в межах окремого складу злочину впливають форма та ступінь
вини, мотив і мета злочину, спосіб, час та місце вчинення, обста-
новка, стадії скоєння злочину, знаряддя та засоби його скоєння,
тяжкість наслідків, особливість суб'єкта злочину, вид і розмір
покарання, які передбачені санкціями кримінально-правової
норми.

У цьому випадку ступінь суспільної небезпеки, наприклад,
терористичного акту визначають насамперед способи його вчи-
нення. По-перше, це застосування зброї під час скоєння цього
злочину, під якою слід розуміти пристрої, прилади та інші пред-
мети, спеціально виготовлені, конструкційно призначені і тех-
нічно придатні для враження живої чи неживої цілі, відповідно
до чинного законодавства для створення небезпеки життю та
здоров'ю людини, заподіяння значної майнової шкоди чи інших
тяжких наслідків¹⁰⁰. Слід зазначити, що сьогодні в арсеналі у
ймовірних терористів може перебувати будь-яка за конструкці-

¹⁰⁰ Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: конспект лекцій /
В.П. Тихий. – Харків: Національна юридична академія України, 1996. – С. 22.

єю і функціональними ознаками зброя, наприклад, вогнепальна, холодна, пневматична, газова тощо.

Проте найнебезпечніше, що зараз може бути застосовано окремими терористами, терористичними групами чи терористичними організаціями при вчиненні терористичних актів – це зброя, вражаюча дія якої полягає у використанні електричної енергії, радіоактивних випромінювань, біологічних та хімічних речовин; тобто йдеться про зброю масового знищення. Тому, розглядаючи питання щодо ступеня суспільної небезпеки терористичного акту, не можна оминати питання застосування усієї наявної зброї масового знищення: ядерної, хімічної, біологічної та ін. Таким чином, усього кілька терористичних актів із застосуванням зброї масового знищення зможуть забирати життя тисяч або мільйонів людей, якщо вести мову про мегаполіси. Розуміння можливих наслідків від непрогнозованого використання зброї масового знищення як окремим терористом, так і організованими терористичними групами чи терористичними організаціями, ще раз підтверджує те, що терористичні акти становлять високу суспільну небезпеку стабільності суспільного устрою та нормальному функціонуванню державного апарату будь-якої країни світу.

Донедавна аналітики серйозно не розглядали можливість використання терористами зброї масового знищення. Вважалося, що терористи не хочуть та й не можуть її використовувати¹⁰¹. Проте, в реальності доступ до матеріалів, технологій, необхідного обладнання цілком можливий для терористичних організацій, які мають потужні фінансові ресурси. Так, наприклад, учасники японської терористичної організації «Аум Сінрікьо» самостійно створили та використали 20 березня 1995 року в м. Токіо (Японія) нервово-паралітичну отруйну речовину «Зарин» (GB) в об'ємі близько 6 літрів. Ця речовина належить до отруйних речовин смертельної дії і є рідиною без кольору та запаху, добре розчинюваною у воді та органічних розчинниках. GB має виражену міотичну дію та вражає центральну нервову

¹⁰¹ Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений / Е.П. Кожушко; Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2000. – С. 158.

систему. Основний бойовий стан зарину – пара та тонкодисперсний аерозоль. GB споряджаються практично всі види хімічних боєприпасів артилерії, авіації та ракетних військ¹⁰².

Можливості доступу до наукових знань та значні матеріальні ресурси, якими володіють деякі терористичні організації, посилюють загрозу використання засобів масового ураження з метою проведення терористичної діяльності.

Крім того, такі високотоксичні речовини, як інсектициди, гербіциди, фармацевтичні препарати, напівпродукти органічного синтезу, можуть бути використані терористами як знаряддя злочину і безпосередньо на території промислових об'єктів, і поза їх межами.

До новітніх зразків зброї масового знищення, що можуть потрапити до рук потенційних терористів, можна віднести:

- диверсійно-терористичні засоби індивідуального та масового впливу на свідомість людей;
- генетично-токсичну зброю, яка розробляється для впливу токсикантів¹⁰³ на людей, рослини, мікрофлору ґрунту тощо з метою ушкодження існуючих та передачі нащадкам несприятливих для виживання ознак видів, популяцій;
- токсиканти, що діють на фізичні та фізико-хімічні механізми впливу на тваринний та рослинний світ; геофізичні військові засоби, що шляхом впливу токсикантів та фізичних факторів на сили природи змінюють стан твердої (літосфери), рідкої (гідросфери) та газової (атмосфери) оболонки Землі;
- променева зброя, заснована на використанні потужного променевого потоку лазерного випромінювання щільністю 1-10 МВт/см. кв;
- «інфразвукова» зброя, яка діє шляхом наведення потужних коливань у діапазонах з частотою нижчою 16 Гц чи вищою

¹⁰² Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В. Мясникова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Воениздат, 1989. – С. 102.

¹⁰³ Токсикант – це окремий чи комплексний чинник з притаманними лише йому фізичними, хімічними, фізико-хімічними та медико-біологічними властивостями, що спричиняють патологічні зміни аж до розвитку незворотних уражень органів, систем, організмів, екологічних систем.

1602 Гц, наслідками впливу цієї зброї є зміна поведінки людини, паніка, сліпота, втрата людиною контролю над собою, розлад роботи органів травлення¹⁰⁴.

Нині вчені стоять на порозі створення принципово нових видів хімічної зброї – «етнічної» та «генної». Основу цього виду зброї складають отруйні речовини, які використовуються для вибіркового ураження окремих груп населення¹⁰⁵, що також може бути використано у плануванні терористичної діяльності. У вчиненні терористичних актів також можуть використовуватися медіаторні отрути, які у своїй основі мають багато різноманітних хімічних речовин. Наприклад, рицин, який належить до особливо небезпечних отруйних речовин із токсичною дією і є дуже зручним у використанні з терористичною та диверсійною метою. При обережному поводженні він може транспортуватись на величезні відстані, не завдаючи шкоди кур'єру й залишаючись небезпечним для потенційної жертви.

Варто мати на увазі, що науково-технічний прогрес розширює можливість вчинення терористичних актів не тільки шляхом застосування нових засобів руйнування і знищення людей, але й шляхом збільшення кола предметів цього злочину. Україна на своїх теренах має значну кількість місць, що можуть стати об'єктами терористичних спрямувань – атомні, теплові та гідроелектростанції, великі хімічні виробництва, складні інженерні споруди, як то дамби, великі водойми, лінії електропередач, нафто- та газопроводи, бази і склади військової техніки з паливно-мастильною структурою забезпечення тощо. Зокрема, Україна на своїй території має 5 атомних електростанцій: Рівненську, Хмельницьку, Південно-Українську, Запорізьку, Чорнобильську (із загальною кількістю реакторів – 17), приблизно 1880 інших техногенно небезпечних об'єктів, до яких можна віднести, наприклад, підприємства з видобутку та переробки уранової руди (Дніпропетровська, Миколаївська та Кіровоградська області),

¹⁰⁴ Шумейко В.М. Екологічна токсикологія і тероризм. Біотоксиканти / В.М. Шумейко. – К.: ЕКОРЕГІО-ЕТХІ, 2002. – С. 23, 25–26.

¹⁰⁵ Тербін М. Обличчя тероризму: хімічна зброя / М. Тербін // Народна армія. – 2002. – № 135. – С. 6.

крім цього в Україні налічується 6 регіональних підприємств Державного об'єднання «Радон», які приймають на збереження радіоактивні відходи від усіх галузей народного господарства, за неповними даними є близько 2086 потенційних заявників, без медичних установ, що мають отримати дозвіл на проведення діяльності з джерелом іонізуючого випромінювання. Поряд із тим на теренах України розташовано понад 8000 різних установ та організацій, діяльність яких призводить до утворення радіоактивних відходів, функціонує 1810 об'єктів господарювання, на яких зберігається або використовується у виробничій діяльності понад 283 тисячі тон сильнодіючих отруйних речовин, зокрема – 9,8 тисяч тонн хлору, 178,4 тисяч тонн аміаку^{106, 107}.

Всі згадані об'єкти на території України можуть стати цілями вчинення терористичних актів, що може спричинити надзвичайні ситуації, які мають небезпечні соціальні, екологічні й економічні наслідки для національної безпеки¹⁰⁸.

Способи вчинення терористичного акту, як-то вчинення вибуху, підпалу, а також інші дії, до яких слід віднести застосування отруйних речовин, газів, затоплення, обвали, камінепади, руйнування будівель, будинків, споруд, шляхів і засобів сполучення, пошкодження об'єктів довкілля, систем життєзабезпечення свідчить про велику небезпеку, тому що ставить під загрозу життя чи здоров'я багатьох людей, заподіює значну майнову шкоду та призводить до інших тяжких наслідків. Проблеми цього криються у доступності та дешевизні компонентів і складових частин саморобних вибухових пристроїв. Так, наприклад, сумарна вартість компонентів саморобного вибухового пристрою, застосованого при підриві маршрутного таксі в місті Вінниця у 2003 році становило лише 25–35 гривень.

¹⁰⁶ Антипенко В.Ф. Современный терроризм: состояние и пути его предупреждения в Украине: дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 / В.Ф. Антипенко. – К., 1999. – С. 136.

¹⁰⁷ Баб'як О.С. Екологічне право України: навч. посіб. / О.С. Баб'як, П.Д. Біленчук, Ю.О. Чирва. – К.: Атака, 2000. – С. 83.

¹⁰⁸ Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспективи покращення / А.Б. Качинський. – К., 2001. – С. 122.

Розглядаючи суспільну небезпеку терористичного акту, необхідно зазначити, що існує реальна загроза того, що терористи для досягнення своїх цілей зможуть шантажувати уряд, службових осіб установ, підприємств та організацій екологічною катастрофою, тому пошкодження об'єктів довкілля, як один із можливих способів вчинення терористичного акту, викликає значну стурбованість та вказує на великий ступінь суспільної небезпеки терористичного акту. Яскравим прикладом цього є подія, що відбулася в червні 2000 року на півдні Франції, де доведені до відчаю робітники в одному з містечок вилили у місцеву річку 790 галонів кислоти, вимагаючи не закривати фабрику, на якій вони працювали¹⁰⁹. З погрозами отруїти хімічними чи біологічними речовинами сільськогосподарську продукцію чи джерела водопостачання зіштовхувалися в останні роки уряди кількох держав¹¹⁰.

Необхідно також враховувати і той факт, що терористична діяльність може мати різні негативні наслідки. Наприклад, вчинення терористичного акту шляхом вибуху нафтопроводу чи газопроводу завдасть не тільки шкоди економіці держави, але й порушить екологічний баланс у регіоні. У м. Нью-Йорк у 1998 році спецслужби США запобігли спробі застосування біологічної речовини. Зокрема, у міському метрополітені планувалося поширити бактерію «Антракс», котра через вентиляційні канали могла б потрапити на інші станції метрополітену та спровокувала епідемію. За прогнозами спеціалістів від застосування цієї речовини, через кілька днів померло б більше ста тисяч громадян, та згодом епідемія поширилась би на інші населені пункти країни, що призвело б до загальнодержавної катастрофи¹¹¹. Ступінь суспільної небезпеки терористичного акту із застосуванням газів та отруйних речовин наглядно продемонстрували згадані вище

¹⁰⁹ *Перга Т.Ю.* Екологічний тероризм / Т.Ю.Перга // Політика і час. – 2002. – № 12. – С. 46 – 50.

¹¹⁰ *Малышев В.П.* Химический и биологический терроризм / В.П.Малышев. – М.: Библиотека «Военные знания», 2001. – С. 10.

¹¹¹ *Кожушко Е.П.* Современный терроризм: анализ основных направлений / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2000. – С. 158.

події, що сталися в м. Мацумото (Японія), де 26–27 червня 1994 року загинуло 7, а постраждало 200 осіб, та на станції метро Касумегасеки м. Токіо (Японія), де 20 березня 1995 року загинуло 12, а постраждало 5000 осіб. Цього ж 1995 року чилійське правоекстремістське угруповання погрожувало застосуванням зарину в метро м. Сантьяго (Чилі).

Окремо слід акцентувати увагу на можливості застосування терористами комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, за допомогою яких можливе виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, що прямо чи опосередковано створить загрозу надзвичайної ситуації, небезпеку для персоналу, населення та довкілля.

Ось лише кілька прикладів руйнівної дії на інформаційні системи унаслідок терористичної діяльності. У квітні 1999 р. невідомими особами вдалося підмінити головну Web-сторінку офіційного інтернет-сайту Пентагону і помістити на ній повідомлення «Global Hell Will not die» (загальне пекло не помре). Очевидно, це повинно було вказувати на марність спроб захистити військові сайти від проникнення хакерів. Приблизно в цей же час команда хакерів, що іменує себе «Blow Team», «зламала» сайт Міністерства сільського господарства США й підмінила сторінки підрозділів і служб міністерства.

У травні 2001 р. з подібною ситуацією зіткнувся Білий дім, коли його електронна сторінка у світовій мережі інтернет також була атакована невстановленими особами.

Під час розслідування у справі про теракти в Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня 2001 р. спецслужби США встановили, що учасники терактів користувалися кодованим зв'язком через Інтернет.

У березні 1998 р. компанія Omega Engineering (США) стала однією з найбільших жертв інформаційного тероризму. Т. Ллойд, колишній провідний розробник комп'ютерних мережевих програм, заклав «логічну бомбу» – програму, що знищує файли, яка спрацювала після його звільнення. У результаті були знищені всі файли на мережевих серверах, що спричинило збиток у розмірі 10 млн доларів США. Цей перелік можна продовжувати.

Об'єкти терористичних актів можуть істотно відрізнятися за своїм призначенням і функціональними особливостями. Проте загальною їх властивістю є високий рівень автоматизації управління. Найбільш поширеними серед них є такі:

- автоматизовані виробництва з потенційно небезпечними для людини технологічними процесами, керованими автоматично, але з можливістю втручання оператора в процес управління і ухвалення рішення в екстремальних ситуаціях;
- транспортні системи з високим рівнем диспетчеризації процесу управління їх рухом;
- енергетичні комплекси з автоматичними тривалими безперервними технологічними циклами, контрольованими операторами та інші;
- автоматичні системи управління зброєю.

Світова практика вчинення терористичних актів свідчить, що їх переважно скоюють удень та у місцях великого скупчення людей, як-то метро, торговельних центрах, підприємствах та інших місцях, що дає змогу терористам реалізувати головний чинник скоєння цього злочину, а саме досягти фактора публічності своїх протиправних дій, тобто привернути увагу якомога більшої кількості людей, засобів масової інформації, політичних сил країни, міжнародної громадськості тощо до висунутих терористами вимог та погроз про вчинення тих чи інших протиправних дій у разі їх невиконання, які зможуть призвести до загибелі та каліцтва звичайних громадян та настання інших незворотних тяжких наслідків.

Що стосується таких видів терористичної діяльності, як втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, вразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства та публічних закликів до вчинення терористичного акту, а також поширення, виготовлення чи зберігання з метою поширення матеріалів з такими закликами, доцільність і обґрунтованість кримінально-правової заборони таких діянь може здатися проблематичною і викликати певні заперечення у зв'язку з тим, що у дійсності, на щастя, не

відомі подібні факти. Однак, слід наголосити, що закон повинен крокувати попереду злочинця (злочинності).

Ми вже неодноразово опинялися в ситуації, коли злочинцями заподіюється збиток окремим особам, суспільству, державі з тієї причини, що законодавець не спрогнозував можливості прояву в реальному житті такого роду діянь і завчасно не сконструював відповідних кримінально-правових норм, не передбачив відповідальності за скоєне. Злочинці дуже спритно користуються пробілами в законодавстві для досягнення своїх злочинних цілей.

Зокрема, ще у 1931 році на IV Конференції з уніфікації кримінального законодавства зазначалося, що: «кримінальне законодавство повинне охопити всі нові форми злочинності, навіть якщо ці форми в деяких країнах ще не існують»¹¹². Крім того, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» чітко визначає вичерпний перелік видів терористичної діяльності, до якої слід віднести кримінально-правові норми, передбачені ст. 258–258-5 КК України. Тому не можна погодитись з думкою тих дослідників, які стверджують, що криміналізація в рамках прийнятих у 2006 р. доповнень до КК України – ст. 258-1 «втягнення у вчинення терористичного акту», 258-4 «сприяння вчиненню терористичного акту» є зайвою, оскільки наявних кримінально-правових засобів для боротьби із вказаними суспільно небезпечними посяганнями в Кримінальному кодексі України цілком достатньо¹¹³.

Законодавець у ст. 12 КК України представив класифікацію злочинів за однією з ознак – тяжкість злочину, в основу чого поклав ступінь суспільної небезпеки, що виражається в санкціях статей. Якщо оцінювати ступінь суспільної небезпеки терористичної діяльності за видом та розміром покарання, які передбачені санкцією, то проаналізувавши злочини, передба-

¹¹² Трайнин А.Н. Указ. соч. – С. 43.

¹¹³ Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Н. Кубальський. – Національна академія наук України, Інституту держави і права ім. В.М. Корецького 2007. – С. 6.

чені ст. 258 (терористичний акт), ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), ст. 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації) та ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту), ст. 258-5 (фінансування тероризму) КК України, можна дійти до висновку, що вона характеризується одним із найбільш високих ступенів суспільної небезпеки. Так, у ч. 1 ст. 258 КК України, ч. 2 ст. 258-1 КК України, ч. 1 та ч. 2 ст. 258-4 КК України, ч. 1 та ч. 2 ст. 258-5 КК України, відповідно до ч. 4 ст. 12 КК України, законодавцем визначено тяжкі злочини. Частини другу і третю ст. 258 КК України, ч. 1 ст. 258-3 КК України, ч. 3 ст. 258-5 КК України, відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України, законодавець відносить до особливо тяжких злочинів. Тим самим підкреслена особливість суспільної небезпеки, яку становить терористична діяльність для нашої держави.

Ступінь суспільної небезпеки характеризує також ті негативні наслідки, що можуть бути спричинені злочинною діяльністю, яка досліджується для різних сфер життєдіяльності людини.

Так, якщо говорити про загрозу вчинення терористичного акту під землею, то слід згадати про метрополітен, що переважно стосується великих багатонаселених міст нашої країни, де цим видом громадського транспорту користується велика кількість людей. Вчинення терористичного акту в метрополітені може призвести до негативних наслідків – дестабілізації роботи зазначеного громадського транспорту, великих матеріальних збитків, але більш вагомої шкоди це завдасть зовсім невинним людям, які можуть зазнати тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або загинути. З повністю реалізованою загрозою вчинення терористичних актів у метрополітені, що спричинило значні людські жертви та інші тяжкі наслідки, зіштовхнулися Франція, Японія, Велика Британія, Іспанія. У зв'язку з цим особливого значення набуває використання напрацьованих в іноземних країнах систем заходів протидії терористичним актам.

Вибір терористами метрополітенів як цілі реалізації своїх злочинних посягань зумовлено розгалуженістю його інфраструктури, доступністю проходу на станції, відсутністю масштабного використання технічних засобів виявлення в пасажир-

ропотоці зброї та вибухових речовин, практично постійним перебуванням в метрополітені великої кількості людей. Така специфіка метрополітенів відображається на системі заходів безпеки, що застосовується, яка відрізняється від тої, що використовується, наприклад, в аеропортах чи на об'єктах інших видів транспорту, де встановлено більш широкий комплекс заходів контролю за пасажирями чи можливими обмеженнями їх прав з перевезення деяких видів вантажу. Забезпечення безпеки громадян на метрополітені, необхідність сучасного запобігання та припинення можливих терористичних атак потребують використання новітніх методик і систем антитерористичної безпеки, а також розробки заходів з удосконалення антитерористичної захищеності об'єктові метрополітену. Такі заходи, безумовно, повинні мати всебічний та системний характер. При всій актуальності проблеми забезпечення антитерористичної захищеності метрополітенів, її аналіз в науковій літературі залишається епізодичним, а сама проблема недостатньо вивченою.

Слід зазначити, що в останні роки більшість рішень, пов'язаних із врегулюванням питань безпеки на транспорті, зокрема підземному міському транспорті, ухвалюються на міжнародних зустрічах лідерів країн «Великої вісімки», міністрів транспорту різних країн. Наприклад, на саміті керівників країн «вісімки» 15–17 липня 2006 року при обговоренні пріоритетних тем міжнародної безпеки було прийнято Декларацію «Групи восьми» про боротьбу з тероризмом та Заяву про укріплення програми ООН по боротьбі з тероризмом. У цих документах сформульовані конкретні напрями подальшої роботи з протидії тероризму спільними зусиллями, підкреслена необхідність тісної спільної роботи, зокрема у напрямі сприяння міжнародному співробітництву в справі забезпечення безпеки підземного транспорту.

Слід ще раз підкреслити, що настанню тяжких наслідків при вчиненні терористичного акту також може сприяти і науково-технічний прогрес людства, який сьогодні став не тільки чинником розвитку людства та полегшення його існування, але й чинником великої суспільної небезпеки для людей, тобто можливістю використовувати ці досягнення для скоєння злочинів,

не минуло це і терористичної діяльності. Прогресивні технології сьогодні можуть потрапити на озброєння терористів. Крім того, слід враховувати високотехнологічний рівень життєзабезпечення великих міст, де мешкає велика кількість людей, безліч можливостей терористичних організацій для вчинення терористичного акту, що у результаті сприятиме виникненню непередбачуваних наслідків.

Також доречно звернути увагу на те, що сьогодні завдяки вмілому і планомірному використанню засобів масової інформації терористичними групами та організаціями взято на озброєння і впроваджуються в практику спеціальні інформаційні технології. Завдяки цьому вдалось глобалізувати феномен тероризму, який вийшов за межі вузько політичних, національних, релігійних рухів і набув статусу загальносвітової загрози¹¹⁴.

Вчинення терористичних актів спричиняє масові людські жертви, завдає багатьом людям тілесні ушкодження та психологічні травми, призводить до руйнування матеріальних та духовних цінностей, які іноді буває важко, а часом і неможливо відтворити, паніки, дестабілізації роботи організацій та установ різної належності, як-то фізичним чи юридичним особам. Будь-який терористичний акт, якщо він має більш чи менш масовий характер, робить життя значної частини громадян дуже тривожним, незахищеним, повним небезпек, знижує їх трудову та іншу активність, призводить до обмеження соціальних контактів.

Соціально-економічне підґрунтя терористичної діяльності у сучасній Україні становлять політичні та економічні негаразди, які призвели до сповільнення реалізації соціальних програм, зростання тіньового сектора економіки, корупції, наслідком чого є глибоке соціальне розшарування та посилення невдоволення населення.

До соціально-психологічних чинників слід віднести створення «позитивного фону» для терористичної діяльності, зокрема руйнування системи цінностей, покликаних консолідувати сус-

¹¹⁴ Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 159.

пільство; проблеми організації дозвілля молоді; послаблення сімейно-побутових стосунків, залучення дітей до кримінальних осередків, здатних перетворюватись на терористичні групи; невідповідність між інтенсивними процесами урбанізації та міграції населення і рівнем соціального контролю тощо¹¹⁵.

У цьому контексті доречно зазначити, що сьогодні у світі існує тенденція втягнення до участі у терористичній діяльності як серед «співчуваючих» діяльності терористів, пересічних громадян, так і серед неповнолітніх, студентського середовища. Цей процес супроводжується поширенням серед цих категорій осіб літератури, відео-, аудіоматеріалів тощо, в яких пропагується ідеологія тероризму, що у подальшому може відображатися у вчиненні терористичних актів (такими способами, як підпал, вибух тощо), як єдиного засобу досягання терористичних цілей. Так, упродовж 2001–2002 років більшість з тих, хто проводив активну терористичну діяльність у США, переїхали до Європи, де поповнили лави терористичних організацій, велика кількість таких структур існували на півночі Великої Британії під прикриттям ісламських благодійних організацій. У Великій Британії з 2003 році вони починають відкриту агітацію мусульманського населення цього регіону. Так, 28 вересня 2003 року на центральних вулицях Манчестера були розклеєні рекламні постери, котрі містили пропаганду *«героїзму терористів 11 вересня»*. Великі кольорові постери, виготовлені друкарським способом, містили зображення 19 терористів, котрі підірвали башти-близнюки у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року і підпис – *«чудові дев'ятнадцять»*. Також на постерах містилася цитата Осамі бен Ладена: *«Вони були хлопцями, котрі вірили в їхнього Аллаха, і ми зміцнили їх на цьому шляху»*. Частково за допомогою таких пропагандистських акцій терористам вдалося зібрати своїх прихильників на загальну політичну конференцію, присвячену роковинам подій 11 вересня у США. Така конференція, на яку приїхали представники Лондона,

¹¹⁵ Ляшенко В.М. Державна політика запобігання тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / В.М. Ляшенко, Львівській регіональний інститут державного управління, Національна академія державного управління при Президентові України. – Львів, 2007. – С. 8.

Брістоля, Ньюкасла, Глазго та інших міст Королівства, відбулася у вересні 2003 року в Бірмінгемі – другому за кількістю населення місті країни, а її організатором була офіційно зареєстрована в країні структура терористичного спрямування – Аль Мухаджурун (Al Muhajiroun). Учасники цієї конференції висловилися за «*необхідність боротьби із західною цивілізацією усіма існуючими методами*»¹¹⁶. Упродовж 2003 року серед членів мусульманської громади Британії популярність отримали ідеї руху «Хамас». Зокрема, часопис цієї організації під назвою «Мусульманська Палестина» (Filisteen al Muslima) розпочав друкувати в Лондоні матеріали, в яких пропагувалась ідеологія тероризму. У листопаді 2003 року діяльністю редакції часопису зацікавився Скотленд-Ярд. Було з'ясовано, що цей щомісячний часопис розсилався із лондонського офісу по всіх країнах світу і містив статті терористів-смертників та заклики до розправи над євреями та британцями. Крім того, прикладом такої літератури може слугувати книга «*Війна без правил*» 2000 року видання, що містить детальний опис з поясненням на малюнках різних способів виготовлення й застосування вибухівки та запалювальних пристроїв, організації терористичних актів на будь-якому виді транспорту, а також «*Куховарська книга анархіста*», «*Рейкова війна*», «*Підготовка розвідника*»¹¹⁷ і низка інших видань такого ж спрямування, зміст яких свідчить про їх високу суспільну небезпеку.

Водночас необхідно пам'ятати про світову мережу Інтернет, доступ до якої має кожний бажаючий. На сьогодні визначено кілька способів використання Інтернету для здійснення терористичної діяльності, зокрема для: проведення психологічної війни; збирання даних; навчання терористів; збирання коштів; пропаганди; організації мереж; планування й координації терористичної діяльності¹¹⁸.

¹¹⁶ Електронний ресурс. – Режим доступу: www.almuhajiroun.com.

¹¹⁷ Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. – М.: Наука, 2002. – С. 104–105.

¹¹⁸ Компанцева Л.Ф. Про необхідність удосконалення кримінального законодавства України щодо інформаційного тероризму / Л.Ф. Компанцева, М.К. Мачикова // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 2 (2). – С. 48–52.

Наприклад, у лютому 1997 року британські засоби масової інформації повідомили про те, що Ірландська республіканська армія почала масову пропаганду через Інтернет, включаючи розміщення там інструкцій з виготовлення та максимально ефективного застосування пляшок із запальною сумішшю в заколотах, виявлення агентів контррозвідки, виробництва фальшивих посвідчень особи, підробки документів і способів маскуванню. Крім цього упродовж 2 років можна було завантажити з будь-яких сайтів в Інтернеті покрокове «Керівництво для терориста» на 98 сторінках, видане «Хаос Індастріз Ганз енд бомбз Піро-технологіс», де містились доступні інструкції з виготовлення вибухових пристроїв та настанови щодо отруєння, вбивства і виготовлення хімічної і біологічної зброї. Таким чином, будь-яка особа має можливість отримати інформацію щодо методів та тактики, способів вчинення терористичних актів, а також ідеологічне підґрунтя, яке може стимулювати особу до терористичної діяльності. І тому «терорист-початківець» може стати не менше небезпечним, ніж його більш професійний колега. В Україні про це може свідчити терористичний акт, який було вчинено в 2002 році в кафе «Авіон» за 100 метрів від Міжнародного аеропорту «Одеса» (м. Одеса), підготовці до якого передувало ретельне вивчення особою, що вчинила злочин, способів виготовлення саморобних вибухових пристроїв та їх дії за допомогою світової мережі Інтернет.

У контексті потенційної небезпеки терористичної діяльності неабияку увагу привертає питання нелегальної міграції в Україні. Цей процес може помітно впливати на становлення та розвиток на території нашої країни терористичної діяльності. Сьогодні використовуються канали незаконного перетинання державного кордону України, завдяки чому можливе поступове втягнення України у діяльність організованих терористичних груп чи терористичних організацій, що може не лише завдати шкоди її політичному іміджу на міжнародній арені, а й загалом становити загрозу національній безпеці нашої держави. Нелегальна міграція як міжна-

родне явище має каталізуючий вплив на терористичну діяльність в цілому¹¹⁹.

Відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення у 2013 році обліковано 210 кримінальних правопорушень за ознаками злочину, передбаченого ст. 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон України) КК України. У цьому аспекті слід зважати на латентну сторону цього питання.

Значна частина нелегальних мігрантів і досі прибуває в Україну з регіонів, де активно діють терористичні організації. Транснаціональні канали нелегальної міграції через територію нашої держави з ісламських країн Південно-Східної Азії (Шрі-Ланка, Бангладеш, Пакистан, Афганістан), Африки (Сомалі, Нігерія) до Центральної та Західної Європи, за оцінками фахівців, вважаються сприятливими для переміщення (вивезення із зон бойових дій) членів терористичних та екстремістських організацій, перевезення ними засобів терористичної діяльності. Зокрема, вітчизняними спеціальними службами, серед основних «каталізаторів» терористичної діяльності виділяються протиправна діяльність в Афганістані збройних формувань руху «Талібан», підтримувана залишками керівних структур «Аль-Каїди», активізація курдського та чеченського сепаратизму та інше¹²⁰.

Територію нашої держави можуть намагатися використовувати для:

а) можливої підготовки і вчинення терористичних актів у «третіх» країнах;

б) переховування осіб, які оголошені в розшук за участь у терористичній діяльності в себе на батьківщині чи в «третіх» країнах;

¹¹⁹ Антипенко В.Ф. Сучасний тероризм. Стан і шляхи його запобігання в країні: авторе дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Ф. Антипенко, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – С. 7.

¹²⁰ Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 71.

в) легалізації своїх структур шляхом створення громадських організацій, благодійних фондів;

г) фінансової підтримки вказаних структур шляхом створення суб'єктів підприємницької діяльності;

д) створення відповідного середовища серед студентів, аспірантів, стажерів, бізнесменів (як іноземців, так і громадян України) для подальшого їх вербування до терористичних організацій та терористичних груп;

е) здійснення протиправної діяльності (контрабанди, нелегальної міграції, виготовлення фальшивих грошей, шахрайства в міжнародній фінансово-банківській діяльності, наркобізнесу, участі в організованих злочинних угрупованнях) з метою надання фінансової допомоги своїм терористичним організаціям та особистого збагачення.

У цьому контексті доречно зазначити, що упродовж 2008 року вітчизняними спеціальними службами було помічено активізацію закордонних керівних центрів низки міжнародних релігійно-екстремістських структур з посилення впливу на своїх прихильників, які діють у нашій країні, зазначалось про присутність прихильників міжнародних терористичних організацій на території України. Зокрема, на території України виявлена присутність прихильників міжнародних терористичних організацій «Хізб ут-Тахрір», «Хамас», «Брати мусульмани» та низки інших закордонних організацій, які законодавством деяких країн визнані терористичними¹²¹.

Зокрема, останнім часом діяльність в Криму послідовників міжнародної релігійно-екстремістської організації «Хізб ут-Тахрір» може змінити «статус» України і підвищити рівень її терористичної вразливості. Причина – участь фундаменталістів із числа кримчан, які є громадянами України, у сирійському збройному конфлікті. Йдеться насамперед про розповсюджену у міжнародних засобах масової інформації інформацію про участь у бойових діях на території Сирії двох громадян Украї-

¹²¹ Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 46, 72.

ни – членів незареєстрованого кримського осередку «Хізб ут-Тахрір»: Єнікеєва Харіса Касимовича, 1954 р.н. та його сина – Єнікеєва Рашида Харісовича, 1990 р.н.¹²²

Крім релігійного аспекту діяльності прихильників організації в Криму (зміцнення ісламського фундаменталізму, повернення традицій, культури, побуту), «хізби» ведуть мову про відродження Халіфату, а це вже зміна державного устрою. Адже міжнародна ісламістська організація «Хізб ут-Тахрір» (в перекладі на українську – «Ісламська партія визволення») є, фактично, міжнародною радикальною політичною організацією з жорсткою вертикальною підпорядкованістю. Її цілі в Україні такі ж, як в усьому світі – ісламізація та відродження Халіфату.

Не слід забувати про те, що радикалізація, екстремізм і тероризм є ланками одного ланцюга у формуванні та посиленні терористичної загрози як в Україні, так і в цілому світі.

Слід констатувати, що завдяки використанню каналів нелегальної міграції на державному кордоні України існує реальна можливість проникнення та створення на території нашої держави організованих терористичних груп чи терористичних організацій із громадян тих країн, уряди яких підтримують здійснення терористичної діяльності, як спосіб задоволення своїх інтересів, порушуючи при цьому соціальні цінності, які склалися на теренах нашої країни, та завдаючи шкоди світовому іміджу нашої держави. Використання каналів нелегальної міграції в Україні також може сприяти матеріально-технічному та іншому забезпеченню терористичних груп і організацій, які можуть утворитись на території України, а також окремим терористам, що може проявитись у контрабандному переміщенні різноманітного устаткування, зброї, вибухових речовин через державний кордон України. Канали нелегальної міграції можуть також використовуватись для контрабанди товарів, наркотичних речовин, зброї, історичних та культурних цінностей тощо з метою отримання коштів для фінансування терористичної діяльності.

¹²² Інтернет ресурс: <http://nk.org.ua/politika/43816-liberalnyj-terrorizm-v-ukraine>

Втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України), створення терористичної групи чи організації (ст. 258-3 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України) становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки розглядаються учасниками терористичних груп і організацій, окремими терористами як засіб вчинення терористичного акту, а частіше – низки терористичних актів, з метою досягнення спеціальної мети – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або впливу на прийняття рішень щодо вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів терориста (терористів).

Публічні психологічно грамотно сформульовані заклики до вчинення терористичного акту, особливо з використанням засобів масової інформації, можуть підштовхнути в ряди терористів неповнолітніх та осіб з нестійкою психікою. Саме тому включення до кримінального закону статей 258-1, 258-2, 258-3, 258-4 та 258-5 КК України слід вважати цілком обґрунтованим та таким, що відповідає сучасним тенденціям розвитку цієї форми злочинності та потреби боротьби з терористичною діяльністю. При цьому всі зазначені дії слід розглядати як активну злочинну діяльність, спрямовану на досягнення терористичної мети, визначеної у диспозиції ст. 258 КК України. Хоча залишаються певні дискусійні питання, на які звернемо увагу у другому розділі роботи.

РОЗДІЛ 2

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬ ДО ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Юридичний аналіз складу злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, можна здійснювати як з правових позицій, так і з соціальних аспектів. В соціальному аспекті терористична діяльність виражає різні відтінки конфліктних ситуацій, які проявляються в соціальному житті (політичні, релігійні, етнічні та ін.). У такому широкому контексті форми терористичної діяльності достатньо різноманітні як за змістом, так і обсягом поширення.

Проте з точки зору кримінально-правової характеристики терористична діяльність повинна мати певний характер та чіткі ознаки. Це перш за все є наслідком формальності права та необхідності встановлення достатніх підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Як відомо, в кримінальному праві такою підставою є сукупність ознак складу злочину, що однозначно повинно характеризувати конкретне суспільно небезпечне діяння як злочин.

Зі збиранням інформації про вчинений злочин у процесі розслідування кримінальної справи його кваліфікація може змінюватись.

Традиційним у науці як радянського кримінального права, так і кримінального права України, є дослідження складу злочину від об'єкта злочину через об'єктивну сторону до суб'єкта і його суб'єктивної сторони¹²³.

¹²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка; [4-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 734–740.

Справді, об'єкт злочину, як і правоохоронювані інтереси особи, суспільні або державні інтереси і блага, є не тільки основним елементом злочину але й засадою кваліфікації вчиненого. Водночас для його встановлення слід відповідним чином проаналізувати вчинене (об'єктивну сторону складу злочину); встановити, що особа, котра вчинила це діяння, може бути суб'єктом злочину, тобто, що це фізична осудна особа, яка досягла віку настання кримінальної відповідальності, а у випадку, якщо йдеться про злочини зі спеціальним суб'єктом, установити, що ця особа є такою. І лише після цього, а також відповідного аналізу змісту суб'єктивної сторони, можна зробити висновок про об'єкт вчиненого суспільно небезпечного діяння, адекватно кваліфікуючи вчинене.

На практиці слідчий переважно фіксує факт злочину, тобто його об'єктивну сторону і лише після встановлення суб'єкта злочину, може дійти висновку про зміст суб'єктивної сторони, а отже, адекватно кваліфікувати вчинене, визначивши об'єкт посягання.

Ще раз звернемо увагу науковців та практичних працівників на раніше висловлену та обґрунтовану пропозицію щодо зміни традиційно встановленого порядку аналізу складу злочину. Зокрема, пропонується аналізувати склад злочину за такою схемою:

- об'єктивна сторона злочину;
- суб'єкт злочину;
- суб'єктивна сторона злочину;
- об'єкт злочину¹²⁴.

Зважаючи на те, що чинна редакція Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначає терористичну діяльність як діяльність, що охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних

¹²⁴ Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 42.

цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму, автором було проаналізовано склади злочинів, передбачених: ст. 258 (терористичний акт); ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту); ст. 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту); ст. 258-3 (створення терористичної групи та терористичної організації); ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту); ст. 258-5 (фінансування тероризму) Кримінального кодексу України.

2.1. Об'єктивні ознаки злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Відповідно до ч. 1 ст. 2 та ч. 1 ст. 11 КК України кримінальне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність тільки за конкретні суспільно небезпечні винні діяння (дію або бездіяльність), визначені законом як злочини. Встановлення об'єктивної сторони злочину є першочерговим, бо при виявленні злочину правоохоронні органи стикаються передусім з його об'єктивними ознаками, а саме з конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час.

Об'єктивна сторона терористичного акту є елементом цього складу злочину і є підставою кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлені всі ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину разом з іншими ознаками елементів складу злочину. Об'єктивна сторона служить практичним здійсненням злочинних намірів суб'єкта. Особливо наочно це видно в тих умисних злочинах, які вчиняються заздалегідь сплановано. Таким злочином є терористичний акт.

Розглядаючи терористичний акт, слід зазначити про специфіку цього злочину, яка полягає в тому, що залякування здійснюється за допомогою вчинення чи погрози вчинення суспільно небезпечних дій, які можуть спричинити загибель людей та інші тяжкі наслідки.

Як визначив законодавець у ст. 258 КК України, терористичний акт вчиняється винятково шляхом дії (активних дій). Так, терорист з метою досягнення своїх злочинних цілей повинен застосувати зброю, вчинити вибух, підпал чи інші дії, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 258 КК України). Окрім цього об'єктивна сторона терористичного акту може проявлятися в погрозі вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258 КК України), а також у безпосередньо пов'язаних із основною (вчинення терористичного акту) спеціальних формах, передбачених законодавцем окремими складами злочинів:

- втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України);
- публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України);
- створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України);
- сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК України);
- фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України).

За своїм змістом до їх вчинення діяння, передбачені у цих спеціальних формах, могли б розглядатись через інститут співучасті у сукупності з кримінально-правовою нормою, яка передбачає відповідальність за вчинення терористичного акту, проте реалізуючи принцип гуманності, законодавець за деякі з діянь, що становлять меншу, порівняно з самим терористичним актом (ст. 258 КК України), суспільну небезпеку встановлює нижчі санкції, а також вводить спеціальну норму, спрямовану на стимулювання позитивної посткримінальної поведінки суб'єктів та створення передумов для ефективнішої протидії цим видам зло-

чинної діяльності, зокрема така норма міститься у ч. 2 ст. 258-3 та ч. 4 ст. 258-5 КК України.

Повертаючись до характеристики об'єктивної сторони основного складу злочину, який становить терористичну діяльність (ст. 258 КК України), слід зазначити, що зрозумілою є позиція законодавця стосовно того, що, безумовно, неможливо передбачити вичерпний перелік усіх способів вчинення терористичного акту, зважаючи на сьогоденні наукові та технічні надбання і можливості людства. У зв'язку із розвитком науки, техніки та технологій з'являтимуться нові знаряддя, які можуть використовуватися при вчиненні терористичного акту та способи, якими зможуть скористатися особи при вчиненні цього злочину, проте це не може вплинути на кваліфікацію. Однак зазначені дії за будь-яких умов є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину, тому їх встановлення під час кримінального провадження є обов'язковим.

Особливість способу вчинення терористичних актів – певні метод, порядок і послідовність рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину – полягає в тому, що він є необхідною ознакою об'єктивної сторони злочину. Необхідність вивчення й доказування способу вчинення існує лише у тих випадках, коли він є конструктивною ознакою складу злочину, а отже має значення для кваліфікації. Саме до таких злочинів належить терористичний акт.

Об'єктивна сторона терористичного акту охоплює не всі загально небезпечні дії, а лише ті, котрі вчиняються відкрито, демонстративно і пов'язані зі створенням публічного впливу на населення, соціальні групи, державні органи, юридичних осіб тощо. Тобто до об'єктивної сторони терористичного акту входить і примушування через створення обстановки страху до якогось рішення або відмови від нього. Такий примус (вплив) може бути прямим (висунення конкретних вимог до конкретних адресатів і побічним (створення умов, які б сприяли досягненню основних цілей винних)¹²⁵. Таким чином, при терористичному

¹²⁵ Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Харків: Рубікон, 1997. – С. 135.

акті створення обстановки пригніченості, страху має цільовий характер.

Однією з найважливіших рис способу вчинення терористичних актів є публічний характер вчинюваних дій. Терористичний акт є специфічним злочином, де розголос відіграє дуже важливу і суттєву роль, іншими словами цю думку можна висловити так: увага соціуму, яка актуалізується за рахунок публічності вчинюваних терористичних актів, є тим середовищем, де існує цей злочин. Без розголосу терористичний акт не зможе існувати, бо розголос і є одним з каталізаторів терористичного акту. Сам терористичний акт акумулює в собі потенціал впливу на невизначене коло осіб. За допомогою уваги з боку суспільства, актуалізується та набуває неконтрольованих форм реакція людей на ці злочини. Саме розголос дає змогу впливати на невизначене коло осіб та за допомогою ситуації, яка утворилася, впливати на прийняття рішення в інтересах винних.

З цього приводу слід зазначити, що, на жаль, останнім часом терористична діяльність розвивається все динамічніше, це відбувається внаслідок формування і розвитку інформаційного суспільства не тільки в нашій країні, але і на глобальному рівні. Стрімкі темпи впровадження інформаційних технологій, розвитку комп'ютеризації та інформатизації всіх сфер життєдіяльності суспільства неминуче ведуть до створення єдиного світового інформаційного простору, в якому перебувають у взаємодії і взаємозв'язку всі засоби збору, накопичення, обробки, обміну та зберігання інформації.

З огляду на зміст диспозиції ч. 1 ст. 258 КК України законодавець вказує на можливість вчинення терористичного акту лише шляхом дії – активної поведінки людини, її активних вчинків, активної діяльності. Таким чином, з визначення об'єктивної сторони терористичного акту випадає така рівнозначна складова, як бездіяльність.

Кожному терористичному акту як явищу реальної дійсності, насамперед, притаманна багатооб'єктність (поліоб'єктність) посягання. По суті, посягання вчиняється на єдиний поліоб'єкт, що пов'язано з єдністю і підпорядкованістю діянь, властивих

цьому складному злочину (складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено (ізолювано), становить самостійний злочин, але унаслідок їх органічної єдності утворюють один єдиний злочин, який охоплюється ознаками однієї статті), і настанням багатьох наслідків. Наявність єдиного поліоб'єкта терористичного акту породжує і єдиний полінаслідок цього злочину. Він складається зі збитків, які перебувають у певному співвідношенні один з одним, і структурних елементів цього діяння, і може містити різноманітні комбінації, що становлять нерозривну єдність конкретних збитків у вигляді фактичного збитку, що стався, і у вигляді створення небезпеки¹²⁶.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258 КК України, може проявлятися у таких формах:

1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини;

2) заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;

3) погроза вчинення зазначених дій (ч. 1 ст. 258); реальність загрози визначається з урахуванням місця та часу вчинення терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використаних знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей та потужності тощо.

Щодо зазначеного поділяємо думку Н. Шепелева стосовно неприйнятності визначення об'єктивної сторони терористичного акту у формі застосування зброї, що полягає в убивстві чи погрозі вчинити вбивство та вчиненні вибуху, підпалу, затоплення, обвалу та інших дій, що становлять небезпеку для життя або здоров'я людей, спричиняють значну майнову шкоду, нанесення тілесних ушкоджень значній кількості потерпілих, руйнують важливі народногосподарські або культурні об'єкти¹²⁷. Оскільки, як вдало зазначає Н. Шепелев, застосування зброї зводиться

¹²⁶ Емельянов В. Об'єктивна сторона тероризму / В. Емельянов // Вісник АПРНУ. – 2000. – № 4. – С. 224.

¹²⁷ Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова; [2-е изд.]. – Харків: Одиссей, 2002. – С. 547.

до вбивства чи погрози вчинити вбивство, що дає підставу вважати основний склад терористичного акту злочином з матеріальним складом і дійти помилкового висновку, що ч. 1 ст. 258 КК України охоплює позбавлення життя людини¹²⁸.

Частина друга ст. 258 КК України передбачає такі обтяжуючі обставини, як вчинення терористичного акту повторно або за попередньою змовою групою осіб. Безумовно, що поняття групи осіб за попередньою змовою, передбачене ч. 2 ст. 28 КК України, за відсутності у нормі Кримінального закону України посилання на інші більш тяжкі форми групової злочинної діяльності, як ознаки більш кваліфікованих складів поглинає і їх. Водночас відмежування цієї форми від суміжного самостійного складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, проводиться саме на підставі наявності в діях учасників терористичної групи чи терористичної організації складу закінченого злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258 КК України. Тут слід враховувати, що характерною особливістю організованої групи та злочинної організації (спеціальними видами яких є організована терористична група та терористична організація) є те, що її члени можуть брати лише часткову участь у самих терористичних актах, безпосередньо спрямованих на об'єкт посягання. При цьому їх діяльність у складі однієї з форм співучасті може полягати у виконанні певних, важливих для діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації функцій, що фактично здійснюються поза тимчасовими межами початку і завершення безпосереднього акту посягання іншими конкретними членами групи, які виконують дії, охоплювані ознаками об'єктивної сторони терористичного акту. Слід мати на увазі, що в складі організованого злочинного угруповання всі учасники діють як єдиний механізм, як єдине ціле. Саме тому при кваліфікації їх злочинних дій роль кожного з них не потребує дета-

¹²⁸ Шепелев Н.В. Кримінально-правова характеристика терористичного акту: проблемні питання / Н.В. Шепелев // Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку і проявам тероризму: зб. матер. міжнар. наук-практ. конф. (26–28 червня 2008 р., м. Київ). – К.: УВПД ГШ МВС України, 2009. – С. 315–316.

лізації. Тобто, якщо терористичний акт вчинено організованою терористичною групою або терористичною організацією, кримінальна відповідальність співучасників настає за сукупністю злочинів, передбачених у частинах 1, 2 або 3 ст. 258 КК України та ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Вчинення терористичного акту із застосуванням зброї є одним з найдоступніших способів для терористів. По-перше, через наявне різноманіття зброї. По-друге, географічна близькість України до так званих «гарячих» точок. По-третє, локальні військові конфлікти в межах самої країни та наявність вогнепальної зброї у населення.

Для того, щоб визначити, що необхідно розуміти під застосуванням зброї, необхідно з'ясувати поняття «зброя». «Юридична енциклопедія» подає визначення зброї як пристроїв і засобів, які застосовуються для нападу (наступу) або захисту (оборони) з метою ураження або знищення противника¹²⁹. Зброєю є також пристрої, прилади та інші предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для враження живої чи неживої цілі, подачі сигналів¹³⁰.

Але зазначені вище визначення зброї не повністю відображають значення цього поняття, якщо не звернутись до класифікації, яка передбачає диференціацію зброї, насамперед на зброю масового ураження (ядерну, хімічну, біологічну, запалювальну) і звичайну зброю, до якої належать усі інші її види. Не можна, визначаючи поняття «зброя» як знаряддя для нападу або захисту, зазначати про те, що зброя поділяється тільки на вогнепальну та холодну¹³¹.

Останнім часом зросла можливість використання терористами зброї, вражаючи дія якої ґрунтується на використанні елек-

¹²⁹ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред кол: Ю.С. Шемчушенко (голова) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д–Й, 1999. – С. 560.

¹³⁰ Подшибякин А.С. Борьба с незаконным ношением, хранением, приобретением, изготовлением и сбытом огнестрельного и холодного оружия / А.С. Подшибякин, А.М. Ухаль. – Ужгород: Хозрасчетный редакционно-издательский отдел комитета информации, 1999. – С. 24.

¹³¹ Басай В.Д. Короткий словник кримінально-правових термінів / В.Д. Басай, П.Л. Фріс, І.П. Фріс. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, 1999. – С. 32.

тричної енергії, радіоактивних випромінювань, біологічних, хімічних, запалювальних та екотоксичних речовин.

Зброя масового ураження – засоби масового знищення – засоби ведення війни, які за силою руйнування та ураження у багато разів переважають звичайні озброєння¹³². До неї належить, насамперед ядерна, хімічна, біологічна, запалювальна зброя, а також новітні види зброї масового знищення: генетична, променева, радіочастотна, інфразвукова, радіологічна, геофізична тощо.

Ядерна зброя – зброя масового ураження вибухової дії, застосування якої ґрунтується на використанні внутрішньоядерної енергії, що виділяється при ланцюгових реакціях поділу важких ядер деяких ізотопів урану і плутонію або при термоядерних реакціях синтезу легких ядер – ізотопів водню (дейтерію та тритію) у більш важкі, наприклад, ядра ізотопів гелію.

Ця зброя включає різноманітні ядерні боеприпаси (бойові частини ракет і торпед, авіаційні і глибинні бомби, артилерійські снаряди і міни, споряджені ядерними зарядними пристроями), засоби управління ними та доставки їх до цілі (носії)¹³³. Іноді залежно від типу ядерного заряду можуть використовуватись більш вузькі поняття: атомна зброя, термоядерна зброя, комбіновані заряди, нейтронна зброя.

Хімічна зброя – зброя масового ураження, вражаюча дія якої заснована на використанні бойових токсичних хімічних речовин. До них належать отруйні речовини і токсини, що мають вражаючу дію на організм людини та тварин, а також фітотоксиканти, що можуть застосовуватись з військовою метою для враження різних видів рослин¹³⁴.

Отруйні речовини – це хімічні сполуки, що мають певні токсичні та фізико-хімічні властивості, які забезпечують при їх бойовому застосуванні враження живої сили, а також зара-

¹³² Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред кол.: Ю.С. Шемчушенко (голова ред. кол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2: Д–Й, 1999. – С. 561.

¹³³ Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В. Мясникова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Воениздат, 1989. – С. 7.

¹³⁴ Там само. – С. 83.

ження повітря, обмундирування, озброєння, військової техніки та місцевості. Отруйні речовини складають основу хімічної зброї¹³⁵.

Токсини – це хімічні речовини білкової природи рослинного, тваринного або мікробного походження, що мають високу токсичність та здатні при їх застосуванні завдавати ураження організмів людей або тварин. Токсини є різновидом бойових токсичних хімічних речовин і використовуються в ролі діючого початку хімічної зброї. Деякі спеціалісти схильні розглядати токсичну зброю як різновид біологічної. Проте існують достатньо вагомі аргументи на користь включення токсинів у систему хімічної зброї¹³⁶.

До засобів застосування хімічної зброї належать хімічні боеприпаси та хімічні бойові прилади, а до засобів доставки – авіація, ракети, артилерія, засоби інженерних та хімічних військ.

Біологічна зброя – це спеціальні боеприпаси та бойові прилади із засобами доставки, споряджені біологічними реактивами. Призначена для масового ураження живої сили противника, сільськогосподарських тварин, посівів сільськогосподарських культур, а у деяких випадках для псування матеріалів озброєння, військової техніки та спорядження.

Вражаюча дія біологічної зброї базується на використанні насамперед хвороботворних властивостей патогенних мікробів і токсичних продуктів їх життєдіяльності¹³⁷. Потрапивши в організм людини (тварини) у незначній кількості, ці хворобливі мікроби та їх токсичні продукти спричиняють укриважкі інфекційні захворювання (інтоксикації), що призводить, у разі ненадання своєчасного та належного лікування, до смерті або виводить ураженого на тривалий термін з боєздатного стану.

Запалювальна зброя – це засоби, призначені для враження живої сили і військової техніки противника, дія яких базується

¹³⁵ Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В. Мясникова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Воениздат, 1989. – С. 90.

¹³⁶ Там само. – С. 107.

¹³⁷ Там само. – С. 142–143.

на використанні запалювальних засобів¹³⁸. Основними вражаючими факторами запалювальної зброї є виділення при її застошуванні теплової енергії та токсичних для людини продуктів горіння¹³⁹.

З розвитком науки та техніки у сфері розробок новітніх зразків зброї масового ураження, що можуть потрапити до рук терористів, слід віднести *генетичну (етнічну) зброю*, яка розробляється для впливу токсикантів (синтетичного, природного походження) на людей, рослини та мікрофлору ґрунту тощо, з метою ушкодження існуючих та передачі нащадкам несприятливих для виживання ознак видів, популяцій¹⁴⁰.

Щодо звичайної зброї, до якої належать всі інші види, крім зброї масового ураження, то її можна класифікувати за цільовим призначенням як одноцільову (протиракетну, протиповітряну, протичовнову, протитанкову) і багатоцільову, або універсальну (більшість зразків ракетної, артилерійської, стрілецької зброї). За варіантами доставки до цілі засобу безпосереднього ураження (кулі, гранати, снаряди, бойові частини ракети) зброя поділяється на стрілецьку, реактивну, ракетну. Самостійні типи утворює зброя, уражаючі можливості якої реалізуються за допомогою сили м'язів людини (холодна зброя, ручні гранати), двигунів різних типів (торпеди), наземних транспортерів, літаків, кораблів (авіабомби, глибинні бомби).

За своєю конструкцією і функціональними ознаками зброю можна поділити на кілька типів. *Вогнепальна зброя* як знаряддя, яке може використовувати терорист при вчиненні терористичного акту, – це пристрій та прилад, в яких снаряд, а саме куля, дріб чи інші предмети, призначений для враження живої чи неживої цілі, приводиться у рух миттєвим вивільненням хімічної чи інших видів енергії заряду, наприклад пороху чи іншої горючої суміші. Вогнепальну зброю можна розрізняти за різними підста-

¹³⁸ Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В. Мясникова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Воениздат, 1989. – С. 359.

¹³⁹ Там само. – С. 360.

¹⁴⁰ Шумейко В.М. Екологічна токсикологія і тероризм. Бітоксиканти: моногр. / В.М. Шумейко. – К.: ЕКОРЕГІО-ЕТХі, 2002. – С. 23.

вами. За наявністю та довжиною ствола: ствольна та безствольна; короткі, середні та довгі стволи. За устроєм каналу ствола: нарізні та гладкоствольні. За кількістю стволів: одноствольні та двоствольні, багатоствольні. За способом перезарядження: автоматичне та неавтоматичне. За кількістю зарядів виділяють однозарядну та багатозарядну вогнепальну зброю. За цільовим призначенням поділяють на цивільну, службову, бойову вогнепальну зброю. А безпосередньо цивільна вогнепальна зброя поділяється на зброю самооборони, спортивну, мисливську, сигнальну.

В Європейській конвенції «Про контроль за придбанням та збереженням вогнепальної зброї приватними особами» (ETS № 101, Страсбург, 28.06.1978 року) під терміном «*вогнепальна зброя*» розуміється будь-який предмет, призначений чи пристосований для застосування як зброї, з якого за допомогою вибухового, газового чи повітряного та будь-яких інших способів метання можна випустити заряд дробу, кулю чи інші боеприпаси, заряд токсичного газу, рідини чи іншої речовини, а також такий що підходить під визначення: автоматична зброя; короткоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом, з механізмом, що потребує перезарядження, чи механізмом для ведення вогню одиночними пострілами; довгоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом чи механізмом, що потребує перезарядження, що має, як мінімум, один нарізний ствол; одноствольна довгоствольна зброя з не менш ніж одним нарізним стволом; довгоствольна зброя з напівавтоматичним механізмом чи механізмом, що потребує перезарядження, та обов'язково з гладким(и) стволом чи стволами.

Пневматичну зброю визначають як зброю призначену для ураження цілі на відстані снарядом, що отримує спрямований рух за рахунок енергії стиснутого або скрапленого газу. Пневматична зброя – це сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей.

Газова зброя призначена для тимчасового ураження живої цілі шляхом застосування сльозоточивих чи подразнювальних речовин.

Бойові припаси (які також відносять до типу зброї) – це патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

Холодну зброю визначають як пристрої та предмети, що за своєю конструкцією призначені, спеціально виготовлені, тобто відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що здійснюють колотий, коло-то-різальний, роздроблювальний або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо) і технічно придатні для враження живої чи неживої цілі за допомогою м'язової сили людини або механічного пристрою, і не мають прямого господарсько-побутового призначення.

Підсумовуючи сказане вище, *під застосуванням зброї* при вчиненні терористичного акту слід розуміти використання її вражаючих властивостей за цільовим призначенням, тобто проти життя, здоров'я людини, майна (військової чи цивільної техніки, наприклад, літаків, кораблів або інших об'єктів життєдіяльності людини тощо) та довкілля. Наприклад, при застосуванні вогнепальної зброї – це здійснення прицільних пострілів або безприцільна стрільба в місцях перебування людей, тобто ураження живих цілей. При застосуванні холодної зброї – це нанесення людині колото-ріжучих ран, унаслідок чого вона отримує тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, а також може настати смерть. Під використанням зброї – будь-яке інше використання її властивостей, непов'язане із безпосереднім завданням нею ушкоджень людині, наприклад, пошкодження газогонів, нафтопроводів тощо.

Для кваліфікації терористичного акту не має значення, яку зброю було використано чи застосовано для досягнення поставленої перед терористами мети відповідно до можливих розробок

нових видів будь-якої зброї. Разом з тим, як зазначає у своїй статті Р. Гунаратна, дослідник центру вивчення тероризму та політичного насилля при Сент-Ендрюському університеті, що в Шотландії, більшість терористичних груп схильні до придбання та використання зброї, яка дає змогу вчинити дистанційний, безпечний для виконавця терористичний акт. Упродовж минулого десятиріччя більшість терористичних груп використовували гранатомети, легку протитанкову зброю, зенітні керовані ракети та міномети усіх калібрів¹⁴¹. Почастішали також випадки використання та застосування вибухових пристроїв терористами-смертниками.

На стадії підготовки до вчинення терористичного акту особа може вчиняти злочини, передбачені статтями КК України: 201 (контрабанда), 262 (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), 263 (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), 265 (незаконне поводження з радіоактивними матеріалами), 410 (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), для отримання певної зброї або матеріалів чи речовин, що можуть бути використані як зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини з метою подальшого її застосування при вчиненні терористичного акту.

Слід зазначити, що низка злочинів, насамперед зазначені вище, як закінчені склади, можуть бути лише підготовкою до вчинення більш тяжких злочинів, зокрема терористичного акту.

¹⁴¹ Возможные направления развития современного терроризма и международного сотрудничества по борьбе с ним // Інформаційний бюлетень / Періодичне видання Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю (МНДЦ). – К.: Вид-во Національної академії внутрішніх справ, 2003. – № 9. – С. 38.

Тобто, у подібних випадках слідчим та оперативним працівникам правоохоронних органів слід докладати максимальних зусиль для встановлення кінцевої мети злочинної діяльності особи. Висунення й перевірка оперативно-розшукових та слідчих версій обов'язково повинна враховувати ці аспекти. Протидія терористичній діяльності буде ефективнішою за умови своєчасного виявлення та припинення зазначених злочинів.

У цьому контексті дивує позиція вітчизняного законодавця, який виключив з Кримінального кодексу України Законом України від 18.05.2004 року статтю 331 (незаконне перетинання державного кордону України) КК України. Такі дії потенційно можуть стати готуванням до здійснення терористичної діяльності або вчинення інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, а в рамках адміністративного провадження, яке крім дуже стислих часових меж перевірки унеможливорює застосування для її проведення форм, методів та засобів оперативно-розшукової діяльності встановити мету особи, що вчиняє таке діяння взагалі неможливо.

Зокрема, потенційним джерелом терористичної загрози Україні є значна кількість нелегальних мігрантів, які переміщуються територією держави до Західної Європи із кризових регіонів Росії, окремих країн Південно-Східної Азії, Близького Сходу і Перської затоки. Лише у період з 2011 по 2012 роки органи МВС затримали понад 12 тис. нелегальних мігрантів, з них понад 400 осіб входили до складу організованих злочинних угруповань¹⁴². Слід також враховувати латентну сторону цього питання.

Хоча терористи спроможні використовувати широкий спектр тактичних прийомів, багато терористичних організацій є консервативними. З початку сучасної хвилі тероризму в 1968 році бомба (вибуховий пристрій) залишається найбільш використовуваною терористичною зброєю. Вибухи переважно вчиняються шляхом дій, тобто активної суспільно небезпечної поведінки

¹⁴² Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – С. 200.

суб'єкта. Вчинення особою терористичного акту способом вибуху має кілька переваг стосовно інших способів для терористів, а саме це становить для терористів незначний ризик завдяки існуючим методикам вчинення вибуху, можливість привертання широкої уваги безпосередньою потужністю вибуху (фактор публічності, тобто привертання уваги якомога більшої кількості людей до своєї діяльності та висунутих вимог, а саме до тих цілей, що прагнуть досягнути терористи), водночас існує можливість «регулювати кількість жертв» шляхом визначення часу й місця вибуху та цілеспрямованого розміщення вибухового пристрою, а також можливість вчинення особою цілеспрямованого вибуху.

Вибух передбачає займання певних предметів унаслідок миттєвого хімічного розкладу відповідних хімічних речовин чи їх сумішей та створення дуже нагрітих газів. Під час вчинення вибуху зупинити його дію неможливо, як і відвернути суспільно небезпечні наслідки, тому вибух є однією з найнебезпечніших дій. У технічній літературі запропоновано низку визначень вибуху, які можна звести до наступного узагальненого формулювання: вибух – це у край швидкий процес звільнення великої кількості енергії в малому об'ємі¹⁴³.

Терористи, вчиняючи терористичний акт шляхом вибуху, використовують вибухові речовини – хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції із утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла, а також засоби ініціювання – зовнішні джерела імпульсу для здійснення вибуху (електродетонатори, капсуль-детонатори, вогнепровідний та детонаційний шнури тощо). Під вибуховими речовинами також необхідно розуміти суміші, що містять одну або кілька потужних вибухових речовин, які в чистому вигляді мають тиск пари менше 10 Па при температурі 25°C, разом з тим це суміші із в'язучим матеріалом, оскільки суміш є м'якою та еластичною при нормальній кімнат-

¹⁴³ Гейман Л.М. Взрыв: история, практика, перспективы / Л.М. Гейман. – М.: Наука, 1978. – С. 132.

ній температури¹⁴⁴. До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин, вибухові напівпродукти утилізації – порохи тощо та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, які можуть вибухнути без доступу кисню¹⁴⁵. Разом з вибуховими речовинами терористами повинні використовуватись при вчиненні вибуху вибухові пристрої – саморобні чи виготовлені промисловим способом виробу одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи завдати істотної матеріальної шкоди – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин. Такі дії можуть призвести не тільки до загибелі людей, але й шкідливо вплинути на навколишнє середовище, зокрема флору та фауну.

Вибух повинен бути суспільно небезпечним, тобто створювати небезпеку загибелі людей, флори та фауни, здійснити шкідливий вплив на навколишнє середовище складовими вибухового пристрою, знищити чи пошкодити майно, спричинити настання інших тяжких наслідків.

Саме про це йдеться і в п. 3 постанови № 3 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 року, де зокрема зазначається, що «судам слід мати на увазі, що основною харак-

¹⁴⁴ Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. док. / Сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 432–433.

¹⁴⁵ Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 622 від 21 серпня 1998 р., зареєстрований у Міністерстві юстиції України 7 листопада 1998 р. за № 637/3077 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів».

терною ознакою зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв та радіоактивних матеріалів є їх призначення – ураження живої цілі, знищення чи пошкодження навколишнього середовища. Вони можуть бути як саморобними, так і виготовленими промисловим способом».

Вибух визнається завершеним з моменту вчинення, незалежно від його наслідків. Він моментальний, «невловний», припинити вибух неможливо. Терорист може запобігти тільки поширенню вогню, але не може «скасувати» сам вибух.

Але, якщо вчинення вибуху потребує від особи, що вчиняє терористичний акт, певних спеціальних знань та навичок, щоб вчинити злочин, зокрема підібрати відповідні складові вибухового пристрою, правильно їх зібрати, виготовлений вибуховий пристрій правильно встановити тощо, то для вчинення *підпалу* такого об'ємного спектру знань не потрібно. Сам по собі підпал один із найдоступніших способів вчинення злочину. При плануванні вчинення терористичного акту терорист не потерпає від яких-небудь ускладнень з приводу підготовки знарядь для його вчинення, тобто для особи не існує проблеми знайти та підготувати легкозаймисті речовини (бензин, газ тощо), які без перешкод можна придбати.

Підпал – це свідоме викликання пожежі шляхом застосування джерела вогню до певних об'єктів. Підпалом також є умисне вчинення пожежі, тобто сильного полум'я, яке охоплює та знищує все, що може горіти й створює небезпеку для життя людей. Наслідками вчинення підпалу можуть бути виведення з ладу повністю або на тривалий час виробничих підприємств (окремих цехів, дільниць) та інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), загибель великої кількості худоби, спалення або пошкодження лісових масивів на значних площах, а це означає, що втрачено їх господарське, кліматичне або культурно-естетичне значення, спричинення інших особливо великих матеріальних збитків. Подолати пожежу в разі вчинення підпалу дуже складно, або якщо, наприклад, полум'я охопило нафтове чи газове родовище або підпал вчинено на атомній електростанції тощо. Наслідки терористичного

акту вчиненого у такий спосіб можуть бути дуже серйозними. Наприклад, пожежа трапилась на АЕС або хімічному виробництві, унаслідок цього можуть будуть знищена флора і фауна, а також забруднена атмосфера навколо епіцентру пожежі, разом з тим пожежа може загрожувати здоров'ю та життю звичайних громадян, що мешкають поряд із місцем, де було вчинено терористичний акт у такий спосіб.

Вчинення підпалу при терористичному акті визнається закінченим з моменту запалення того предмету, який мав намір підпалити терорист.

Інші дії, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людини або заподіюють значної майнової шкоди – це вчинки, унаслідок яких виникала реальна загроза настання наслідків у вигляді смерті чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень людини, знищення чи пошкодження майна, перерви руху транспортних засобів, роботи підприємств, установ, організацій. До них, зокрема, належить застосування отруйних чи сильнодіючих речовин, затоплення, поширення збудників заразних хвороб, спричинення каменепадів тощо.

З метою визначення таких понять як «загибель людини» та «інші тяжкі наслідки» доречно звернутись до аналізу рішень Пленуму Верховного Суду України. Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12 червня 2009 р. під загибеллю людей розуміють випадки смерті однієї або кількох осіб. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» № 3 від 26 квітня 2002 р. під загибеллю людей розуміється

настання смерті хоча б однієї особи. Інші тяжкі наслідки – це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості – двом особам і більше, а також великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі.

Проведений аналіз та наявна емпірична база дозволяє дійти висновку про те, що під поняттям *«інші тяжкі наслідки»* в контексті ч. 2 ст. 258 КК України необхідно розуміти: заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень – двом і більше особам; залишення людей без житла або засобів до існування; тривалі припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації; тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць; знищення чи пошкодження лісових масивів на значних площах; заподіяння особливої екологічної шкоди – масового знищення рідкісних дерев, тварин і птахів; тривала перерва у функціонуванні елементів систем забезпечення життєдіяльності населення тієї чи іншої території; ускладнення відносин між державами (наприклад, згортання чи суттєве обмеження торгівлі, туристичного обміну), знищення чи пошкодження майна, зміна в навколишньому середовищі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування.

Кваліфікуючою ознакою ч. 3 ст. 258 КК України є загибель людей, тобто настання смерті хоча б однієї людини, яка не є суб'єктом цього злочину. Тобто, смерть самого терориста при вчиненні ним самостійно або у складі організованої терористичної групи чи терористичної організації терористичного акту не може розглядатись як злочинний наслідок, передбачений ч. 3 ст. 258 КК України.

Створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків полягають у таких змінах в навколишньому світі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності,

нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню споживачів водою, енергією, продуктами харчування тощо. Реальність загрози визначається з урахуванням місця та часу терористичного акту, наявності людей чи матеріальних цінностей, використовуваних знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей і потужностей тощо.

Щодо *погрози* вчинити терористичний акт (ч. 1 ст. 258 КК України), то під цим слід розуміти доведений до сторонніх осіб намір вчинити такі дії, залякування вчинити терористичний акт, погроза при цьому має бути конкретною і реальною, а вираженою може бути у будь-якій формі: усно, письмово, шляхом демонстрації зброї тощо.

У розрізі цього слід зазначити, що Конструкція об'єктивної сторони в ч. 1 ст. 258 КК України юридично ставить знак рівності між реальним настанням суспільно небезпечних наслідків і створенням лише небезпеки їх виникнення, що не можна визнати правильним. Така конструкція порушує принцип диференціації при призначенні покарання і потребує змін. Доречно усунути загрозу вчинення терористичних актів зі ст. 258 КК України та встановити за цей злочин відповідальність в окремій статті Кримінального кодексу України. Вважаю, ототожнювати вчинення терористичного акту та погрозу його вчинення не виправдано.

Підсумовуючи сказане, варто підкреслити, що частини друга і третя частини ст. 258 КК України визначають кваліфіковані склади вчинення терористичного акту: вчинення цього злочину повторно; вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб; заподіяння ним значної майнової шкоди, заподіяння ним інших тяжких наслідків; дії, що містять склад цього злочину, які призвели до загибелі людини, є особливо кваліфікованим видом терористичного акту.

Повторність означає вчинення терористичного акту особою, яка раніше вчинила аналогічний закінчений злочин або ж перерваний на стадії готування чи замаху і знову вчинила посягання, передбачене частинами 1, 2 та 3 ст. 258 КК України (ч. 1 ст. 32 КК України).

Вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення кількома (двома і більше) суб'єктами злочину, які заздалегідь домовились про спільне його вчинення – ч. 2 ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) КК України.

Домовитись про спільне вчинення злочину заздалегідь – означає дійти згоди щодо його вчинення до моменту виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії готування до злочину, а також у процесі замаху на злочин. Домовленість повинна стосуватись, принаймні, спільності вчинення злочину (узгодження об'єкта злочину, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо). Як уже зазначалося, ця ознака як кваліфікуюча поглинає і випадки вчинення терористичного акту організованою терористичною групою та терористичною організацією, а кваліфікація для того, хто здійснював керівництво чи організацію організованої терористичної групи чи терористичної організації настає за сукупністю із злочином, передбаченим ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Загибель людини в результаті вчинення терористичного акту, як вже зазначалось вище, передбачає смерть хоча б однієї особи, яка при цьому не є суб'єктом злочину (ч. 3 ст. 258 КК України).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України може виражатися у таких формах:

- втягнення особи у вчинення терористичного акту;
- примушення до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

Втягнення особи у вчинення терористичного акту – це будь-які дії, спрямовані на фізичний або психічний вплив на особу з метою схилити її до вчинення терористичного акту, тобто до застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які б створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків з

метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Особа, що втягує іншу особу у вчинення терористичного акту прагне викликати у будь-який спосіб у цієї особи рішучість на участь у вчиненні терористичного акту або особисте його вчинення.

Відповідно до диспозиції ст. 258-1 КК України способами втягнення у вчинення терористичного акту або примушування до його вчинення можуть бути примушування, обман, шантаж. При цьому винна особа (суб'єкт злочину) може використовувати уразливий стан особи, яка втягується у вчинення терористичного акту або примушується до його вчинення. З цією метою може застосовуватись насильство або погроза його застосування. У будь-якому разі *примушення до вчинення терористичного акту* – це вимога іншої особи до участі у будь-якій формі у вчиненні терористичного акту. Така участь відбувається або має відбутися незалежно від бажання та особистої волі особи, що втягується у вчинення терористичного акту. Відповідно до ч. 1 ст. 258-1 КК України дії винної особи при цьому можуть мати різні прояви.

У рамках розглянутого лишається достатньо дискусійною позиція науковців, які вважають, що за наявності терміна «втягнення» термін «примушування» є зайвим¹⁴⁶.

Окремо доречно звернути увагу на пропозицію щодо зміни диспозиції злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, а саме викласти її у редакції: *«Втягнення особи у вчинення терорис-*

¹⁴⁶ Ємельянов В.П. Проблеми застосування антитерористичного законодавства України і шляхи його вдосконалення / В.П. Ємельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – Вип. 15. – С. 97; Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 96.

тичного акту – карається...», що, на думку А. Ізетова, фактично знімає проблему порушення логічних зв'язків між категоріями, вживаними у чинній редакції ст. 258-1 КК України¹⁴⁷.

Чи доречною є така пропозиція, і що така конструкція диспозиції надає правозастосовним органам для більш ефективної протидії такому протиправному діянню, незрозуміло, зокрема, А. Ізетов у своїй монографії «Втягнення у вчинення терористичного акту» достатніх аргументів не наводить. У запропонованій А. Ізетовим редакції норми – «втягнення особи до вчинення терористичного акту», слід буде тлумачити, як будь-які дії, спрямовані на вчинення фізичного або психічного впливу на особу з метою схилити її до скоєння такого злочину. Тобто, рамки способів вчинення злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, позбавляються тих меж, які сьогодні існують в диспозиції норми у вигляді вичерпного переліку можливих способів втягнення та примушування до вчинення терористичного акту.

Окремо слід звернути увагу на наукову позицію А. Ізетова щодо висловлювання сумнівів стосовно віднесення такої обставини, як «використання уразливого стану» до способу вчинення злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, яка пізніше фактично спростовується прикладом наведеним далі¹⁴⁸.

Обман – «це неправдиві слова, вчинки, дії і таке інше; брехня, неправда. Невідповідність істині; те, чого немає насправді; брехня»¹⁴⁹. Діяти обманом означає обдурювати тобто вводити в оману діями або словами для власної вигоди, користі¹⁵⁰. У нашому випадку – це введення особи в оману з метою схилення до вчинення терористичного акту шляхом повідомлення особі неправдивих відомостей або неповідомленні відомостей про будь-які факти, що саме і підштовхує особу до прийняття рішення про вчинення терористичного акту.

¹⁴⁷ Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 96–97.

¹⁴⁸ Там само. – С. 99, 109.

¹⁴⁹ Новий тлумачний словник Української мови. У 4 томах. Т. 3. – К.: Аконіт, 1999. – С. 28.

¹⁵⁰ Там само. – С. 911.

Шантаж – це погроза розголошення відомостей, що паплюжать (компрометують) потерпілого, його близьких та родичів. При цьому не має значення, відповідають ці відомості дійсності чи ні.

Уразливий стан – це такий фізичний або психічний стан особи, який зовсім позбавляє її можливості або істотно обмежує її здатність усвідомлювати свої дії чи бездіяльність або керувати ними; приймати за власною волею самостійні рішення та повною мірою їх усвідомлювати; чинити опір будь-яким неправомірним діям. Відповідно до пункту 2 примітки до ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) КК України під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

Під застосуванням насильства слід розуміти нанесення побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, позбавлення волі тощо.

Погроза застосування насильства – це залякування особи (психічне насильство) застосуванням до неї або до її близьких фізичного насильства, яке може проявлятися у позбавленні життя, завданні тілесних ушкоджень (зокрема й спеціальних видів, пов'язаних із зараженням невиліковною хворобою), позбавленні волі, згвалтуванні тощо. За будь-яких умов потерпіла особа сприймає погрозу як реальну, як таку що може здійснитися, незалежно від того, чи мав винний реальний намір або реальну можливість реалізувати погрозу чи ні. З моменту вчинення дій, спрямованих на втягнення особи у скоєння терористичного акту, злочин є закінченим, при чому незалежно від того, чи вдалося винному втягнути особу (потерпілого) у вчинення терористичного акту або примусити до його вчинення.

Якщо, унаслідок втягнення особи у вчинення терористичного акту або примусення до його вчинення, такий терористичний акт був вчинений, дії винної особи (суб'єкта) слід кваліфіку-

вати за ч. 1 ст. 258-1 КК України і за відповідною частиною ст. 258 КК України.

Частина друга ст. 258-1 КК України передбачає кваліфікований склад – відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту кількох осіб або за вчинення цього злочину повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища. Вчинення цього злочину *щодо кількох осіб* означає втягнення у вчинення одного і того самого терористичного акту двох або більше осіб.

Повторність означає втягування у вчинення нового терористичного акту особи, яка раніше вже втягувалась суб'єктом у вчинення іншого (раніше підготовлюваного або вчиненого) терористичного акту, або втягування іншої особи у вчинення нового терористичного акту особою (суб'єктом злочину), яка вже втягувала іншу особу (осіб) у вчинення іншого (раніше підготовлюваного або вчиненого) терористичного акту.

Поділяємо думку науковців, які пропонують провести межу між повторністю й рецидивом злочинів з метою уникнення перехрещення цих понять. Адже урахування повторності, не пов'язаної з рецидивом, і спеціальної повторності як кваліфікуючої обставини, не відповідає у повному обсязі принципу рівності всіх перед законом і суперечить принципу визначення єдиної підстави притягнення до кримінальної відповідальності¹⁵¹.

Вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України означає, що втягнення у вчинення терористичного акту вчинили кілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину домовились про спільне його вчинення.

Вчинення втягнення у скоєння злочину терористичного акту службовою особою з використанням службового становища означає, що цей злочин був вчинений особою (особами), яка (які) постійно чи тимчасово здійснює (здійснюють) функції представника влади або обіймає постійно чи тимчасово на під-

¹⁵¹ Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 116.

приємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальними повноваженнями. Згідно з пунктом 2 примітки до ст. 364 КК України службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки перелічені у пункті 1 зазначеної примітки¹⁵².

Слід підкреслити, що сфера службової діяльності службових осіб може бути як цивільна так і військова, а органи влади, підприємства, установи і організації можуть бути як українськими (зареєстровані та діють відповідно до нормативно-правових актів України), так і іноземними (зареєстровані та діють відповідно до нормативно-правових актів іншої держави) або міжнародними (зареєстровані та діють відповідно до міжнародних нормативно-правових актів).

Не можуть розглядатись як службові особи, ті, хто виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції у незареєстрованих у встановленому порядку установах, підприємствах або організаціях (наприклад, незареєстрована у встановленому порядку релігійна організація тощо).

Якщо особа самовільно присвоює собі повноваження або звання службової особи, втягуючи при цьому іншу особу у вчинення терористичного акту, такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 258-1 КК України та ст. 353 КК України (самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи) і за відповідною частиною ст. 258 КК України.

Аналізуючи кримінально-правову норму, визначену ст. 258-1 КК України, автор дійшов висновку, що її конструкція не є досконалою. Мова передусім йде про те, що її дія звужена – *«втягнення особи у вчинення терористичного акту»*. Проте терористична діяльність не обмежується вчиненням лише терористичного акту, доречно не залишати поза увагою й інші види

¹⁵² Примітка 1 до ст. 364 КК України.

терористичної діяльності. З цією метою доречно змінити назву статті, виклавши її у такій редакції: «Втягнення особи до здійснення терористичної діяльності». З огляду на це ч. 1 ст. 258-1 КК України слід викласти у такій редакції:

«1. Втягнення особи до здійснення терористичної діяльності або примушування до здійснення терористичної діяльності з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

Таким чином, кримінально-правова норма передбачатиме відповідальність за втягнення особи у вчинення усіх наявних видів терористичної діяльності, передбачених чинним антитерористичним законодавством (ст. 258, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України).

Крім того, беручи до уваги положення ч. 1 ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України, доречно узгодити кримінальне законодавство України та норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом», зокрема, пропонується ч. 7 ст. 1 викласти у такій редакції:

«підбурювання до здійснення терористичної діяльності, втягнення особи до здійснення терористичної діяльності або примушування до здійснення терористичної діяльності з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства».

Втягнення у вчинення терористичного акту та примушування до його вчинення є закінченим з моменту виконання дій, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 258-1 КК України, незалежно від того, чи вчинила особа, яку втягували чи примушували до вчинення терористичного акту, цей злочин.

Стаття 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту) КК України передбачає відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту.

Відповідно до ч. 1 ст. 258-2 КК України об'єктивна сторона злочину може проявлятися у таких формах:

- публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- розповсюдження, виготовлення, зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту.

Як бачимо, злочин, відповідальність за який передбачена ст. 258-2 КК України, є за своїм змістом публічним підбурюванням до вчинення терористичного акту, тобто до дій, зміст яких сформульований у ст. 258 КК України. У науковій літературі зазначалось, що відповідно до Конвенції Ради Європи «Про запобігання тероризму», термін «*публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину*» означає розповсюдження повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в інший спосіб з метою підбурювання до вчинення терористичного злочину, якщо така поведінка, незалежно від того, є чи не є вона безпосередньою підтримкою терористичних злочинів, становить загрозу того, що може бути вчинено один чи більше ніж один такий злочин (частина 1 статті 5)¹⁵³. Разом із тим, слід зауважити, що поняття «*терористичні злочини*» застосоване у зазначеному міжнародному нормативно-правовому акті тотожне поняттю «*терористична діяльність*», оскільки змістовно це є сукупність злочинів, які цією Конвенцією віднесені до терористичних. Отже, доречно вести мову не про публічні заклики до вчинення терористичного акту, а про публічні заклики до здійснення терористичної діяльності.

З урахуванням цього доречно назву статті та ч. 1 ст. 258-2 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 258-2. Публічні заклики до вчинення терористичної діяльності

1. Публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами – ».

У науковій літературі під поняттям публічні заклики розуміють виконання відповідних дій у присутності публіки, відкрито,

¹⁵³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – С. 914.

адресування їх невизначеному колу осіб або хоча б одній особі, проте у присутності інших громадян¹⁵⁴.

Зважаючи на чинну редакцію ст. 258-2 КК України та наявні напрацювання у теорії кримінального права, *під публічними закликами до вчинення терористичного акту* слід розуміти звернення у будь-якій формі до широкого, індивідуально невизначеного кола осіб із запрошенням, завданням, умовлянням, проханням, вимогою про вчинення терористичного акту (терористичних актів). Слід зауважити, що «публічність» є ознакою оціночною, тому під час кримінального провадження, а також на стадії кримінально-правового оцінювання матеріалів (до початку кримінального провадження) це питання має вирішуватись у кожному випадку окремо, беручи до уваги час, місце та обстановку здійснення публічних закликів до вчинення терористичної діяльності.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту слід відмежовувати від підбурювання до вчинення терористичного акту. Публічні заклики до вчинення терористичного акту є злочином незалежно від їх результативності, адже сам факт закликів становить закінчений злочин. Підбурювання до вчинення терористичного акту – це, коли особа шляхом умовляння, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення терористичного акту.

Отже злочин є закінченим з моменту вчинення таких закликів незалежно від їх наслідків (злочинного результату у вигляді вчинення або спроби вчинення терористичного акту). В рамках цього слід зважати на те, що для встановлення факту закінченого злочину, передбаченого ст. 258-2 КК України необхідно аби особи, до яких звернено публічні заклики до вчинення терористичного акту, реально могли сприймати таку інформацію, тобто розуміти та відтворювати її зміст.

Публічні заклики до вчинення терористичного акту можуть вчинятися лише шляхом активної форми поведінки – дії.

¹⁵⁴ Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – С. 106.

Розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту – це поширення у будь-якій формі (розкидання, роздача, передача, пересилання поштою, в тому числі й електронною в мережі Інтернет, розміщення на сайтах (зокрема органів влади, державного управління, підприємств та організацій незалежно від форми власності, приватних осіб або як рекламної інформації на таких сайтах) серед індивідуально невизначеного кола осіб матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту.

Якщо до вчинення терористичного акту будь-яким засобом чи способом підбурюється конкретна (індивідуально визначена) особа, дії винного слід кваліфікувати як підбурювання до вчинення терористичного акту через інститут співучасті (ч. 4 ст. 27 КК України та відповідна частина ст. 258 КК України).

Закінченим злочин у цій формі є з того моменту, коли хоча б частина матеріалів, які містять в собі заклики до вчинення терористичного акту, потрапила до адресатів та була ними сприйнята.

Матеріали із закликами до вчинення терористичного акту – це будь-які спеціально створені для розповсюдження з метою ознайомлення з їх змістом ті чи інші витвори із закликами, тобто зверненнями до індивідуально невизначеного кола осіб, з вимогою, завданням, запрошенням, проханням, умовлянням, про вчинення терористичного акту (здійснення терористичної діяльності), що виконані на будь-яких матеріальних чи електронних носіях інформації, незалежно від того, хто власник цього носія (зокрема, на серверах інтернет-провайдерів).

Виготовлення матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів) – це інтелектуальне створення або фізичне розмноження (копіювання, відтворення тощо) тих чи інших матеріалів на тих чи інших матеріальних чи електронних носіях інформації, а також у світовій мережі Інтернет з такими закликами, звернутими до індивідуально невизначеного кола осіб.

Зберігання матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту, з метою їх розповсюдження – це володіння такими

матеріалами у будь-якому вигляді (зокрема й електронному), за наявності у винної особи спеціальної мети – їх подальшого розповсюдження з метою підбурювання індивідуально невизначеного кола осіб до вчинення терористичного акту (терористичних актів).

Разом із тим, слід зазначити, що проаналізована кримінально-правова норма не вирішує питання щодо відповідальності особи (осіб) за скоєння пропаганди і поширення ідеології тероризму, як одного із видів терористичної діяльності. Це питання й досі залишається актуальним, на що раніше зверталась увага¹⁵⁵.

У зв'язку із цим доречно внести зміни до КК України, передбачивши відповідальність за пропаганду і поширення ідеології тероризму, як складової терористичної діяльності, визначеної на законодавчому рівні. Також залишається поза увагою відповідальність за ввіз в Україну літератури, брошур та іншої продукції, котрі пропагують ідеологію тероризму, засоби та способи вчинення терористичних актів, що створить умови для запобігання поширенню видавничої та іншої продукції, що пропагує ідеологію тероризму, а також дасть змогу правоохоронним органам ефективніше запобігати терористичній діяльності у таких її проявах. Тому пропонується доповнити ст. 258-2 КК України новими частинами у такій редакції:

«3. Ввезення на територію України чи транзит через її територію та вивіз за її межі матеріалів, в яких пропагується ідеологія тероризму, – ».

За такі порушення пропонуємо увести покарання у вигляді позбавлення волі на строк до шести років, з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та поширення, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

«4. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також з організацію таких діянь».

¹⁵⁵ Шамара О.В. Щодо запровадження кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, вчинення терористичних актів / О.В. Шамара // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2005. – № 5 (7). – С. 84–85.

За такі порушення пропонуємо ввести покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до десяти років, з конфіскацією матеріалів, що пропагують ідеологію тероризму, форми, методи та тактику вчинення терористичних актів, засобів їх виготовлення та розповсюдження, а також коштів, які передбачались на цю діяльність.

Санкції запропонованої кримінально-правової норми відображають ту реальну суспільну небезпеку, яку становить сьогодні ця діяльність, а також ситуацію, що склалася у світі у зв'язку із поширенням в багатьох країнах терористичної діяльності як засобу досягнення певної мети. Бо саме така протиправна діяльність поряд з іншими чинниками може зіграти свою негативну роль як фактор дестабілізації безпосередньо на теренах нашої країни. Доречно також переглянути санкції чинних редакцій ст. 258-2 КК України та їх узгодження з реаліями сьогодення, тобто врахувати ті загрози людині, суспільству, державі, які становить будь-який вид терористичної діяльності.

Слід також передбачити в рамках гуманізації кримінального законодавства України за пропаганду і поширення ідеології тероризму адміністративну преюдицію¹⁵⁶ як обов'язкову умову притягнення особи (осіб) до кримінальної відповідальності за протиправні діяння, які слід визначити у Кодексі про Адміністративні правопорушення України. Це розширить інструментарій правозастосовних органів у сфері протидії терористичній діяльності та надасть можливість ефективно запобігати, зокрема пропаганді і поширенню ідеології тероризму. Визначивши у ст. 255 (Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення) Кодексу про Адміністративні правопорушення України, що у справах про адміністративні правопорушення, які розглядають органи, зазначені в ст. 221 (районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді)) цього Кодексу, протоколи про правопорушення за пропаганду і поширення ідеології тероризму мають право складати органи Служби безпеки України.

¹⁵⁶ Від франц. *prejudiciel* – преюдиціальний, з лат. *praejudicium* – попереднє рішення суду.

Із метою уніфікації вітчизняного законодавства доречно Закон України «Про боротьбу з тероризмом» після слів *«пропаганда і поширення ідеології тероризму»* доповнити словами *«публічні заклики до вчинення діяльності, визначеної терористичною, або розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами»*.

Крім того, у рамках розглянутого також постає питання стосовно визначення поняття *«ідеологія тероризму»*, яке повинно відображатися у статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Це надасть правозастосовним органам чітке розуміння щодо меж, яким охоплюється це поняття, під час протидії поширенню ідеології тероризму.

Проаналізувавши закони України, доречно звернути увагу на те, що в деяких з них відсутній аспект, який чітко відображено в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», мова насамперед йде про те, що терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму. Тому, вбачається доцільним внести деякі зміни в окремі закони України, а саме:

1. Частину 2 ст. 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року викласти у такій редакції:

«Телерадіоорганізації не мають права у своїх програмах розголошувати дані, що становлять державну таємницю або іншу таємницю, яка охороняється законодавством, закликати до насильницької зміни або повалення існуючого державного і суспільного ладу, порушення територіальної цілісності України, вести пропаганду війни, ідеології тероризму, насильства і жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, поширювати порнографію або іншу інформацію, яка підриває суспільну мораль або підбурює до правопорушень, принижує честь і гідність людини».

2. Статтю 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації» викласти у такій редакції:

«Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані:... для пропаганди війни, насильства та жорстокості, ідеології тероризму...».

3. Частину 1 ст. 46 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію» Закону України «Про інформацію» викласти у такій редакції:

«Інформація не може бути використана для закликів до поваження конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, ідеології тероризму, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини».

Частина друга ст. 258-2 КК України передбачає кваліфікований склад – відповідальність за ті самі дії, вчинені з використанням засобів масової інформації, тобто періодичних друкованих видань, радіо, телебачення, видань, що розповсюджуються через мережу Інтернет.

Щодо мережі Інтернет, слід акцентувати увагу читачів на те, що відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» електронну (цифрову) інформацію, яка представлена в мережі Інтернет, законодавцем не віднесено до одного з основних видів інформації, зокрема масової. Більш того, на сьогодні законодавчо не врегульовано питання створення, розповсюдження, збереження електронної (цифрової) інформації, тому є підстави стверджувати, що існує необхідність здійснення відповідних кроків у напрямі врегулювання цього питання у нашій країні на рівні закону. Розглядаючи зазначене питання, доречно звернути увагу на те, що Рада національної безпеки і оборони України під час розгляду комплексу питань щодо реалізації державної політики та забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері, констатуючи наявність гострих проблем, явищ та чинників, що створюють небезпеку національним інтересам України в цій сфері й негативно впливають на суспільний розвиток держави та реалізацію її євроінтеграційних прагнень, у своєму рішенні «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України», введеному в дію Указом Президента № 377 від 23 квітня 2008 р., доручила Кабінету Міністрів України розробити за участю Служби безпеки України і внести у тримісячний строк на розгляд Верховної Ради України законопроекти щодо:

правових механізмів виявлення, фіксації, кваліфікації, блокування та видалення з українського сегмента мережі Інтернет інформації, поширення якої заборонено законодавством України.

Крім того, Рада національної безпеки і оборони України, зважаючи на необхідність вдосконалення нормативно-правового забезпечення та запобігання й нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері прийняла рішення 28 квітня 2014 р., у якому визначила потребу підготувати проект Стратегії розвитку інформаційного простору України, в якому, зокрема, визначити мету, завдання, структуру та режим функціонування національної системи забезпечення інформаційної безпеки держави. Зазначене рішення Ради національної безпеки і оборони України введене в дію Указом Президента № 449 від 1 травня 2014 р.

В розрізі розглянутого слід зауважити, що сучасні засоби масової інформації та засоби масової комунікації, є одним з основних каналів збору, обробки, передачі і широкого розповсюдження різної інформації і відіграють особливо важливу роль у розрахунках терористів. Основна увага терористів зосереджена на забезпеченні максимального політичного, фінансового ефекту, різкому збільшенні ймовірності досягнення основних цілей кожного конкретного терористичного акту за допомогою поширення відомостей про терористичну діяльність і насильство через використання засобів масової інформації на велику аудиторію.

Сьогодні терористичні акти розраховані на необмежену кількість свідків, охоплених панічними настроями та страхом. Лише поширивши весь жах акту насильства на якомога більшу аудиторію, терористи мають можливість отримати ефективний засіб для досягнення необхідних політичних змін. Масштабність актів насильства примушує людей перебільшувати значимість та впливовість терористичних груп, позбавляє віри в здатність національних урядів захистити населення від загрози тероризму¹⁵⁷.

¹⁵⁷ *Рогова О.В.* Тероризм як вид інформаційних технологій / *О.В. Рогов* // *Культура народів Причорномор'я*. – 2004. – № 49. – С. 70.

Задля досягнення такого масового пропагандистського ефекту терористам потрібний такий же масовий за характером засіб впливу на громадську свідомість – засоби масової інформації. У ситуації, що склалася, не можна недооцінювати ту силу, з якою вони впливають на світогляд та настанови аудиторії.

Сучасні засоби масової інформації «не просто інформують, повідомляють новини, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми і тим самим беруть участь у соціальному управлінні»¹⁵⁸. Сьогодні засоби масової інформації, будучи головним каналом передачі інформації, стають важливим інструментом психологічної дії, ними здійснюється інтенсивна обробка громадської думки.

Інформаційний вплив засобів масової інформації на стан сформованої оперативної обстановки та протидії терористичній діяльності може бути як позитивним, так і негативним. При цьому якісний зміст інформаційної продукції ресурсів Інтернет (достовірність, об'єктивність викладу фактів, компетентність коментарів) може бути різним.

З розширенням і розповсюдженням можливостей глобальних комунікацій сучасна терористична діяльність стала відрізнятися активним використанням такого елемента маніпуляції свідомістю і поведінкою людей, як інформаційно-психологічний вплив, який відбувається через втручання в підсвідомість людей з метою формування необхідних терористам установок в масовій свідомості. Дії терористів спрямовані не тільки на нанесення матеріального збитку і створення загрози життю і здоров'ю населення, а й на забезпечення інформаційно-психологічного шоку, вплив якого на великі маси людей створює сприятливу обстановку для досягнення терористами своїх цілей.

З погляду терористів, висвітлення їх діяльності в засобах масової інформації є значущим критерієм ефективності та успішності терористичної діяльності.

Ш. Шпіро з цього приводу говорить навіть про другорядність елементу насильства в тероризмі порівняно з необхідністю домі-

¹⁵⁸ Політологія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1994. – С. 430.

нування повідомлень про нього в заголовках газет і телевізійних репортажах¹⁵⁹. Адже без відповідного інформаційного супроводу та впливу на цільову аудиторію наслідки терористичної діяльності, обмежені певним колом безпосередніх жертв, відносно незначні.

Крім того, здійснюючи дії, здатні привернути увагу всього світу, терористи прагнуть до легітимізації та популяризації своїх ідей¹⁶⁰. Чим більшого резонансу набувають терористичні акти, тим дужче вони стимулюють аналогічні злочини інших терористичних груп (організацій), які вбачають у таких актах підтвердження результативності подібної тактики.

У західній науковій школі існує думка про наявність прямого зв'язку між тероризмом і засобами масової інформації. Це пояснюється, зокрема, тим, що «у тероризмі насилля не «інструментальне», а «експресивне», виступає як символ з метою привертання уваги до його виконавців»¹⁶¹.

П. Вілкінсон дійшов висновку про те, що відносини між тероризмом і мас-медіа необхідно вважати симбіотичними. Розуміючи під симбіозом «взаємозалежність різних груп, явищ з неоднаковими зовнішніми характеристиками, але комплементарними зв'язками», він говорить про те, що «сучасні медіа-технології, супутники зв'язку, телебачення мають глибокий вплив на можливість паблісити з боку терористів»¹⁶². У своїй статті «засоби масової інформації та тероризм: переоцінка» («The Media and Terrorism: a Reassessment»)¹⁶³ вчений спростовує розмірковування французького соціолога М. Віворки, який у праці «Роблячи тероризм» («The Making of Terrorism») ставить під

¹⁵⁹ Шпиро ІІІ. Средства массовой информации и терроризм: Необходима четкая стратегия / Ш. Шпиро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://auditorium.ru/conf/> – 2006.

¹⁶⁰ Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма / К.Н. Салимов. – М.: Щит-М, 1999. – С. 59.

¹⁶¹ Біленчук П.Д. Засоби масової інформації і тероризм: віхи історії / П.Д. Біленчук, М.В. Козир, Ю.В. Стеценко // Право і безпека. – 2003. – № 2 (4). – С. 22.

¹⁶² Wilkinson P. The Media and Terrorism: A Reassessment / Terrorism and Political Violence / P. Wilkinson. – 1997. – Vol. 9, № 2. – P. 52.

¹⁶³ Там само. – P. 51–64.

сумнів наявність зв'язку між феноменом тероризму та засобами масової інформації. П. Вілкінсон переконливо доводить, що терористи вкрай залежні від інструментарію засобів масової інформації. На його погляд, хоча методи тероризму й неефективні в разі повалення уряду та захоплення політичної влади, проте вони виявляються досить успішними під час пропаганди політичних цілей та при загрозі здійснення насильства для широкої аудиторії, особливо у відкритих і плюралістичних суспільствах Заходу. Для реалізації цих цілей необхідний увесь потенціал мас-медіа. Останні, своєю чергою, активно реагують на прояв екстремальних і через це сенсаційних актів насильства, ексклюзивне висвітлення яких означає перемогу в конкурентній боротьбі за привернення уваги аудиторії. У цьому контексті вчений і говорить про симбіотичний (тобто взаємодоповнювальний та взаємозумовлений) зв'язок феномена тероризму та засобів масової інформації.

Такої думки дотримуються також і деякі представники журналістського корпусу. Так, Т. Коппел (телекомпанія American Broadcasting Company – ABC) свого часу зауважив: мас-медіа – особливо телебачення – й терористи, вступаючи у відносини спеціальної залежності, потребують одне одного, між ними виникають відносини симбіозу. Без телебачення терорист уподібнився б до філософа, закинутого в лісові нетрі, до голосу якого ніхто не прислухається й докази якого ніким не почуті. Але й телебачення без показу актів терору ... втратило б значною мірою інтерес аудиторії¹⁶⁴.

Внаслідок усього цього протидія терористичній діяльності в Україні повинна бути комплексною і системною. Вона має бути спрямована не просто на виявлення осіб і груп (організацій), які здійснюють терористичну діяльність, руйнування міжнародних зв'язків терористів, завчасне інформування про підготовку терористичних актів, але і включати заходи інформаційної протидії поширенню ідеології тероризму.

¹⁶⁴ Ожеван М.А. Медіа-інформаційний тероризм як виклик глобальній та національній безпеці / М.А. Ожеван // Матеріали круг. столу «Нові міжнародні реалії: виклик глобального тероризму». – К.: НІПМБ, 2002. – С. 29.

Слід зазначити, що в ситуації з міжнародною терористичною діяльністю, що склалася сьогодні, світова спільнота визнає необхідність пошуку нових рішень у проблемі обмеження свободи слова. Без цієї важливої умови неможлива організація ефективної протидії терористичній діяльності. Але складність полягає в тому, щоб обмеження свободи були відповідні цілям. У зв'язку з цим підкреслимо нагальну потребу конкретизації низки обмежень стосовно висвітлення засобами масової інформації терористичних актів під час проведення контртерористичних операцій та в цілому феномена тероризму. При проведенні зазначених операцій з урахуванням непідконтрольних прямих репортажів засобів масової інформації з місця подій людське життя наражається на найбільшу небезпеку. Не слід забувати, що право на життя є первинним і невід'ємним правом кожної людини, а його дотримання та охорона можуть служити аргументом для виправдання запровадження додаткових обмежень, зокрема вимоги до мас-медіа заздалегідь погоджувати свої матеріали з відповідними владними органами аж до заборони в окремих випадках друкувати чи видавати в ефір інформацію, яка потенційно може завдати шкоди при проведенні антитерористичних заходів.

При цьому, як не парадоксально, провідну роль в процесі протидії терористичній діяльності повинні зіграти все ті ж сучасні інформаційні технології, розвиток і повсюдне впровадження в практику яких стало причиною широкого розповсюдження ідеології тероризму. Використання інформаційних технологій у процесі протидії поширенню ідеології тероризму є одним з найважливіших факторів, що впливають на розвиток людської цивілізації. Їх перетворює вплив, спрямований на державні структури та інститути громадянського суспільства, економічну та соціальну сфери, науку і освіту, культуру і спосіб життя людей.

У сучасних умовах переходу до інформаційного суспільства, розвитку інформаційної індустрії та глобалізації інформаційних процесів, роль інформаційної протидії реальним і потенційним загрозам безпеці людини, суспільству, держави об'єктивно зростає. Потреба інформаційної протидії терористичній діяльності

визначається тією обставиною, що її суб'єкти для досягнення своїх цілей змушені вдаватися до активної пропаганди своїх ідей для розширення соціальної бази їх підтримки.

Тому серед найважливіших завдань правоохоронного органу спеціального призначення України, який є головним у системі протидії терористичній діяльності, поряд з виявленням і усуненням причин і умов, що сприяють його поширенню, виявленням, запобіганням та припиненням дій, спрямованих на підготовку терористичних злочинів, є активізація протидії поширенню ідеології тероризму і інформаційно-пропагандистського забезпечення проведення антитерористичних заходів.

В рамках зазначеного вважаємо за доцільне розробити детальну регламентовану процедуру запровадження обмежень для засобів масової інформації в цілях ефективної протидії терористичній діяльності. Певні кроки в розробці такої міжнародної угоди з детально регламентованою процедурою запровадження обмежень для засобів масової інформації в цілях ефективної протидії терористичній діяльності вже робляться. Для прикладу, проблема встановлення балансу між правом людини на одержання інформації та її правом на життя обговорювалася на літній сесії ПАРЕ (червень 2005 р.) під час дискусії на тему «ЗМІ та тероризм». Зокрема, зробивши висновок про те, що боротьба з тероризмом не повинна використовуватись як привід для обмеження фундаментальних прав і свобод, що гарантуються Європейською конвенцією засобів масової інформації, було констатовано таке: необхідно розробити кодекс поведінки журналістів, які висвітлюють терористичні акти, з метою інформування аудиторії, але не підсилюючи при цьому їхній надмірний вплив; організувати курси професіоналів засобів масової інформації для підвищення усвідомлення делікатного поводження з інформаційними повідомленнями щодо терористичної діяльності; працювати один з одним у виробленні подачі сенсаційного матеріалу стосовно терористичних актів; уникати надання непрямої допомоги терористам, пропонуючи «платформу для гласності»; утримуватися від публікацій деталей терористичних актів, що шокують та які сприяють поси-

ленню ефекту тероризування; уникати нагнітання соціальної напруги в суспільстві¹⁶⁵.

Доречно звернути увагу на те, що у ст. 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» надається вичерпний перелік інформації, яку заборонено поширювати через засоби масової інформації в рамках інформування громадськості в ході протидії терористичній діяльності, зокрема забороняється:

- розкривати спеціальні технічні прийоми і тактику проведення антитерористичної операції;
- розповсюджувати інформацію, яка може утруднити проведення антитерористичної операції і (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які перебувають в районі проведення зазначеної операції або за його межами;
- розповсюджувати інформацію, яка має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведенню антитерористичної операції;
- розповсюджувати інформацію, яка містить дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму;
- розповсюджувати інформацію, яка розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів та членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні антитерористичної операції, а також про осіб, які сприяють проведенню зазначеної операції (без їх згоди).

На погляд автора доречно передбачити кримінальну відповідальність за порушення такого роду заборон.

Слід констатувати, що однією з головних цілей протидії терористичній діяльності в Україні є захист людини, суспільства і держави від терористичних загроз та їх проявів, а основним завданням органів державної влади є інформаційна протидія поширенню ідеології тероризму, здійснення активних інформаційно-пропагандистських заходів антитерористичної спрямованості.

¹⁶⁵ Recommendation 1706 (2005). Media and terrorism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/Documents> – 2005.

Доречно зазначити, що на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД ухвалено Модельний інформаційний кодекс для держав-учасниць СНД (далі – Кодекс), Постанова № 30-6 від 03 квітня 2008 р. Зокрема, у ст. 22 Кодексу надано визначення терміна **«масова інформація** – *це друкована, електронна (цифрова) або аудіовізуальна інформація, опублікована засобами масової інформації і призначена для невизначеного кола осіб*». Більш того, у Кодексі чітко визначено, що саме може належати до електронних засобів масової інформації – *«періодичні видання, що виходять під постійною назвою на протязі року, в яких інформація представлена у формі електронних (цифрових) даних*». Крім того, Кодексом передбачено кримінальну, адміністративну та цивільну відповідальність засобів масової інформації за надану ними інформацію, а у ст. 41 Кодексу передбачено заборону розповсюдження інформації яка містить пропаганду порушення територіальної цілісності та суверенітету країни, війни, соціальної, расової, національної, релігійної, станової, родової переваги, жорстокості та насилля, порнографії.

Проте, слід констатувати, що, хоча законодавець і не відніс інформацію, представлену у формі електронних (цифрових) даних, так звані інтернет-ресурси, до основних видів інформації (ст. 18 Закону України «Про інформацію»), надавши їх вичерпний перелік, він не зробив уточнення щодо інших видів інформації, які можуть існувати на території України, до яких, на нашу думку, можна віднести інформацію, представлену у формі електронних (цифрових) даних. Крім того, ст. 26 Закону України «Про Інформацію» визначено джерела інформації, під якими слід розуміти передбачені або встановлені Законом носії інформації: документи *та інші носії інформації* – матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

З огляду на визначення поняття **«інформації»** як документованого або публічного оголошення відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (ст. 1 Закону України

«Про Інформацію»), дані, представлені в електронній (цифровій) формі, слід віднести до інформації, тому ніхто відповідно до ст. 46 Закону України «Про інформацію» не може зловживати правом на інформацію і, як наслідок, інформація не може бути використана для публічних закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини, зокрема за допомогою мережі Інтернет.

Якщо у мережі Інтернет міститься інформація щодо пропаганди дій, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність, критерії віднесення цієї інформації до такої, що порушує чинне законодавство, визначені у диспозиціях відповідних норм Кримінального кодексу України.

Зокрема, під розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України), як і під розповсюдженням матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (ч. 1 ст. 258-2 КК України) слід розуміти дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома певного кола людей, навіть до однієї людини, зокрема, на нашу думку, і за допомогою мережі Інтернет.

З огляду на зазначене вважаємо, не можна однозначно стверджувати, що ресурси Інтернету юридично законодавчо неврегульовані, тим більше стверджувати, що чинне законодавство України дає змогу поширювати мережею Інтернет інформацію, заборонену ст. 46 Закону України «Про Інформацію». Зокрема, якщо звернутися до визначення у ст. 20 Закону України «Про Інформацію» терміна *«масова інформація»* – це публічно поширювана *друкована та аудіовізуальна інформація*, то бачимо, що при визначенні аудіовізуальних засобів масової інформації законодавець не надав їй вичерпного переліку. А враховуючи те, що в інтернет-мережі використовуються аудіовізуальні засоби, можна частково стверджувати про належність інтернет-ресурсів у частині поширення аудіовізуальної інформації до масової інформації.

Використання засобів масової інформації як кваліфікуючої ознаки рідко зустрічається в Особливій частині КК України, наприклад, ч. 3 ст. 109 КК України. Проте такий спосіб вчинення злочину свідчить про високу суспільну небезпеку злочину, враховуючи ту роль, яку відіграють засоби масової інформації у формуванні громадської думки, про що сказано вище. Слід зазначити, що така інформація із закликами до вчинення терористичного акту може міститись як в основній частині видання, так і в рекламних повідомленнях. За будь-яких умов це повинні бути офіційно зареєстровані у встановленому порядку засоби масової інформації, які використовуються суб'єктом (суб'єктами) з метою публічних закликів до скоєння терористичного акту (терористичних актів), а також для розповсюдження, виготовлення або зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами.

У разі використання з цією ж самою метою самовиданих газет, журналів, листівок тощо, здійснення мовлення незареєстрованими теле- та радіостанціями тощо, то такі дії слід розглядати як матеріали, передбачені у ч. 1 ст. 258-2 КК України.

Однак самочинна передача інформації через офіційно зареєстровані (зокрема електронні) засоби масової інформації (наприклад, шляхом несанкціонованого перехоплення системи мовлення) має кваліфікуватись за ч. 2 ст. 258-2 КК України. Так само слід кваліфікувати такі дії, як самочинне виготовлення, розповсюдження або зберігання з метою розповсюдження підроблених примірників офіційно зареєстрованих видань із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів).

Співучасть є одним із важливих інститутів кримінального права. Його роль значно зростає нині, коли підвищується рівень організованої злочинності. Організована злочинність виходить за національні межі, створює пряму загрозу міжнародній безпеці та стабільності, порушує нормальне функціонування соціальних і економічних інститутів та компрометує їх, що призводить до втрати довіри до демократичних процесів.

У зв'язку з цим міжнародною спільнотою було ухвалено низку документів, в яких сформульовані принципи протидії орга-

нізованої злочинності. До них належать Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 грудня 2000 року, Декларація про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, затверджена резолюцією 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 09 грудня 1994 року, Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинністю, особливо в її організованих формах, між урядами держав – учасників Чорноморського економічного співробітництва від 2 жовтня 2001 року та ін.

У статті 26 (поняття співучасті) КК України під співучастю у злочині розуміють умисну спільну участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

У теорії кримінального права виділяють об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

До об'єктивних ознак співучасті належать:

- вчинення злочину кількома суб'єктами;
- спричинення єдиного для всіх співучасників наслідку;
- причинний зв'язок між діями кожного співучасника і злочинним результатом.

Суб'єктивні ознаки співучасті включають:

- наявність умисної вини у всіх співучасників злочину;
- взаємну поінформованість співучасників про злочинну діяльність кожного з них;
- усвідомлення кожним співучасником спільного характеру діяння і своєї ролі в ньому; бажання настання суспільно небезпечних наслідків або свідоме їх допущення.

У статті 28 (вчинення злочину групою осіб без попередньої змови між собою, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) КК України зазначені форми співучасті, виділені залежно від наявності попередньої домовленості між співучасниками та її характеру.

Із метою ефективної протидії організованої терористичній діяльності законодавець у ч. 1 ст. 258-3 КК України передбачив кримінальну відповідальність за *створення* терористичної групи чи терористичної організації, *керівництво* такою групою чи організацією або *участь* у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше *сприяння* створенню терористичної групи чи теро-

ристичної організації. Це є новелою кримінального законодавства України в частині того, що законодавцем окремо виділені спеціальні види організованих груп та злочинних організацій – терористичні групи та терористичні організації (відповідно). Проте на сьогодні законодавець ще не узгодив із чинним Кримінальним кодексом України Закон України «Про боротьбу з тероризмом» щодо кількості членів терористичної групи, про що свідчить проведений аналіз норм Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та КК України, за результатами якого виявлені наявні в них протиріччя та суперечності, що зумовлює необхідність внесення відповідних змін до них. Зокрема, йдеться про ст. 1 (визначення основних термінів) цього Закону.

Слід погодитись з тими науковцями, які пропонують скоригувати понятійний апарат та увести у зазначену статтю закону таке поняття, як *«організована терористична група»* – стійке об'єднання трьох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних діянь¹⁶⁶, що дасть змогу уніфікувати це поняття в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» та КК України й відповідатиме визначенню форми співучасті, наведеної у ч. 3 ст. 28 Загальної частини КК України (вчинення злочину організованою групою), оскільки сьогодні у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що *«терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів»*. Потребує також коригування поняття *«терористична організація»*, визначене у зазначеному Законі.

Розглянемо детальніше зазначені в ч. 1 ст. 258-3 КК України форми співучасті. У частині першій ст. 258-3 КК України не уточ-

¹⁶⁶ Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: моногр. / За заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссроуд, 2007. – С. 198; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 70; Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: ПВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 84.

нюється, про які саме групи, передбачені ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України, йдеться. Разом із тим, відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терористична група визначається як група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою вчинення терористичних актів. Тобто, згідно з цим визначенням терористичної групи, вона за задумом законодавця може підпадати під ознаки ч. 1, ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України (вчинення терористичного акту групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою; вчинення терористичного акту за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення; вчинення терористичного акту організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи).

Водночас, зважаючи на визначення терміна «*терористична група*» в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», не можна чітко визначити, яку з форм співучасті має на увазі законодавець у диспозиції ч. 1 ст. 258-3 КК України. Тобто ми маємо невідповідність визначень поняття «*терористична група*» в КК України та Законі України «Про боротьбу з тероризмом», що може ускладнювати застосування норм кримінального законодавства України на практиці.

Щоб уникнути цього треба узгодити термін «*терористична група*», який повинен відповідати формі співучасті, визначеній ст. 28 КК України. Тому, пропонується внести зміни до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», де термін «терористична група» викласти у такій редакції:

«терористична група – група з декількох осіб (дві або більше), які об'єдналися з метою здійснення терористичної діяльності».

Крім того, доречно увести до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» новий термін «організована терористична група», виклавши у такій редакції:

«це група з декількох осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи».

Такі визначення терористичної групи та організованої терористичної групи відповідатимуть ч. 2 та ч. 3 ст. 28 КК України та уніфікованому визначенню терміна «*організована група*»¹⁶⁷.

У зв'язку з цим доречно внести корективи у назву статті 258-3 КК України та її диспозицію, виклавши їх у такій редакції:

«Стаття 258-3. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації

1. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника організованої терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої організованої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину».

До ознак організованої терористичної групи, як форми співучасті, належать: наявність декількох осіб (трьох або більше); попередня їх зорганізованість у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, терористичних(ого) актив(у) зокрема; складання єдиного плану з розподілом функцій учасників терористичної групи, спрямованих на

¹⁶⁷ Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. док. / Сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 76–77.

досягнення цього плану; обізнаність всіх учасників такої групи з планом.

Організованій злочинній групі притаманні чітко визначені рольові функції її членів, їх сувора співвідпорядкованість. Ці групи стійкі та мають лідера. У них існує чітко виражена спільність злочинних цілей та певні норми поведінки членів у спілкуванні між собою¹⁶⁸.

Групу слід вважати стійкою за умови, що вона є зорганізованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри зі скоєння злочинів. Зокрема, раніше саме через дієслово «зорганізуватись» зазвичай визначалось поняття організованої групи: *«група визнається організованою, якщо два чи більше її учасників зорганізувались для спільного неодноразового скоєння злочинів»*¹⁶⁹.

Слід зазначити, що сучасний підхід у теорії кримінального права визначає кількісну ознаку організованої злочинної групи – три і більше.

У теорії кримінального права попередня зорганізованість більшістю фахівців розглядалась як ознака, що відокремлює організовану групу від співучасті за попередньою змовою¹⁷⁰. Зорганізованість дає змогу членам організованої терористичної групи заздалегідь узгоджувати основні моменти запланованого злочину: розробка плану вчинення терористичного акту, розподіл ролей, домовленість про місце, час та спосіб скоєння злочину, вчинення певних підготовчих дій. Зазначені ознаки зорганізованості формуються з метою неодноразового скоєння злочинів, або в процесі такої діяльності і з метою її успішного подальшого проведення.

Стійкість повинна характеризуватись такою ознакою, як створення чи функціонування організованої терористичної групи з метою вчинення упродовж тривалого часу попередньо не визначеної кількості злочинів, тобто здійснення терористич-

¹⁶⁸ Основы борьбы с организованною преступностью: моногр. / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 150.

¹⁶⁹ Алексеев В. Понятие организованной группы / В. Алексеев // Социалистическая законность. – 1989. – № 11. – С. 24–26.

¹⁷⁰ Советское уголовное право. Общая часть. / Под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – С. 258.

ної діяльності на постійній основі. Тому, підвищеною суспільною небезпечністю організованої терористичної групи є не організованість сама по собі, а здатність групи здійснювати більш чи менш тривалу терористичну діяльність.

Упродовж певного часу перебування в організованій терористичній групі проявляється така її ознака, як *згуртованість*, яка полягає у її злютованості та одностайності, тобто кількість у цьому випадку переходить в якість. Ця ознака, зазвичай, проявляється у наявності постійних міцних внутрішніх зв'язків між учасниками групи, загальних правил поведінки, організатора (керівника), чіткого визначення ролі кожного учасника, високого рівня узгодженості дій учасників, єдиного плану, в якому передбачено розподіл функцій учасників групи, і який доведено до їх відома. Важливою ознакою згуртованості є суб'єктивний момент – єдність наміру учасників групи щодо здійснення терористичної діяльності, що передбачає усвідомлення кожним з учасників факту об'єднання його з іншими особами в одну групу і прагнення тісно поєднати свої зусилля з іншими учасниками для досягнення єдиного злочинного результату, наприклад, при вчиненні терористичного акту. Зазначимо, що мотиви учасників можуть не збігатися між собою.

Про стійкість організованої терористичної групи повинен свідчити відносно стабільний чисельний склад такої групи. *Стабільність* організованої терористичної групи полягає у її міцності та постійності. Ця ознака проявляється у тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни вибулих учасників, зокрема шляхом перекваліфікації тих, що залишились, вербування нових, прикриття своєї діяльності як своїми силами, так і з допомогою сторонніх осіб (зокрема шляхом підкупу службових осіб), за рахунок наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів, зброї, приміщень тощо.

Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною, згуртованою, зорганізованою, коли особи, які до неї входять, мають єдині наміри (єдиний план) щодо здійснення терористичної діяльності.

Водночас, слід зазначити, що стійкість також визначається як результат попередньої згоди на об'єднання для вчинення невизначеної кількості злочинів¹⁷¹. Саме стійкість відмежовує організовану терористичну групу від терористичної групи, що діє лише за попередньою змовою.

Таким чином, *стійкість в організованій терористичній групі* означає, що вона має відносно постійний склад учасників, міцні зв'язки між ними, високий ступінь зорганізованості, однаковості при прийнятті рішень і послідовності як у здійсненні злочинних дій загалом, так і проведенні злочинної діяльності на постійній основі. Стійкість організованої терористичної групи також полягає у її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть її дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів групи вийти з неї), так і зовнішнім (недотримання вимог конспірації або безпеки щодо дій правоохоронних органів тощо). Слід зазначити, що вказане повною мірою стосується і терористичної організації.

Починаючи розгляд такого питання, як створення організованої терористичної групи, необхідно наголосити на вирішальній ролі в цьому процесі організатора.

Зважаючи на зміст ч. 3 ст. 27 КК України, особа, яка створила організовану терористичну групу, є організатором, тобто, на відміну від організаторів конкретних злочинів, такі організатори створюють вказані в Законі формування, які і вчиняють злочини. Про це свідчать напрацювання фахівців з кримінального права, які, зокрема, зазначають про те, що ініціатива щодо створення стійкої організованої злочинної групи належить організатору¹⁷².

Діяльність організатора у разі організації стійкої організованої терористичної групи передбачає такі особливості: при

¹⁷¹ Курс советского уголовного права в 6-ти томах. Часть общая. – М.: Наука, 1970. – Т. 2: Преступление. – С. 235.

¹⁷² Кваша О.О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження: моногр. / О.О. Кваша. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. – С. 59.

залученні до групи співучасників він діє як підбурювач, застосовуючи для цього різні засоби – від умовлянь до погроз, а найчастіше – просто матеріальне заохочування; об'єднання співучасників в одну злагоджену сукупність; проектування напрямів майбутньої терористичної діяльності; вироблення організаційних форм зв'язку між співучасниками; утвердження своєї керівної ролі у групі, здобуття авторитету у співучасників.

Під організацією стійкої організованої терористичної групи тут слід розуміти діяльність, яка починається, так би мовити, «з нуля», тобто це утворення того, чого до початку цієї діяльності не існувало.

Тому, під *створенням організованої терористичної групи* слід розуміти сукупність дій, спрямованих на утворення організованої терористичної групи – пошук відповідних співучасників, об'єднання їхніх зусиль, визначення загальних правил поведінки членів організованої терористичної групи або терористичної організації тощо. Однак основним завданням, яке постає перед організатором, є створення (заснування) стійкого об'єднання осіб, в якому слід поєднати (зробити спільними) їхні зусилля для здійснення терористичної діяльності. Налагодження функціонування стійкого терористичного об'єднання передбачає встановлення взаємозв'язку в діях окремих учасників об'єднання та діяльності його структурних частин, упорядкування, узгодження їхніх дій відповідно до загальної структури об'єднання. Особа, яка створила організовану терористичну групу, в майбутньому може й не бути її керівником чи учасником.

При розгляді ч. 1 ст. 258-3 КК України не можна оминати увагою таку функцію організатора, як керівництво організованою терористичною групою. Зазначена форма злочинної організаторської діяльності притаманна не всім формам співучасті. Адже під *керівництвом організованою терористичною групою* слід розуміти керівництво повсякденним функціонуванням групи у період між безпосереднім здійсненням терористичної діяльності.

Керівництво організованою терористичною групою повинне передбачати:

- планування тривалої терористичної діяльності;
- розробку нових методів та способів вчинення терористичних актів;
- контроль за дисципліною;
- підбір нових співучасників (у зв'язку з розширенням організованої терористичної групи або вибуттям співучасників) та їх підготовку;
- підтримку зв'язків між членами організованої терористичної групи;
- вирішення питання щодо матеріального забезпечення як групи загалом, так і кожного члена цієї групи окремо;
- прийняття рішень про застосування заходів впливу до членів такої групи за невиконання доручень її керівництва або порушення прийнятих у ній правил поведінки.

Зрозуміло, що цей перелік ознак не є вичерпним.

Частина 1 ст. 258-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність також за створення терористичної організації, керівництво нею або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації. Практично останні три форми є спеціальними підформами створення або участі.

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України злочинною організацією визнається така, що є стійкою, ієрархічною, об'єднує кількох осіб (п'ять і більше)¹⁷³, за попередньою змовою зорганізована її членами або структурними частинами для спільної діяльності, метою такої діяльності є: вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Перед тим як дати визначення поняттям «створення терористичної організації» та «керівництво терористичною органі-

¹⁷³ У редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінального законодавства» від 15 квітня 2008 р.

зації» необхідно розглянути саме поняття *«терористична організація»* та виокремити її ознаки.

По-перше, терористичну організацію характеризує така ознака, як *стійкість*. Слід зазначити, що стійкість не може слугувати тією ознакою, за допомогою якої можливо розмежувати організовану терористичну групу від терористичної організації, з тієї причини, що стійкість притаманна як організованій терористичній групі, так і терористичній організації. З цього приводу виникає необхідність використовувати такі оціночні поняття, як *«більш стійка»* та *«менш стійка»*, що, напевно, буде створювати великі труднощі на практиці для правозастосовних органів.

Стойкість як ознака злочинної організації полягає в тому, що організація створюється для тривалої злочинної діяльності і на постійній основі, забезпечена надійним захистом від розкриття шляхом встановлення корумпованих зв'язків з правоохоронними і контролюючими органами, судами тощо¹⁷⁴.

Ієрархія терористичної організації, на нашу думку, є тією ознакою, яка притаманна саме цій формі співучасті, за допомогою неї її можна відмежовувати від організованої терористичної групи. *Ієрархія терористичної організації* передбачає відповідну системно-структурну побудову об'єднання, яка включає в себе: наявність загального керівництва (керівника терористичної організації або її єдиного керівного центру); характерну наявність двох чи більше рівнів структури (верхню ланку становлять організатори і керівники, які планують діяльність терористичної організації в цілому, забезпечують її взаємодію з іншими злочинними формуваннями на регіональному, міжрегіональному та міжнародних рівнях. Крім того, ієрархічність терористичної організації полягає у підпорядкованості учасників останньої організатору (або керівнику) і забезпечує певний сталий порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє забезпеченню функціональних зв'язків та принципів взаємозалежності учас-

¹⁷⁴ Туркевич І.К. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення протидії організованій злочинності / І.К. Туркевич // Протидія організованій злочинності: теорія і практика, досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф., 24 червня 2004 р., м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 30.

ників або структурних частин при здійсненні спільної терористичної діяльності.

Середню ланку складають групи, які підбирають виконавців злочинів, контролюють їх діяльність, забезпечують прикриття, виконують функції розвідки та контррозвідки, формують спільне джерело фінансування тощо. Нижчу ланку складають організовані терористичні групи, які безпосередньо вчиняють злочини. При цьому існує наявність вертикальних зв'язків між вищими та нижчими структурами об'єднання.

Загальновизнані правила поведінки і забезпечення дотримання їх учасниками терористичної організації, що також повинно включати обов'язковість виконання учасниками такої організації чи її структурними частинами прийнятих керівниками терористичної організації рішень, розпоряджень та наказів; підпорядкованість учасників терористичної організації або її структурних елементів своїм керівникам; терористичні організації включають кілька структурних частин – організованих терористичних груп зі своїм власним лідером і внутрішньою ієрархічною структурою.

Іншою ознакою, що характеризує терористичну організацію, є мета її створення, суть якої полягає у здійсненні терористичної діяльності, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» це:

- планування, організація, підготовка та реалізація (вчинення) терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильство над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організація незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовка та використання терористів; пропаганда і поширення ідеології тероризму;
- фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм.

Метою такої діяльності також є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнних конфліктів, міжнародних ускладнень, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), передбачених ч. 1 ст. 258 КК України.

Відмінність у цьому аспекті між організованою терористичною групою і терористичною організацією полягає в тому, що організована терористична група створюється для здійснення певного виду терористичної діяльності, наприклад, вчинення конкретного терористичного акту чи кількох таких актів, а терористична організація має діяти невизначений час, займатися терористичною діяльністю постійно, до досягнення певної мети.

Діяння, які вчиняються у зв'язку з організованою терористичною діяльністю, за своїм змістом аналогічні, діям, що вчиняються іншими (загальними) видами злочинних організацій.

Кількісна ознака, яка характеризує терористичну організацію відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України визначена – п'ять і більше, що є одним із критеріїв розмежування терористичної організації та організованої терористичної групи кількісна ознака якої, відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України, визначена як три і більше. Слід ще раз наголосити, що понятійний апарат Закону України «Про боротьбу з тероризмом» не відповідає визначенню поняття «терористична організація», вказаному у ч. 4 ст. 28 КК України.

Враховуючи сказане, пропонуємо нову редакцію поняття «терористична організація»: *«стійке об'єднання п'ятьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і здійснення терористичної діяльності. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації».*

Під *створенням терористичної організації* необхідно розуміти злочинні дії з об'єднання п'яти чи більше осіб у стійку, ієрархічну організацію для спільної терористичної діяльності, розподілу ролей (функцій) його учасників, визначення керівника, правил підпорядкованості (встановлення ієрархії) для досягнення мети створення такої організації. Створення терористичної організації визнається закінченим злочином, коли терористична організація реально існує.

Доречно зазначити, що будь-яке організоване злочинне угруповання, зокрема і організована терористична група та терористична організація не можуть становити щось незмінне, це динамічний механізм, який постійно перебуває в процесі розвитку, причому як еволюційного, так і інволюційного. Тому, для правильної кваліфікації злочинних дій членів цього угруповання необхідно встановити етап його розвитку не тільки на момент кваліфікації дій слідчим, а й на момент скоєння його членами конкретного злочину.

В.І. Бояров, розглядаючи етапи розвитку організованого злочинного угруповання зазначав, що будь-яке організоване злочинне угруповання після формування, невідворотно переживає низку еволюційних змін. Перший суттєвий момент – виникнення стійкої організованої групи. Наступний етап – створення злочинної організації – формування зв'язків між окремими (уособленими) групами з подальшою їх оптимізацією. На завершальному етапі стійка злочинна група повністю втрачає якісну уособленість та трансформується у підпорядкований елемент більш складного механізму¹⁷⁵.

Для організованих терористичних груп та терористичних організацій найбільш характерним є процес створення «з гори». При такому порядку формування та становлення початковим етапом є не створення уособленої групи, а – керівного центру, який при подальшому розвитку утворює для забезпечення виконання своєї діяльності підпорядковані структури. У таких ви-

¹⁷⁵ Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояний организованных преступных группировок (особенности расследования): метод. пособие / В.И. Бояров. – Харьков: КримАрт. 1997. – С. 70.

падках керівним центром може бути певна релігійна чи політична (зокрема політична партія) організація; організована група чи злочинна організація, що проводить протиправну діяльність корисливої чи корисливо-насильницької спрямованості; уряди та спецслужби певних держав, які намагаються шляхом здійснення терористичної діяльності досягти певних своїх цілей. При цьому угруповання може формуватися безпосередньо, тобто без двох перших етапів.

Керівництво терористичною організацією включає в себе комплекс дій пов'язаних з функціонуванням зазначеної організації. До них, зокрема, належать дві групи. Перша група, коли керівництво терористичною організацією здійснюється з метою управління процесом підтримання її функціонування. Друга група, коли керівництво терористичною організацією здійснюється з метою управління процесом проведення терористичною організацією терористичної діяльності.

Під час *управління процесом підтримання функціонування терористичної організації керівником* здійснюється:

- забезпечення дотримання загальних правил поведінки, підтримання дисципліни;
- вербування нових членів таких угруповань (об'єднань);
- розподіл, перерозподіл функціональних обов'язків їх членів;
- планування вчинення конкретних терористичних актів та/або здійснення терористичної діяльності загалом;
- удосконалення організаційної структури об'єднання; визначення напрямів протиправної діяльності терористичної організації;
- розподіл, перерозподіл функціональних обов'язків між членами терористичної організації;
- суворий підбір членів терористичної організації, визначення й закріплення за ними ролей;
- недопущення виходу з терористичної організації окремих учасників;
- забезпечення чіткої субординації, супідрядності за принципом вертикального підпорядкування;

- контроль за діяльністю груп, підтримка внутрішньої дисципліни, створення системи для виконання покарань;
- активне поширення ідеології тероризму серед членів терористичної організації;
- вирішення загальних організаційних питань, вироблення стратегії і тактики терористичної діяльності;
- виявлення джерел нелегальних прибутків в інтересах терористичної організації;
- вироблення неформальних правил поведінки серед учасників терористичної організації;
- організація спільних зібрань різного рівня.

Під час *управління процесом проведення терористичною організацією терористичної діяльності керівником* здійснюється:

- визначення мети і напрямів такої діяльності, конкретних завдань, які висувуються перед терористичною організацією, їх структурними частинами чи окремими учасниками;
- ініціювання вчинення певного терористичного акту, визначення його об'єкта, способу вчинення;
- об'єднання і координація дій окремих учасників, структурних частин об'єднань;
- організація заходів щодо прикриття діяльності об'єднання.

Це безумовно не увесь спектр тієї діяльності, яку виконує керівник, керуючи терористичною організацією. Але він достатньо розкриває суть цієї діяльності загалом. Керівництво терористичною організацією є закінченим злочином з моменту прийняття особою на себе функцій керівника.

Якщо проаналізувати сказане вище, то можна зазначити, що терористична організація відрізняється від організованої терористичної групи: ієрархічністю, що свідчить про більш високий рівень зорганізованості такого об'єднання; можливістю визнання нею об'єднання, зорганізованого не лише для безпосереднього вчинення його учасниками терористичних актів, а й керівництва чи координації терористичної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої терористичної організації, так і інших організованих терористичних груп.

Останній аспект свідчить про більш широке функціональне призначення терористичної організації, яка, на відміну від організованої терористичної групи, може створюватися не лише для здійснення певного виду терористичної діяльності її учасниками, а й для проведення усього переліку видів терористичної діяльності керівного (координуючого) та забезпечувального характеру, визначеного чинним законодавством. Особливістю терористичної організації є також те, що вона може складатися з відповідних структурних частин, утворюватися на базі кількох організованих терористичних груп (бути об'єднанням таких груп). Натомість такі структурні частини можуть бути групами чи окремими особами, які здійснюють керівництво та координацію злочинної діяльності чи забезпечують функціонування відповідних структур самої терористичної організації чи інших організованих терористичних груп.

Визнання об'єднання терористичною організацією за ознакою керівництва чи координації терористичної діяльності інших осіб або груп передбачає спільну діяльність учасників такого об'єднання, або його структурних частин, яка полягає в організації вчинення терористичного акту іншими особами або групами, керуванні його підготовкою та вчиненням.

Забезпечення функціонування терористичної організації чи організованої терористичної групи передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними терористичної діяльності. Воно може полягати у фінансуванні такої діяльності, приховуванні її, контррозвідувальному, правовому, медичному, побутовому, інформаційному забезпеченні, забезпеченні особистої охорони організаторів та керівників терористичної організації чи інших організованих терористичних груп, легалізації доходів, отриманих зазначеними об'єднаннями злочинним шляхом, забезпечення їх прикриття від соціального контролю, зокрема від притягнення учасників таких об'єднань до кримінальної відповідальності.

Участь у організованій терористичній групі чи терористичній організації передбачає перебування у складі такої групи (організації). Особа стає учасником організованої терористич-

ної групи чи терористичної організації з моменту її створення (якщо вона входить до кола осіб, з яких первісно виникає група) або ж відтоді, коли інші учасники дали згоду на прийняття її до вже існуючої організованої терористичної групи чи терористичної організації. Тобто участь у терористичній організації передбачає існування вже створеної терористичної організації. Сам факт вступу в організовану терористичну групу чи терористичну організацію, а саме наявність угоди про вступ між особою і організованою терористичною групою чи терористичною організацією становить закінчений злочин, передбачений ч. 1 ст. 258-3 КК України. Участь у організованій терористичній групі чи терористичній організації означає виконання в інтересах такої організованої групи (організації) різноманітних дій, здійснення частини функцій організованої групи (організації).

Учасник виконує дії в інтересах організованої терористичної групи чи терористичної організації разом з іншими її учасниками чи самостійно, на його потенційне сприяння розраховують вся група чи окремі її члени. Він може бути виконавцем окремих злочинів, що охоплюються поняттям терористична діяльність, планувати їх, вчиняти допоміжні дії, виконувати певні доручення керівників організованої терористичної групи чи терористичної організації.

Разом з тим слід зазначити, що особа повинна обов'язково усвідомлювати те, що, наприклад, терористичний акт вчиняє саме організована терористична група чи терористична організація. Водночас участь у групі не охоплює вчинення діянь, які становлять самостійні злочини. Вони кваліфікуються за відповідними статтями Особливої частини КК у сукупності із ст. 258–258-5 КК України.

У рамках розгляду організованої терористичної групи та терористичної організації доречно звернути увагу на такий факт, як встановлення критеріїв та розроблення дієвих механізмів визначення злочинних організацій та організованих злочинних груп терористичними, що також повинно відобразитися у змінах до Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Так, ст. 24 (відповідальність організації за терористичну діяльність) Закону України «Про боротьбу з тероризмом» передбачено *«організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується»*. Проте у Законі не визначено на підставі чого, яких критеріїв та (або) матеріалів відповідних правоохоронних органів або спецслужб України суд прийматиме рішення щодо визнання організації терористичною.

З цієї метою доречно визначити ці критерії або зробити застереження у Законі про те, що порядок подання відповідних матеріалів правоохоронних органів або спецслужб України, на підставі яких суд ухвалюватиме рішення щодо визнання організації терористичною, визначається у порядку, погодженому з Верховним Судом України та затверджені Президентом України. Більш того, з норми не можна зрозуміти, йдеться про організацію у розумінні кримінального законодавства чи організацію як суб'єкта господарського права.

Слушною є думка тих науковців, які зазначають про доречність визнавати юридичну особу, яка має стосунок до терористичної діяльності, не терористичною організацією, а організацією, причетною до терористичної діяльності¹⁷⁶. На моє особисте переконання, юридична особа не може бути визнана винною у злочині і відповідальною за здійснення терористичної діяльності, оскільки вона не є суб'єктом злочину, можна тільки встановити факт причетності юридичної особи до здійснення терористичної діяльності. Це дискусійне питання буде розглянуто нижче в рамках дослідження суб'єкта терористичних злочинів.

Під іншим сприянням створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації розуміємо створення необхідних умов для існування цих груп і здійснення

¹⁷⁶ Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 76.

ними терористичної діяльності. Зокрема, така протиправна діяльність може проявлятися у:

1) здійсненні розвідувальної та контррозвідувальної діяльності на користь організованих терористичних груп чи терористичних організацій;

2) правовому, медичному побутовому, інформаційному забезпеченні;

3) забезпеченні охорони безпосередньо організаторів та керівників організованих терористичних груп чи терористичних організацій;

4) підкупі представників влади;

5) виплаті винагороди виконавцям та іншим співучасникам теракту;

6) видачі коштів членам таких об'єднань як плати за виконання відповідних функцій;

7) проведенні керівниками та посадовими особами підприємств, установ і організацій, а також громадянами операцій з коштами та іншими фінансовими активами:

а) фізичних осіб, які проводили чи намагалися здійснювати терористичну діяльність або брали участь у вчиненні чи сприяли вчиненню злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України;

б) юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють терористичній діяльності;

в) юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють терористичній діяльності, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють терористичній діяльності, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб тощо.

Під організаційним сприянням створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації слід розуміти надання допомоги організатору або керівнику організованих терористичних груп чи терористичних організацій

у процесі створення зазначених злочинних об'єднань або під час здійснення ними терористичної діяльності.

До організаційного сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, надання допомоги організатору або керівнику організованих терористичних груп чи терористичних організацій у процесі створення зазначених злочинних об'єднань слід віднести:

1) виконання доручення пошуку та вербування осіб – членів організованих терористичних груп чи терористичних організацій;

2) допомога у встановленні необхідних злочинних зв'язків тощо.

До організаційного сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації під час здійснення ними злочинної діяльності слід віднести:

1) виконання доручень з організації приховування зброї, боєвих припасів, вибухівки;

2) придбання техніки, зброї, іншого майна, оренда чи придбання приміщень;

3) відкриття банківського рахунку;

4) придбання та пристосування знарядь та засобів вчинення терористичного акту тощо.

Підсумовуючи сказане, пропонуємо подати понятійний апарат для визначення форм співучасті у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» у такій редакції:

«терористична група – група з декількох осіб (дві або більше), які об'єдналися з метою здійснення терористичної діяльності»;

«організована терористична група – група з декількох осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для здійснення терористичної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи»;

«терористична організація – стійке об'єднання п'ятих і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підго-

товки і здійснення терористичної діяльності. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації».

Запропоновані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» дадуть змогу уніфікувати ці поняття з КК України, зокрема, вказані визначення відповідатимуть формам співучасті, наведеним у ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) Загальної частини КК України.

Частина перша ст. 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту) КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі самостійні форми злочинних діянь:

- вербування особи з метою вчинення терористичного акту;
- озброєння особи з метою вчинення терористичного акту;
- навчання особи з метою вчинення терористичного акту;
- використання особи з метою вчинення терористичного акту.

Розглянемо детальніше кожне з цих діянь. Однак слід зазначити, що за своїм змістом це спеціальний вид організаційних дій, спрямованих на вчинення терористичного акту (актів).

Вербування особи з метою вчинення терористичного акту – це залучення особи до вчинення цього злочину на підставі її свідомого волевиявлення, за наявності у неї вільного вибору правомірної поведінки. Саме ця остання ознака відмежовує склад, що розглядається, від складу злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України. Це може бути її наймання за матеріальну винагороду; залучення на підставі матеріальної або іншої особистої зацікавленості, релігійних, етичних та інших особистих переконань тощо. Вербування може проявлятися як шляхом прямої вербувальної пропозиції щодо вчинення терористичного акту, так і поступового залучення до такої дії.

Озброєння особи з метою вчинення терористичного акту – це надання конкретній особі, переважно потенційному виконавцю терористичного акту, з метою вчинення останнього будь-якої зброї та засобів її застосування; речовин, предметів чи матеріа-

лів, що можуть бути використані як зброя; вибухових речовин та пристроїв; боєприпасів тощо.

Навчання особи з метою вчинення терористичного акту – це проведення теоретичних та (або) практичних занять, спрямованих на всебічну підготовку конкретної особи до вчинення терористичного акту. Такі заняття можуть проводитися як безпосередньо (очно), так і без особистого контакту (по телефону, шляхом надання спеціальної літератури, відеокасет, через мережу Інтернет тощо). Проте слід підкреслити, що обов'язковою умовою кваліфікації є те, що навчання проводиться з конкретною особою, а не з невизначеним колом осіб. При цьому «вчитель» може особисто і не бути знайомим з «учнем», але при спілкуванні під час навчання має змогу його ідентифікувати (наприклад, через систему паролів тощо).

Крім того, під навчання особи з метою вчинення терористичного акту, слід також розуміти використання території України з метою підготовки чи вчинення терористичних актів на території інших держав.

Використання особи з метою вчинення терористичного акту – це використання конкретної особи для вчинення терористичного акту суб'єктом злочину «в темну», тобто без усвідомлення нею факту своєї участі у вчиненні терористичного акту. Це може бути, наприклад, використання особи як кур'єра із метою доставки зброї, необхідної для вчинення терористичного акту, коли ця зброя була закамуфльована під інший предмет, а особа, що її доставила, не знала про реальний зміст своєї дії.

У літературі під використанням особи для вчинення терористичного акту розглядають і випадки використання терористів-смертників¹⁷⁷. Не можемо погодитись з такою думкою, оскільки, якщо терорист-смертник за власною волею вирішує брати участь у вчиненні терористичного акту, то дії особи, що організувала вчинення цього терористичного акту мають розгля-

¹⁷⁷ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. – К.: Дакор, 2008. – С. 920.

датись через інститут співучасті як організатора (ч. 3 ст. 27 КК України) вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України), а у випадку, якщо терорист-смертник був примушений до таких дій – за відповідною частиною ст. 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту) КК України.

Не можна вважати використанням особи з метою вчинення терористичного акту випадки так званого опосередкованого виконання, коли для вчинення злочину використовується особа, яка згідно із законом не може бути суб'єктом злочину (неосудна особа або особа, що не досягла віку настання кримінальної відповідальності). У таких випадках дії суб'єкта як виконавця, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 258 КК України, а у випадку настання унаслідок вчинення терористичного акту смерті або тілесних ушкоджень цієї особи, кваліфікація настає за сукупністю злочинів – відповідної частини ст. 258 КК України та відповідного умисного злочину проти життя чи здоров'я особи (умисне вбивство (ст. 115 КК України), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) тощо).

З моменту вчинення будь-яких із зазначених у ч. 1 ст. 258-4 КК України дій злочин вважається закінченим, незалежно від настання наслідків у вигляді вчинення терористичного акту.

Частина друга ст. 258-4 КК України передбачає кваліфікований склад злочину – кримінальну відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища. Усі ці ознаки вище були розглянуті при аналізі злочинів, передбачених ч. 2 ст. 258 КК України та ст. 258-1 КК України.

Аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 258-4 КК України не можна здійснювати без порівняльного аналізу диспозиції цієї кримінально-правової норми та ст. 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». У зазначеній статті Закону України «Про боротьбу з тероризмом» надано вичерпний перелік дій за вчинення яких керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни, які сприяли терористичній діяльності несуть відповідальність.

Стаття 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» налічує більше способів сприяння вчиненню терористичного акту. Так, крім визначених у ст. 258-4 КК України способів до сприяння вчиненню терористичного акту, зважаючи на аналізовану статтю Закону, доцільно віднести такі:

1) фінансування терористів, терористичних груп (організації);

2) надання або збір коштів безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;

3) проведення операцій із коштами та іншими фінансовими активами:

– фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню;

– юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму;

– юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб;

4) надання коштів, інших фінансових активів чи економічних ресурсів, відповідних послуг безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;

5) надання допомоги особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;

6) сприяння встановленню каналів постачання зброї терористам та переміщенню терористів через державний кордон України;

7) переховування осіб, які фінансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості.

Проте, слід констатувати, що способи сприяння вчинення терористичного акту, які перелічені за номерами 1–4, 7 є формами вчинення складу злочину, передбаченого ст. 258-5 КК України. Наявність спеціальної норми – 258-5 (фінансування тероризму) КК України, спонукає до висновку щодо узгодження ст. 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» з кримінальним законодавством України. Особливо коли на тлі загальносвітового зростання терористичної діяльності світове співтовариство висловлює стурбованість стосовно питань її фінансування.

Про велику увагу цьому протиправному явищу, без якого не можливе створення та діяльність будь-якої терористичної організації чи організованої терористичної групи, свідчить ряд міжнародних (міждержавних) нормативно-правових документів з протидії цьому явищу. Це, насамперед, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09.12.1999 року, Резолюція Генеральної Асамблеї Інтерполу щодо фінансування тероризму, яку було прийнято на 68-й сесії 08–12 листопада 1999 року в м. Сеул, вісім спеціальних рекомендацій FATF¹⁷⁸ по боротьбі з фінансуванням тероризму від 31 жовтня 2001 року.

Зокрема, експерти FATF виокремлюють два основних джерела фінансування організованих терористичних груп чи терористичних організацій – це прибуток від легальної і нелегальної діяльності.

Організовані терористичні групи чи терористичні організації можуть одержувати прибуток від злочинної діяльності аналогічно організованим групам чи злочинним організаціям. Наявність високоорганізованої та оснащеної військової сили

¹⁷⁸ FATF – група розробок фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, яка є міжурядовим органом, який створено для розробки та пропаганди стратегії, спрямованої на боротьбу з відмиванням грошей – операцій з обробки кримінальних доходів таким чином, щоб приховати їх нелегальне походження. Ця стратегія має на меті запобігти використанню таких доходів у майбутніх кримінальних діях, а також їх негативному впливу на законну економічну діяльність.

дає змогу терористичній організації бути «поза конкуренцією» у будь-якій зоні організованої злочинності. Тим більше, що карне середовище не має ні такого «ідейного» заряду, ні, зазвичай, штабів такого інтелектуального рівня. Як наслідок, терористичні організації включають у свої структури «звичайну» організовану і неорганізовану злочинність, нарощуючи тим свої можливості, і беручи під свій контроль ключові сфери кримінального бізнесу.

Головне джерело фінансування організованих терористичних груп чи терористичних організацій – не внески прихильників, закордонних етнічних об'єднань та діаспор або допомога «терористичних держав» (хоча і те й інше існує), а контроль наркобізнесу, рекету, проституції, торгівлі зброєю, контрабанди, грального бізнесу, торгівлі людьми та засобами ураження і т. ін. Наприклад, основне джерело фінансування перуанського руху «Сендеро Луміносо», «Сяючий шлях» і ліванської «Хезболлах» – наркобізнес, а цейлонських «Тигри визволення Таміл-Ісламу» – наркотики й угоди «зброя – дорогоцінне каміння»¹⁷⁹.

Зокрема, терористична організація «Сендеро Луміносо» отримувала частину доходу від продажу наркотиків, а натомість захищала осіб, які безпосередньо вирощують коку. Отримані доходи дали змогу профінансувати її кампанію з повалення уряду. Тут ми можемо побачити «ділові» взаємини, в яких кожна сторона використовує іншу для досягнення своїх цілей. Це також одержання основної частини свого капіталу шляхом викрадення людей (вимога викупу) і вимагання (так звані «революційні податки» або відкупні гроші). Правоохоронні органи європейських держав мають дані щодо зв'язків з наркобізнесом таких терористичних організацій, як турецькі «Сірі вовки», «Країна басків і воля» (ЕТА), Італійські «Червоні бригади»¹⁸⁰. Також вони можуть використовувати кошти, отримані за допомогою контрабанди наркотиків, зброї тощо. І в цьому аспекті хотілось би зазначити, що при одержанні коштів у результаті нелегальної

¹⁷⁹ Оліфіренко М.М. Новітні інформаційні технології як інструмент міжнародного тероризму: Аналіт. нотатки / М.М. Оліфіренко. – К.: МаНі, 2004. – С. 17.

¹⁸⁰ Основы борьбы с организованною преступностью: моногр. / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – С. 25.

діяльності, дії організованих терористичних груп чи терористичних організацій не відрізняються від дій злочинних організацій. «Економічно сформовані» терористичні організації спроможні до серйозної самостійної діяльності не тільки в масштабах «своєї» держави.

Однак, на відміну від інших злочинних організацій, організовані терористичні групи чи терористичні організації можуть використовувати законні джерела доходу. Такі методи, як збирання добровільних пожертвувань, членських внесків, продаж публікацій, внески на культурні чи соціальні події є прикладами законних джерел фінансування, що можуть використовуватись терористичними групами чи терористичними організаціями. Наприклад, одне з найбільших мусульманських благодійних товариств у США – Фонд підтримки й розвитку Святої землі (м. Річмонд, штат Техас) – лише в 2001 році зібрало пожертвувань для терористів на території Палестини у розмірі 13 млн доларів США.

Аналогічно злочинним організаціям організовані терористичні групи чи терористичні організації забезпечують фінансування за допомогою коштів, які надходять з незаконних і законних джерел, при цьому вони «обробляють» ці кошти, тобто переміщують їх з первісного джерела у місце, де вони будуть використовуватися.

Сьогодні існує безліч механізмів та методів, які використовуються терористичними організаціями для приховування або тінізації зв'язків між джерелом коштів і їх можливим призначенням або метою. Наприклад, матеріальне сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації можуть проявлятися у таких методах, як:

1) компанії-прикриття – компанії, що фактично проводять діяльність, при якій нелегальні доходи змішуються з легальними;

2) компанії-раковини – компанії, які займаються підприємницькою діяльністю без практичних або комерційних цілей, і створені для приховування справжнього власника (бенефіціара) рахунків і майна;

3) неофіційні системи переказу грошей і коштів – системи переказу коштів, такі як «хавала»¹⁸¹, «хунді», «фей-чієн» або «чорний ринок песо» (зокрема за інформацією «Wall Street Journal», пакистанські офіційні особи оцінюють валютні надходження до країни за допомогою «хавали» у 5 млрд доларів США щорічно, що перетворило її в одне з головних джерел твердої валюти для держави. А аналіз «Financial Times» закордонних активів пакистанців показав, що вони становлять 40–60 млрд доларів США, тобто суму, еквівалентну річній внутрішній валовій продукції країни);

4) підставні (фіктивні) особи – використання родичів, друзів або партнерів, які мають довіру у певному суспільстві і не привертають уваги, для проведення трансакцій від їх імені для маскування джерела і власника коштів;

5) структурування – внесення на депозит готівки або купівля банківських тратт у різних установах кількома особами або здійснення трансакції на суму нижчу за ту, що викликає підозру;

6) кредитні картки – створення кредиту на картці за допомогою оплати готівкою, дає змогу конвертувати кредит у готівку;

7) електронний переказ коштів – використання служб електронних переказів для переказу грошей родичам;

8) потенційне використання неприбуткових і благодійних організацій для забезпечення накопичення коштів терористами¹⁸²;

9) провезення валюти через кордон – фізичні перевезення готівки з одного місця в інше з метою маскування їхнього джерела і власника;

10) використання торгівлі золотом та діамантова галузь як сектори, що демонструють значну вразливість для використання їх у відмиванні грошей та, в невідомому об'ємі, для фінансування терористичної діяльності. Про це може свідчити, напри-

¹⁸¹ На арабській мові термін хавала (hawala) означає «передачу». У цьому випадку термін хавала належить до типу неофіційних систем переказу грошей.

¹⁸² Термін «неприбуткова організація» означає юридичну особу, що бере участь у збиранні і розподіленні коштів для благодійних, релігійних, культурних, освітніх, соціальних, суспільних чи гуманітарних цілей, або здійснює інші види благодійної діяльності.

клад, факт сумнівної спроби купити 2 кілограми дорогоцінного каміння за гроші терористичної організації Аль-Каїда через колишнього міністра режиму Талібан (Афганістан).

Це далеко не вичерпний перелік методів, за допомогою яких терористичні організації спроможні «відмити» грошові кошти, цільове призначення котрих – це матеріальне сприяння створенню або діяльності певної терористичної організації чи організованої терористичної групи.

З огляду на зазначене вище очевидно, що відмивання грошей – це діяльність, яка постійно розвивається та міцно взаємопов'язана з терористичною діяльністю, тому необхідно намагатися довідатися більше про конкретні методи, які використовуються терористичними організаціями чи організованими терористичними групами для одержання необхідних для них коштів, тобто йдеться про фінансування їх злочинної діяльності. Саме про це було зазначено учасниками Вольсбергської Групи фінансових установ в січні 2002 року – *«Засоби, які використовуються в фінансуванні тероризму, не обов'язково мають злочинне походження, що є необхідним елементом більшості злочинів, пов'язаних з відмиванням грошей»*¹⁸³. Отже, обидва ці явища повинні вивчатися постійно для того, щоб контрзаходи були своєчасні й ефективні.

Тому у процесі протидії терористичній діяльності ще на стадії підготовки вчинення цього злочину, відповідним правозастосовним органам (насамперед слідчим та оперативно-розшуковим підрозділам) необхідно приділяти особливу увагу викриттю та всебічному і повному розслідуванню таких протиправних діянь, як: контрабанда (ст. 201 КК України); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 305 КК України); використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК України).

¹⁸³ Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. док. / Сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 317.

Із метою руйнування механізму фінансування організованих терористичних груп та терористичних організацій відповідним правоохоронним органам необхідно вживати заходів, які повинні спрямовуватися на виявлення їх економічних джерел. Зокрема, координувати зусилля для активного пошуку та конфіскації фінансових активів, накопичених міжнародними кримінальними структурами за рахунок протиправної діяльності, виявляти та оприлюднювати перелік благодійних організацій, які приховано фінансують терористичні організації чи терористичні групи, інформувати «донорів» про благодійні організації, що фінансують терористів.

Посилити протидію фінансуванню терористичної діяльності загалом можна закріпленням законодавчо за правоохоронними органами в межах їх компетенції права застосовувати заходи із перекриття українських активів і трансакцій будь-якої фізичної або юридичної особи, що підозрюється у зв'язках з міжнародним тероризмом. Разом із цим в процесі запобігання, виявлення та припинення фінансування організованих терористичних організацій чи організованих терористичних груп та їх терористичної діяльності необхідно використовувати можливості спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу – урядовий орган державного управління, який діє у складі Міністерства фінансів України.

Безпосередньо Державний департамент фінансового моніторингу як урядовий орган має такі повноваження:

- створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів і фінансуванню тероризму;
- налагодження співробітництва, взаємодії та інформаційного обміну з органами державної влади, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;
- проведення досліджень методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів і фінансування тероризму.

Розглядаючи питання фінансування терористичної діяльності, не погоджуємося із законодавцем стосовно того, що у ч. 6

ст. 22 (повноваження державних органів щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму) Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» визначено, що забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму щодо виконання судових рішень, які стосуються конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, покладається на Міністерство юстиції України, а в частині вчинення процесуальних дій у межах кримінального провадження щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму – на Генеральну прокуратуру України.

Зі змісту ст. 121 Конституції України та інших нормативно-правових актів нашої держави – ст. 4 (завдання прокурорського нагляду за додержанням законів) та ст. 5 (функції прокуратури) Закону України «Про прокуратуру», ст. 4 (суб'єкт боротьби з тероризмом) Закону України «Про боротьбу з тероризмом», ст. 216 (підслідність) КПК України впливає, що Генеральна прокуратура України не є органом, на який покладалося завдання запобігання, виявлення, припинення й розкриття терористичної діяльності та проведення досудового слідства у справах про злочини, передбачені статтями 112, 113, 209, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 443, 444, 446, 447 КК України, про це свідчать й ті функції та завдання, якими Генеральну прокуратуру України наділено відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру».

Стосовно Міністерства юстиції України слід констатувати, що відповідно до Положення про цей центральний орган виконавчої влади, затвердженого указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 395/2011, серед основних завдань міністерства визначено протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги).

На погляд автора зазначені державні органи наділено не властивими їм функціями та завданнями.

Зважаючи на те, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» Служба безпеки України є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю (яка включає фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм) та відповідно до ч. 2 ст. 2 (завдання Служби безпеки України) Закону України «Про Службу безпеки України» на неї як орган спеціального призначення покладено завдання запобігання, виявлення, припинення та розкриття тероризму, а також згідно з ч. 2 ст. 216 КПК України досудове слідство за статтями 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК України належить до компетенції слідчих підрозділів Служби безпеки України.

Зміни, що відбулися у вітчизняному антитерористичному законодавстві у зв'язку із ухваленням Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 2258-VI від 18 травня 2010 р., потребують аналізу в частині змін, внесених у Кримінальний кодекс України та Закон України «Про боротьбу з тероризмом».

Зупинимось на аналізі деяких з них. Відповідно до частини другої прикінцевих положень Закону іншого змісту набув вичерпний перелік видів терористичної діяльності, зокрема до нього входить *фінансування та інше сприяння тероризму*.

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» також подано визначення поняття *«фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльно-*

сті, а також спроба здійснення таких дій», та окремою кримінально-правовою нормою передбачено відповідальність за вчинення фінансування тероризму – ст. 258-5 КК України. Частину першу цієї статті викладено у редакції:

«Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації), – ».

Перше, що привертає до себе увагу в цих законодавчих новелах – це різний підхід щодо визначення поняття «фінансування тероризму», як щодо елементів об'єктивної сторони, так суб'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння. Зокрема, у Кримінальному кодексі України передбачена спеціальна мета *«з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації),...»*. У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» законодавець передбачив елемент суб'єктивної сторони, який не відображено у ст. 258-5 КК України – «надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації...». Такі речі повинні бути узгодженні в базових антитерористичних законах при формулюванні понятійного апарату та конструюванні диспозиції кримінально-правової норми.

Запропоновані зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» дадуть змогу уніфікувати ці поняття з Кримінальним кодексом України, зокрема вказані визначення відповідатимуть формам співучасті, наведеним у ст. 28 (вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією) Загальної частини Кримінального кодексу України. У зв'язку із уведенням такого поняття, як *«організована терористична група»* доречно внести відповідні зміни і до відповідних статей Кримінального кодексу України, зокрема ч. 1 та ч. 4 ст. 258-5 КК України викласти у такій редакції:

«1. Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста, терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, – ».

або

«1. Фінансування терористичної діяльності, тобто надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для підготовки або організації здійснення терористичної діяльності, – »

«4. Особа, крім організатора або керівника терористичної групи, організованої терористичної групи чи терористичної організації, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину».

Якщо уважно переглянути формулювання диспозиції ч. 1 ст. 258-5 КК України, де визначено поняття «фінансування тероризму», та звернутись до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», в якому також сформульоване таке поняття, можна дійти до висновку, що законодавець пішов шляхом переліку видів терористичної діяльності, які сьогодні фактично всі передбачені Законом України «Про боротьбу з тероризмом» та визнані злочинами – ст. 258–258-4 КК України. У зв'язку із цим постає логічне питання, чому саме «фінансування тероризму», а не «фінансування терористичної діяльності»? Якщо звернутись до визначення терміна «тероризм», наведеного у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», – це «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів,

убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей». З огляду на визначення така суспільно небезпечна діяльність повинна бути криміналізована (ч. 1 ст. 2 КК України), проте Кримінальний кодекс України не містить склад злочину – «тероризм». Крім того, визначення поняття «тероризм», наведене в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та віддалено дублює диспозицію ч. 1 ст. 258 КК України.

Більш того, зазначене поняття у такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння, як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності. Слід також зазначити, що законодавець навіть при конструюванні кримінально-правової норми є непослідовним у застосуванні термінологічного апарату. Так, у ч. 4 ст. 258-5 КК України законодавець визначає:

«...якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність...», у тексті кримінально-правової норми не застосовується термін «тероризм», а це також дає підстави вважати, що усе ж «терористична діяльність» є більш правильним терміном, який чітко визначає межі таких протиправних діянь, що визначені злочинами.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо внести зміни до Кримінального кодексу України та Закону України «Про боротьбу з тероризмом», де слова «фінансування тероризму» замінити словами «фінансування терористичної діяльності», що уточнить антитерористичне законодавство і сприятиме однозначності розуміння.

Щодо терміна «тероризм», то його, як зазначалось вище, слід розглядати винятково як суспільне явище та чітко розмежовувати його з суспільно небезпечними діяннями, визначеними злочинами – ст. 258–258-5 КК України, які відповідно до ст. 1 Законом України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність.

Правозастосовна практика потребує також конкретизації змісту терміна «фінансування тероризму», зокрема щодо слів «будь-якої іншої терористичної діяльності» у законах України «Про боротьбу з тероризмом» та «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» не зрозуміло, що має на увазі законодавець. Адже вільне трактування цих слів ніякої користі для правозастосовної практики не дасть, більш того законодавець у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» надав вичерпний їх перелік.

Зміни, яких зазнало антитерористичне законодавство у зв'язку із прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 2258-VI від 18 травня 2010 р., призвели до того, що фактично в окрему норму були виділені форма об'єктивної сторони (матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації) – ст. 258-3 КК України та ще одна форма об'єктивної сторони (фінансування, матеріальне забезпечення особи з метою вчинення терористичного акту) – ст. 258-4 КК України, а також було збільшено коло діянь, фінансування яких визнається фінансуванням тероризму.

Проте такий підхід показує, що в рамках однієї кримінально-правової норми об'єднані діяння, різні за рівнем суспільної небезпеки¹⁸⁴.

Якщо проаналізувати зазначені форми об'єктивної сторони кримінально-правових норм, передбачених ст. 258-3 та ст. 258-4 КК України (у редакції до 18.05.2010 р.) та Закону України «Про боротьбу з тероризмом», то можна дійти висновку про недоречність змін, які відбулися.

¹⁸⁴ Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за фінансування тероризму / А.О. Данилевський // Протидія злочинності: теорія та практика: зб. матеріалів II міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених, 15 жовт. 2010 / Нац. акад. прокур. України, Нац. акад. СБ України, Луган. держ. ун-т. внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВР ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 41.

Так, ч. 1 ст. 258-3 КК України (у редакції до 18 травня 2010 р.) передбачала кримінальну відповідальність за матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичної організації чи терористичної групи. Відповідно до ч. 5 ст. 12 КК України ці протиправні дії належать до особливо тяжких злочинів, зважаючи на високу суспільну небезпеку, яку становить це діяння (від 8 до 15 років позбавлення волі).

У ст. 25 (відповідальність за сприяння терористичній діяльності) Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що саме необхідно розуміти під матеріальним сприянням створенню або діяльності терористичної організації чи організованої терористичної групи:

- по-перше, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни фінансували терористів, організовані терористичні групи (терористичні організації);
- по-друге, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни надавали або збирали кошти безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;
- по-третє, коли керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни надавали кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти. Це також може бути, наприклад, надання членам зазначених угруповань зброї, транспорту тощо як у процесі створення терористичного угруповання, так і в період безпосереднього здійснення терористичної діяльності.

У теорії Кримінального права України провідними науковцями під матеріальним сприянням діяльності терористичної групи чи терористичної організації розуміється надання для вказаних цілей матеріальних засобів¹⁸⁵. Проте, як вдало зазначе-

¹⁸⁵ Тихий В.П. Коментар до статей 258-1, 258-2, 258-3 та 258-4 Кримінального кодексу України / В.П. Тихий // Кримінальне право України. – 2006. – № 11. – С. 11.

но, визначення терміна «матеріальні засоби» відсутнє у вітчизняному законодавстві, що може призвести до ускладнення його тлумачення¹⁸⁶.

Підсумовуючи сказане вище, обговоренню науковій спільноті пропонується таке визначення *«матеріального сприяння створенню або діяльності терористичної організації чи організованої терористичної групи»* – забезпечення організованої терористичної групи чи терористичної організації коштами у національній валюті України чи в іноземній валюті, а також надання членам зазначених угруповань зброї, транспорту тощо як у процесі створення терористичного угруповання, так і в період безпосереднього здійснення терористичної діяльності. Таке забезпечення передбачає як організацію винним постачання зазначеним об'єднанням фінансів іншими особами, так і здійснення такого постачання безпосередньо винним. Таке забезпечення відбувається не лише тоді, коли фінанси надані таким об'єднанням у необхідній кількості, а й тоді, коли вони лише частково задовольнили їхні потреби. Воно може спрямовуватись на фінансування як забезпечення функціонування організованої терористичної групи чи терористичної організації, так і вчинення конкретного терористичного акту.

Зрозуміло, що, розглядаючи питання фінансування терористичної діяльності, вирішення проблеми протидії терористичній діяльності полягає у виявленні та ліквідації матеріального підґрунтя, що його породжує. Міжнародний досвід показує, що кількість і тяжкий характер терористичних актів залежать від фінансування терористичної діяльності.

Відповідно до сказаного, міжнародною спільнотою вісьмома спеціальними рекомендаціями FATF з боротьби з фінансуванням тероризму від 31 жовтня 2001 року створено розширену, ви-

¹⁸⁶ Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. докт. юрид. наук, доц. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 58.

черпну і послідовну систему заходів протидії відмиванню грошей і фінансуванню терористичної діяльності.

Згідно зі Спеціальними рекомендаціями 1 та 2 кожній країні слід вжити невідкладних та якнайскоріших кроків до повного упровадження положень Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 09 грудня 1999 року (конвенція ратифікована Україною згідно із Законом від 12 вересня 2002 року № 149-IV)¹⁸⁷. Це означає, що кожна країна повинна законодавчо встановити кримінальну відповідальність за фінансування терористичної діяльності.

Відповідно до ст. 2 зазначеної Конвенції будь-яка особа чинить злочин, якщо вона будь-якими методами, прямо чи опосередковано, незаконно та умисно надає кошти або збирає їх з наміром, щоб вони використовувались, або при усвідомленні того, що вони будуть використані повністю чи частково для вчинення:

а) будь-якого діяння, яке становить злочин відповідно до сфери застосування одного з договорів, перелічених у додатку до цієї Конвенції, та до визначення, що міститься в ньому;

б) будь-якого іншого діяння, спрямованого на те, щоб викликати смерть будь-якої цивільної особи або будь-якої іншої особи, яка не бере активної участі у воєнних діях під час збройного конфлікту, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження, коли мета такого діяння з огляду на його характер чи контекст полягає в тому, щоб залякати населення чи змусити уряд, чи міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматись від неї¹⁸⁸.

У ст. 4 Конвенції прямо передбачено, що кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть бути необхідними: для визнання кримінальними злочинами згідно з її внутрішнім законодавством злочинів, зазначених у ст. 2, а також для встановлення за ці злочини відповідних покарань з урахуванням тяжкого характеру цих злочинів.

¹⁸⁷ Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. док. / Сост. В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 315.

¹⁸⁸ Там само. – С. 299.

Україна на виконання цих вимог у ч. 1 ст. 258-3 КК України (у редакції до 18 травня 2010 р.) визначала кримінальну відповідальність за матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій, а в ч. 1 ст. 258-4 КК України (у редакції до 18 травня 2010 р.), було передбачено відповідальність за фінансування особи з метою вчинення терористичного акту. А широке тлумачення такої діяльності, як матеріальне сприяння створенню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій, подано у ст. 1 та ст. 25 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Зазначеною нормою Закону, зокрема, передбачено, що несуть відповідальність керівники та посадові особи підприємств, установ і організацій, а також громадяни, які сприяли терористичній діяльності:

1) фінансували терористів, терористичні групи (терористичні організації);

2) надавали або збирали кошти безпосередньо чи опосередковано з наміром використання їх для вчинення терористичних актів чи злочинів терористичної спрямованості;

3) проводили операції з коштами та іншими фінансовими активами:

а) фізичних осіб, які вчиняли чи намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню;

б) юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму;

в) юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, включаючи кошти, одержані або придбані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо чи опосередковано перебувають у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних з ними юридичних і фізичних осіб;

4) надавали кошти, інші фінансові активи чи економічні ресурси, відповідні послуги безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терорис-

тичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано перебуває у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб;

5) надавали допомогу особам, які брали участь у вчиненні терористичних актів;

6) вербували фізичних осіб для заняття терористичною діяльністю, сприяли встановленню каналів постачання зброї терористам та переміщенню терористів через державний кордон України;

7) переховували осіб, які фінансували, планували, підтримували чи вчиняли терористичні акти або злочини терористичної спрямованості;

8) використовували територію України з метою підготовки чи вчинення терористичних актів або злочинів терористичної спрямованості проти інших держав або іноземців.

У цьому аспекті видаються недоречними пропозиції деяких фахівців щодо визначення окремою нормою відповідальності за фінансування тероризму¹⁸⁹ або за фінансування терористичної діяльності, або сприяння терористичному злочину¹⁹⁰.

Єдине, про що слід було вести мову, так це про внесення змін до ст. 258-4 КК України, де слова «*терористичного акту*» потрібно було замінити словами «*терористичної діяльності*», що надало би змогу охопити крім чинної ст. 258 (терористичний акт) КК України інші злочини (ст. 258-1 та ст. 258-2 КК України) як види терористичної діяльності, визначені ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Фінансування особи з метою підготовки або здійснення терористичної діяльності – це забезпечення конкретної особи

¹⁸⁹ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 83–84.

¹⁹⁰ Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства: моногр. / В.П. Ємельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семерикін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссспруд, 2007. – С. 203–204.

з метою створення умов для скоєння злочинів, передбачених статтями 258–258-4 КК України, цінностями, що мають певний грошовий еквівалент (кошти у готівковій або безготівковій формі, валютні цінності, акції та векселі підприємств, облігації, дорогоцінні та банківські метали, коштовне каміння тощо) і придатні для безпосереднього проведення фінансових розрахунків.

Матеріальне забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації) з метою підготовки або здійснення терористичної діяльності – це надання конкретній особі із зазначеною метою будь-яких матеріальних засобів (транспорту, одягу, засобів спостереження чи зв'язку, продуктів харчування тощо), необхідних для організації та скоєння злочинів, передбачених статтями 258–258-4 КК України.

2.2. Юридичний аналіз суб'єкта складу злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві є одним з обов'язкових елементів складу злочину, без наявності якого певна дія або бездіяльність не визнаються злочином, а отже, не може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктом (від латинського *subjectus* – що лежить внизу, який перебуває в основі) у філософії позначається людина як носій предметно-практичної діяльності та пізнання, джерело активності, спрямоване на об'єкт, яка вивчає, пізнає світ¹⁹¹. Новий тлумачний словник української мови подає таке визначення поняття «суб'єкт – істота, що здатна до пізнання навколишнього світу об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності»¹⁹². У теорії права суб'єкт є носієм прав та обов'язків, учасником правовідносин. У кримінальному праві суб'єкт – це один з учасників кримінальних правовідносин, особа, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності.

¹⁹¹ Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 661.

¹⁹² Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 1999. – Т. 4. – С. 442.

Проблема суб'єкта злочину знайшла досить повну теоретичну розробку у вітчизняній юридичній літературі¹⁹³.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу України як злочин, досягла на момент вчинення цього діяння визначеного у ст. 22 КК України віку, з якого настає кримінальна відповідальність за цей злочин. Тобто, в кримінально-правовій теорії суб'єкт злочину – це особа, що володіє сукупністю ознак, які дають підстави для притягнення її до кримінальної відповідальності. Подане вище визначення, що базується на нормі, передбаченій у ч. 1 ст. 18 КК України, дає змогу виділити три обов'язкові ознаки, які характеризують суб'єкта злочину, тобто ним може бути лише:

- фізична особа;
- осудна або обмежено осудна особа;
- особа, яка досягла віку, із якого за цей злочин настає кримінальна відповідальність.

Ці ознаки обов'язкові для кожного злочину, враховуючи злочини, віднесені до терористичної діяльності. Відповідно до кримінально-правового значення фізична особа – це людина. Суб'єктами злочину визнаються як виконавці, так і решта співучасників злочину (організатори, підбурювачі, посібники). Суб'єктом злочину визнаються не тільки ті особи, які вчинили закінчений злочин, але й особи, винні в кримінально караній попередній діяльності (готуванні та замаху).

Фізична особа в кримінально-правових відносинах проявляє себе не тільки як суб'єкт злочину, тобто особа, якій притаманні ознаки, зазначені в ст. 18 КК України, але і більш широко – як особа, яка об'єднує сукупність ознак соціального індивіда та біологічної істоти. Тобто йдеться про особистість злочинця

¹⁹³ Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 142–159; Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П.С. Матишевського. – К.: Юрінком-Інтер. – 1997. – С. 150; Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Харків: Право. 1997. – С. 117; Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина. – К.: А.С.К. – 2001. – С. 122–132; Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М.І. Бажанов; [2.вид., перероб. і доп.]. – К.: Юрінком-Інтер, 2004. – С. 146–158 та ін.

як про поняття, яке охоплює інші ознаки, не вказані в ч. 1 ст. 18 КК України.

У кримінально-правовому аспекті поняття «суб'єкт злочину» та «особистість злочину» не тотожні. Поняття «особистість злочину» має кримінологічне значення, а поняття «суб'єкт злочину» важливе для вирішення питання про кримінальну відповідальність особи.

У теорії Кримінального права упродовж кількох років дискутується питання стосовно визнання юридичної особи суб'єктом злочину. Констатуємо, що перші ідеї щодо можливості визнання певного колективу людей єдиним суб'єктом злочину з'являються ще в «Руській правді» XI–XII столітті. Однак зазначені факти є скоріш винятком, а загалом кримінальна відповідальність юридичних осіб не встановлювалася.

Якщо вести мову про це дискусійне питання в рамках запропонованої роботи, то, на нашу думку, слід вказати, що у теорії Кримінального права зазначається – визначення юридичної особи суб'єктом злочину не має ні наукових, ні законодавчих підстав, адже постає питання, як визначити вину юридичної особи, бо злочин – діяння завжди винне¹⁹⁴. Як відомо, юридична особа не володіє відповідною волею, тобто не має власної вини, без якої неможлива кримінальна відповідальність та кримінальне покарання, оскільки кримінальне покарання можливе лише при встановленні вини суб'єкта і нею вимірюється, а спроби визначення вини юридичної особи з вини її співробітників не є правильними.

Тут вбачається, як вдало зазначив професор С. Гавриш, одна з небезпек, що виникає при визнанні юридичної особи суб'єктом злочину, яка полягає у прихованій, невмотивованій і необґрунтованій репресії щодо невинних осіб, членів юридичної особи¹⁹⁵. Як наслідок, покарання, які можуть застосовуватись до юридичних осіб поширюються тією чи іншою мірою на її членів,

¹⁹⁴ Орлов В.С. Субъект преступления по Советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1958. – С. 210.

¹⁹⁵ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш. – К.: Наукове видання, 2002. – С. 523.

що робить з них «заручників» у руках правосуддя. Схожої думки притримувався професор П. Михайленко¹⁹⁶. Тут можна вести мову про порушення принципу особистої відповідальності, який передбачає, що кримінальна відповідальність настає лише за власні діяння фізичної особи.

За злочинні діяння, вчинені під час діяльності юридичної особи, відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння. Це, зокрема, може бути керівник, його заступник або керівник відповідного підрозділу чи галузі, який використовував певні повноваження юридичної особи і безпосередньо скоїв злочин. У таких випадках для вирішення питання про відповідальність суб'єкта крім вказаних вище загальних ознак суб'єкта злочину необхідна ще й наявність спеціальних ознак. Тобто йдеться про спеціального суб'єкта злочину (ч. 2 ст. 18 КК). Запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб унеможливить встановлення в діяннях юридичної особи всіх ознак складу злочину, особливо одного з елементів суб'єктивної сторони – вини, що спричиняє порушення принципу «винної відповідальності», який передбачає, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка умисно чи необережно вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння.

Про недоречність притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності свідчить ще й той факт, що в ст. 61 Конституції України закріплено один з найважливіших принципів кримінального права, а саме: *«ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер»*, а безпосереднє визнання юридичної особи суб'єктом злочину може призвести до подвійної відповідальності. Так, якщо фізична особа як член якої-небудь організації, установи віддала наказ із метою матеріального сприяння створенню або діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації, то може бути притягнута до кримі-

¹⁹⁶ Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К.: РИО МВД Украины, 1995. – С. 78.

нальної відповідальності двічі за ті ж самі дії. Спершу, несучи солідарну відповідальність поряд з іншими членами юридичної особи, і поряд з тим особисту.

У цьому зв'язку викликає подив включення до Загальної частини КК України розділу XIV-1 Заходи кримінально-правового впливу щодо юридичної особи. Поява цього розділу у кримінальному законодавстві України ще раз дає підстави перегляду Кримінального кодексу України, а за можливістю підготувати нову редакцію, перед тим концептуально переглянути його архітектоніку та загальний підхід до інститутів Загальної частини КК України, зокрема суб'єкта злочину.

У частині першій ст. 1 Загальної частини КК України визначено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. У частині другій цієї статті визначено, що для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

У частині першій ст.18 КК України, визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність.

Крім того, у ст. 23 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що особи, винні в терористичній діяльності, притягаються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом.

Враховуючи до уваги положення ст. 1 та ст. 18 КК України, виникає питання, яким чином з цими нормами кореспондується розділ XIV-1 Загальної частини КК України? Поява цього розділу більше схожа на завуальоване визначення у кримінальному законодавстві України юридичної особи суб'єктом злочину, без внесення відповідних змін до ст. 18 КК України. Про це яскраво свідчить конструкція ст. 96-4 КК України, зокрема другий абзац частини другої:

«Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління». Тобто, йдеться про встановлення кримінальної відповідальності юридичної особи.

Не вдаючись до поглибленого аналізу розділу XIV-1 Загальної частини КК України, слід констатувати, що ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» вже передбачено відповідальність організації за терористичну діяльність, тобто відповідальність юридичної особи. Зокрема, у частині першій зазначеної статті визначено, що організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується.

Кримінальне законодавство більшості іноземних держав визначає, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина. Зокрема, це такі країни, як Російська Федерація, Білорусь, Болгарія, Казахстан, Молдова, Південна Корея, Туреччина, Японія та ін. У Шведському Кримінальному кодексі існує так звана корпоративна відповідальність. Проте її не слід розглядати як кримінальну відповідальність юридичних осіб. Суб'єктами злочинів, передбачених Кримінальним кодексом Швеції, завжди є фізичні особи, які представляють відповідну фірму. По цьому шляху, щодо визначення суб'єкта злочину, пішли країни Балтії. Так, у ст. 12 (відповідальність за злочинне діяння у справі юридичної особи) Кримінального кодексу Латвії визначено: *«Відповідальність за злочинне діяння у справі юридичної особи несе фізична особа, що вчинила це діяння як представник відповідної юридичної особи чи за його дорученням, або знаходячись на службі юридичної особи, а також як співучасник такої фізичної особи»*¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Уголовный кодекс Латвийской Республики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 50.

Уперше питання про визначення юридичних осіб суб'єктами злочину було винесено на широке обговорення під час роботи над новим КК України. Автори внесеного до Верховної ради України проекту Кримінального кодексу, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, категорично не сприймали ідею кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проте автори іншого проекту кодексу вважали встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб нагальною потребою часу¹⁹⁸. Вітчизняні фахівці, висловлюючись на користь встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, обґрунтовують це реалізацією проголошеного Україною курсу на інтеграцію у Європу, що потребує детального аналізу європейського досвіду щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб та узгодження українського законодавства з європейськими стандартами¹⁹⁹.

Проте досвід тих же європейських країн свідчить, що відповідальність юридичних осіб, зокрема причетних до здійснення терористичної діяльності, регулюється окремим законодавчим актом держави. Таким чином пішла й Україна, що підтверджує ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Крім того, слід також зазначити, що у науці кримінального права під час аналізу складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, вітчизняними науковцями пропонується розрізняти суб'єкта злочину як суб'єкта кримінальної відповідальності, та суб'єкта відповідальності за вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння, яким можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також і держава²⁰⁰.

¹⁹⁸ Смітєнко В. Відповідальність юридичних осіб – нагальна проблема кримінально-правового регулювання / В. Смітєнко, Г. Агафонов // Голос України – 1996. – № 43.

¹⁹⁹ Гришук В.К. До питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб / В.К. Гришук // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування: збірник тез доповіді учасників регіонального круглого столу. – Хмельницький: ХІУП, 2002. – С. 7.

²⁰⁰ Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства: моногр. / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семікін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссруд, 2007. – С. 112.

У сучасних умовах під впливом англо-американської і німецьких доктрин кримінального права ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб знаходить чимало прихильників у різних країнах світу та відображається в національному законодавстві цих держав. При цьому необхідно зауважити фактичну відсутність теоретичних розробок з цієї проблематики. Тобто, у вказаному випадку практика йшла попереду теорії. Деякі іноземні вчені, наприклад, Ліст, Макарович, Местр, Хафтер, підтримуючи ідею визнання суб'єктом злочину юридичних осіб, наводили такий аргумент – умови дієздатності в кримінальному праві загалом такі самі, що й у цивільному праві, що злочини корпорацій юридично можливі. І оскільки, як зазначав Ліст, корпорації є власником правових благ, то як покарання ці блага у них можуть бути вилучені або знищені²⁰¹.

Вперше ми зустрічаємо категорію юридичної особи в Стародавньому Римі. Незважаючи на те, що римські юристи не зробили самого поняття юридичної особи (тому що суспільні відносини, на основі яких виникають юридичні особи, у римському житті були розвинені слабо), проте вони виявляли ознаки колективних утворень (*universitas*).

Аналіз наукової літератури з цієї тематики дає змогу дійти висновку про відсутність на даний момент єдиної загальновизнаної концепції. Існує два основних підходи до вирішення цієї проблематики.

У США теоретичною підставою кримінальної відповідальності юридичних осіб (корпорацій) була визнана доктрина «*Respondeat superior*» (хай відповідь старший), що була в цивільному деліктному праві, згідно з якою індивідуум несе цивільну відповідальність за дії своїх представників. У праві європейських країн досить поширена доктрина «*alter ego*» (друге я), згідно якої дії більшості службовців керівного складу корпорації ототожнюються з діями самої корпорації.

²⁰¹ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К.: Наукове видання, 2002. – С. 516.

Одне з перших визначень юридичної особи було запропоновано в 1245 році Римським папою Інокентієм IV: корпорація як така є безтілесною та уявною істотою, юридичним поняттям, що не збігається з поняттям пов'язаних з нею осіб і, як істота безтілесна, вона не має власної волі і не може діяти сама, а лише через своїх членів. Саме звідси бере початок учення під назвою «теорія уособлення» або «теорія фікцій», розроблена пізніше, в середині XIX ст. Її суть полягає в тому, що з одного боку, волею, свідомістю, тобто властивостями суб'єкта права, володіє лише людина. З іншого боку, життя дає численні приклади того, як майнові права належать не окремій людині, а союзу людей, корпорації. Тому законодавець визнає за цією корпорацією властивості суб'єкта права. При цьому він розуміє, що корпорація особою бути не може, тобто удається до фікції. Теорія фікцій сьогодні найбільш поширена в судовій практиці США.

У сучасному законодавстві іноземних країн інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб передбачено у Кримінальних кодексах Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Австралії, Нідерландів, Франції, Данії та ін.

Так, у Сполучених Штатах Америки, злочини, віднесені до терористичної діяльності, належать до розряду федеральних злочинів, за вчинення яких несуть кримінальну відповідальність поряд із фізичними і юридичні особи²⁰². В 1909 році Верховний Суд США визнав конституційною кримінальну відповідальність юридичних осіб, унаслідок чого кримінальні кодекси практично усіх штатів США закріпили кримінальну відповідальність юридичної особи²⁰³. У § 20.20 КК штату Нью-Йорк передбачено відповідальність корпорацій: *«Корпорація визнається винною у вчиненні посягання, якщо: поведінка, що є посяганням, полягає в невиконанні покладеного правом на корпорацію спеціального обов'язку вчинити позитивну дію; або було здійснено, санкціо-*

²⁰² Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. – М.: Городец-издат, 2002. – С. 22.

²⁰³ Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Ин-т международного права и экономики имени А.С. Грибоедова, 2001. – С. 144.

новано, виклопотано, висунуто вимогу, наказано чи з необережності допущено радою директорів чи високопоставленим агентом-керуючим (посадова особа корпорації, яка наділена певною владою відносно формулювання політики корпорації чи керівництва як керуючого підлеглими службовцями), який діє в межах свого службового положення та в інтересах корпорації...»²⁰⁴.

У § 14 «Дії за іншого» регламентується відповідальність юридичних осіб та його представників КК ФРН. До кримінальної відповідальності на підставі цього можуть притягуватись юридичні особи, які підтримують діяльність терористичних співтовариств, чії цілі та діяльність спрямовані на вчинення злочинних дій, передбачених § 129а КК ФРН (створення терористичних співтовариств)²⁰⁵.

У ст. 121-1 КК Франції передбачено відповідальність юридичних осіб за вчинення як загальнокримінальних злочинів так і терористичних. Стаття 121-1 КК Франції передбачає, що юридичні особи, крім держави, несуть кримінальну відповідальність за виконання злочину, замах на злочин, за співучасть у злочині, що закріплено в статтях 121-4–121-7 КК Франції²⁰⁶.

Тобто, до кримінальної відповідальності може притягуватись правосуб'єктна юридична особа, яка є офіційною структурою, наприклад, комерційне товариство, асоціація, створені для проведення терористичної діяльності під прикриттям якоїсь комерційної діяльності. Відповідно до норм КК Франції для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності досить, щоб злочин було вчинено його керівними органами чи представниками. Кримінальна відповідальність юридичної особи також настає, коли терористи використовують у терористичних цілях допомогу юридичної особи.

Слід зазначити, що кримінальним законодавством більшості цих країн передбачено покарання, яке застосовується до юри-

²⁰⁴ Уголовное право США: сборник нормативных актов / Сос., отв. ред. и автор вступ. ст. И.Д. Козочкин. – М.: Изд-во УДН, 1985. – С. 87.

²⁰⁵ Уголовный кодекс ФРГ / Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – С. 15.

²⁰⁶ Уголовный кодекс Франции / Науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой; перевод с франц. и предисл. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс. 2002. – С. 77–79.

дичної особи, у вигляді штрафу. Зокрема, це стосується кримінального законодавства Данії, Китайської Народної Республіки та Австралії. Так, у § 25 Кримінального кодексу Данії передбачено, що *«Юридична особа може підлягати покаранню у виді штрафу, якщо таке покарання передбачено законом або прийнятими відповідно до нього правилами»*²⁰⁷.

У кримінальному законодавстві деяких країн взагалі немає норми, що перераховує, які ознаки повинен мати суб'єкт злочинного діяння, наприклад, Кримінальний кодекс Швейцарії.

Усе це дає змогу дійти висновку, що безпосереднє визнання юридичної особи суб'єктом злочину може призвести до подвійної відповідальності. Так, запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України, є кроком, який суперечить основним принципам кримінального права, частина яких закріплена в Основному Законі України, що склались за тривалий час становлення та розвитку цієї галузі права і ґрунтуються на розробках відомих вітчизняних та закордонних теоретиків кримінального права.

Погоджуючись із думкою провідного вченого в галузі кримінального права, академіка Національної академії правових наук України П. Матишевського, слід зазначити, що питання притягнення до відповідальності юридичних осіб має вирішуватися тільки за допомогою адміністративного та цивільного права України²⁰⁸. В рамках цього А. Данилевський зазначає, що хоча юридична особа і не може бути суб'єктом кримінальної відповідальності, вона може бути суб'єктом матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації і притягатись за такі дії до інших видів відповідальності (адміністративної,

²⁰⁷ Уголовный кодекс Дании // Научное редактирование и предисловие С.С. Беляева; перевод с дат. и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 29.

²⁰⁸ Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – С. 123.

цивільної тощо)²⁰⁹. Для цього необхідно розробити відповідні зміни у чинних Цивільному кодексі та Кодексі про адміністративні правопорушення України. У зв'язку з цим, як доречно зазначає професор О. Дудоров, варто пам'ятати, що чинне законодавство вже містить чимало приписів, за допомогою яких можна цілком успішно впливати на протиправну поведінку юридичної особи²¹⁰.

Слід ще раз наголосити, що відповідальність юридичних осіб за здійснення терористичної діяльності передбачена Законом України «Про боротьбу з тероризмом». Так, у ст. 24 (відповідальність організації за терористичну діяльність) Закону зазначається, що організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується. У разі визнання судом України, зокрема відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке перебуває на території України, конфіскується.

Слід констатувати, що чинне кримінальне законодавство України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 року № 314-VII доповнено у Загальній частині розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

²⁰⁹ Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 100.

²¹⁰ Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / Передне слово В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С. 46.

Не вдаючись в детальну юридичну характеристику та критику, автор залишається на описаній вище позиції про недоречність визначення юридичної особи суб'єктом навіть у такий завуальований спосіб.

Єдине питання яке постає з цього приводу – яким чином зазначений розділ співвідноситься з кримінально-правовими нормами, що розміщені у розділах IV–IX Загальної частини КК України, зокрема ст. 1 та ст. 18 КК України? На нього мають відповісти автори Закону.

При дослідженні суб'єкта злочину треба зазначити, що ознаки, які характеризують суб'єкт, нерозривно пов'язані з усіма іншими елементами складу злочину. Суб'єкт своїми злочинними діями (об'єктивна сторона) спричинює шкоду об'єкту посягання, діючи при цьому винно, тобто умисно чи з необережності (суб'єктивна сторона).

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Осудність – це певний стан особи, коли вона може нести кримінальну відповідальність за скоєний злочин.

Стан осудності включає: інтелектуальний момент (свідоме ставлення особи до зовнішнього оточення, здатність усвідомлювати свої вчинки і передбачати їх наслідки) та вольовий момент (спроможність особи керувати своїми діями).

Питання про осудність може виникнути і вирішується тільки стосовно певного, конкретного суспільно небезпечного діяння. Наявність в особи того чи іншого психічного розладу не виключає осудності.

Це дає змогу при визнанні особи, яка вчинила злочини, віднесені до терористичної діяльності, та страждає тим чи іншим психічним розладом вирішувати питання про притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. Як свідчать дані, 50% досліджених повітряних терористів мали психічні відхилення²¹¹.

²¹¹ Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.М. Мохончук. – Харьков, 1999. – С. 135.

Осудність – неосудність – юридичні категорії, які дозволяють відмежовувати злочин від некараної суспільно небезпечної дії, а злочинця – від психічно хворої неосудної особи.

Неосудність – це психічний стан людини, коли вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними унаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК України).

Отже, закон встановлює два критерії неосудності: медичний та юридичний. Медичний полягає в наявності в особи хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Юридичний критерій полягає у неможливості особи за такого хворобливого стану усвідомлювати свої дії або керувати ними²¹². Неосудність виключає кримінальну відповідальність і покарання, проте визнати особу неосудною може лише суд.

Кримінальний кодекс 2001 року увів у вітчизняне кримінальне законодавство принципово нове поняття «обмежена осудність» (ст. 20 КК).

Згідно з ч. 1 ст. 20 КК підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Так, наявність у особи стану обмеженої осудності є варіантом осудності і належить тільки до періоду вчинення злочину.

П. Матишевський стосовно обмеженої осудності зазначав: *«Обмежена осудність – це різновид осудності (так зване суміжне становище), медичний і юридичний критерії якої виразно визначаються науками психіатрія та кримінальне право. Обмежена осудність пов'язана з психічними аномаліями людини..., особа з обмеженою осудністю не втрачає спроможно-*

²¹² Кримінальне право України у питаннях і відповідях: посібник / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 34–35.

сті... розуміти значення своєї поведінки або керувати своїми діями»²¹³.

Визнання особи обмежено осудною, не усуваючи кримінальної відповідальності, може спричинити специфічні правові наслідки, передбачені ч. 2 ст. 20 КК України: «... враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру».

Особа може бути визнана обмежено осудною за наявності медичного та юридичного критеріїв і їх єдності. Обмежену осудність не слід автоматично розглядати як обставину, що пом'якшує покарання²¹⁴.

Поряд із осудністю, ще однією невід'ємною властивістю людини, без якої вона не може бути суб'єктом злочину, є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У кримінальному праві поняття віку трактується по-різному. М. Коржанський вказував, що вік – це визначений за документами юридичний період життя людини²¹⁵. Поняття «вік» слід розглядати у двох аспектах: у першому як календарний період часу, який пройшов від народження до якого-небудь хронологічного моменту в житті людини, а в другому розглядати його як період психофізичного стану в житті тієї чи іншої особи, з яким пов'язані як медико-біологічні, соціально-психологічні, так і правові зміни²¹⁶. З огляду на таке різноманіття визначень поняття віку пропонуємо розуміти його як етап розвитку людини, що характеризується специфічними для нього закономірностями формування особи та відносно стійкими психологічними особливостями, який визначений відповідними юридичними документами. За своєю суттю вік є поняттям суспільно-історичним, бо слово

²¹³ Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – С. 128.

²¹⁴ Бантишев О.Ф. Кримінальне право України у питаннях і відповідях: посібник / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 35.

²¹⁵ Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атака, 2001. – С. 216.

²¹⁶ Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность: моногр. / В.Г. Павлов. – СПб.: Лань, Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – С. 23.

«вік» в багатьох мовах спершу містило зміст не стільки для позначення саме календарних років, скільки соціальне становище особи в суспільстві²¹⁷. Питання про визначення початкового віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, та про критерії, якими повинен при цьому користуватися законодавець ніколи не було однозначно вирішеним. Так, римське право допускало повну неосудність у дитинстві, але кінцем дитинства воно вважало не конкретний вік, а той момент, коли дитина починала говорити, як людина²¹⁸. По суті становлення особи є процес руху від формування її як об'єкта суспільних відносин до становлення її як суб'єкта таких відносин²¹⁹. Саме в результаті цього процесу людина набуває самосвідомості та формується як соціально-орієнтований член суспільства. У теорії кримінального права існує періодизація віку, визначена ще з давніх часів з римського права, яка впливає на вирішення питання про кримінальну відповідальність неповнолітніх: дитинство – від народження до 11–12 років; підліток – від 11–12 років до 14–16 років; юність – від 16 років до 21–22 років²²⁰.

У ч. 2 ст. 22 КК України зазначено, що за вчинення терористичного акту особа може нести кримінальну відповідальність з 14-річного віку, за злочини, передбачені ст. 258-1–258-5 КК України особа може нести кримінальну відповідальність з шістнадцятирічного віку. Особа вважається такою, що досягла певного віку з нуля годин доби, що настає за днем народження.

Встановлення певного мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення певного віку усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти небезпеч-

²¹⁷ Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. для студентов вузов / В.С. Мухина; [3-е изд. стереотип.]. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – С. 99.

²¹⁸ Спасович В. Учебник уголовного права / В. Спасович. – СПб., 1863. – Т. 1. – С. 120.

²¹⁹ Станкевич Л.П. Личность в системе общественных отношений / Л.П. Станкевич, В.Д. Светлаев // Личность и общество. Ценностные ориентации личности и образ жизни: Межвузовский сб. – Калининград: Изд-во КГУ, 1979. – Вып. 4. – С. 31–38.

²²⁰ Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З.А. Астемиров. – М.: Юридическая литература, 1970. – С. 30.

ність дій, які вона вчиняє. Людина в різні періоди свого віку від народження до глибокої старості, через особливості фізичних та психічних процесів, що відбуваються у неї, неоднаково ставиться до навколишньої дійсності. Кожна психічно нормальна людина тільки з досягненням певного віку здобуває життєвий досвід, пізнає закономірності зовнішнього світу і в неї складається певний світогляд. Зважаючи на це, до встановлення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, треба підходити, враховуючи характер злочину та можливості людини відповідно до її віку усвідомлювати суспільну небезпеку та протиправність вчиненого нею діяння.

З питанням про суб'єкт злочину міцно пов'язане питання про особу злочинця. Особа злочинця – це сукупність усіх соціально значимих особливостей людини, що скоїла злочин, які враховуються при індивідуалізації покарання чи звільненні від кримінальної відповідальності та покарання²²¹. Особа злочинця не є особа взагалі як суб'єкт усіх відносин людського індивіда і всієї його свідомої діяльності. Поняття «*особистість злочинця*» виражає соціальну характеристику, соціальну суть, соціальні властивості та риси індивіда тою чи іншою мірою, що визначило скоєння злочину, тобто стійку систему соціально значимих рис та ознак, що характеризують індивіда стосовно до вчиненого цією особою суспільно небезпечного діяння, через це суспільне діяння і у зв'язку з ним. Поряд із тим необхідно зазначити, що саме небезпекою особи самого суб'єкта злочину вимірюється суспільна небезпека протиправного діяння, поряд з тією шкодою, яку він спричиняє об'єкту злочину, а також способом та формою вини вчиненого діяння.

Сьогодні, на жаль, відсутня розгорнута характеристика особи терориста на достатньо репрезентативному рівні. Тому ми володіємо досить розрізненими відомостями з цього приводу, який натомість має значення для мотивації вчинення терористичних актів. Проте варто наголосити, що «портрет терориста»

²²¹ Советское уголовное право. Общая часть. / Под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – С. 146.

необхідно мати, тому що це є однією з умов успішної протидії терористичній діяльності, а також проведення досудового слідства під час розслідування справ, порушених за ознаками злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України.

За останні роки накопичено значний масив наукової інформації про особу терориста, який з успіхом може бути використаний у протидії терористичній діяльності. Слід погодитись з думкою О. Семенюка, який зазначає, що дослідження стосовно особи, що здійснює терористичну діяльність, ще не має системного характеру, психологічні і психіатричні зведення про терористів досить уривчасті й фрагментарні. Найчастіше вони ґрунтуються не на емпіричних дослідженнях психолого-кримінологічних особливостей рис конкретних терористів, а на загальних уявленнях тих чи інших авторів про те, якими особистісними рисами повинні характеризуватися ці злочинці²²². Терористами не стають одразу, оскільки перед тим як прийняти ідеологію тероризму особа проходить через адаптацію й інші форми соціальної дезадаптації²²³.

Серед осіб, які здійснюють терористичну діяльність, слід виділити такі типи особи терориста:

1) люди, які свого часу, виступаючи за які-небудь права та свободи, були засуджені державою, викинуті, поставлені за межу закону;

2) особи з неблагополучної родини, у яких через жорстоке поводження батьків з ними в дитинстві, їх соціальна ізоляція, дефіцит добрих відношень призвели до формування озлобленої особистості з антисоціальними схильностями, і для них вчинення терористичних актів є соціальною помстою державі, тобто йдеться про осіб, які мають психічні відхилення як медичного характеру, так і соціального;

²²² Семенюк О.Г. Запобігання тероризму Службою безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Г. Семенюк. – К., 2010. – С. 72–73.

²²³ Остафійчук Т.В. Психологічні аспекти тероризму / Т.В. Остафійчук // Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку і проявам тероризму: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (26–28 червня 2008 р., м. Київ). – К.: УВПД ГІШ МВС України, 2009. – С. 214.

3) політичні терористи, які характеризуються високим рівнем інтелекту, що відображається в більш «високій» освіті, ніж в оточення, тактичній та технічній підготовці. Такі особи професійно аналізують інформацію, можуть прогнозувати та планувати свої та чужі дії, що вирізняє цей тип осіб, які вчиняють терористичні акти від інших їхніх «колег»;

4) терорист-авантюрист – це особа, що не має якихось твердих політичних орієнтирів і політичних переконань. Здебільшого ці люди одержимі манією величності та прагненням скандальної популярності у суспільстві;

5) терорист-злочинець – цей тип особи терориста з'являється здебільшого унаслідок зв'язків організованої злочинності як корисливої, так і корисливо-насиленої спрямованості з різними терористичними організаціями чи терористичними групами;

6) терорист-фанатик – цей тип характеризується фанатичною рішучістю принести себе у жертву в ім'я поставленої цілі, чим компенсується їхня недостатня професійна підготовка, проте сучасний терорист-фанатик поєднує в собі фанатизм поряд з високим професіоналізмом, знанням сучасних видів та засобів убивств, їх застосуванням. Терористи цього типу щиро вважають, що їхні дії незалежно від результатів корисні для всього суспільства, мотивуючи це політичними та релігійними цілями;

7) особи, які вчиняють терористичні акти на замовлення чи за наймом в інтересах лідерів злочинних організацій, угруповань, що прагнуть влади, підприємців та ділків бізнесу;

8) люди, які можуть бути зв'язані з державою, тобто перебувати на державній службі в спеціальних підрозділах чи діяти під керівництвом та контролем держави.

О. Семенюк на основі дослідження запропонував свою типологію особи терориста, яка на його твердження притаманна як для терористів, так і кримінальних злочинців: *комплекс неповноцінності*, механізмом компенсації якого найчастіше є жорстокість і агресія; *низька самоідентифікація*. Організована терористична група або терористична організація допомагає індивідууму позбутися проблем психосоціальної ідентифікації,

виконуючи функцію психостабілізуючого чинника; *самовиправдання; особистісна й емоційна незрілість*²²⁴.

Водночас основними рисами особи терориста є готовність до самопожертви, дисциплінованість, покора, здатність підтримувати добрі стосунки з усіма членами організованої терористичної групи чи організації, а також бути відданим своїй організації та її ідеологічній базі, яка дає підґрунтя, що дає можливість здійснення терористичної діяльності. Як наголошують дослідники, у цій сфері багато терористів відчують хворобливі переживання, пов'язані з «нарцисичними» потягами, незадоволення яких веде до недостатнього почуття самоповаги і неадекватної інтеграції особистості. Нарцисизм притаманний не тільки лідерам терористичних організацій, але і її рядовим членам. Вони переконані у своїй досконалості, надзвичайних особистісних якостях і перевагах над іншими тільки тому, що належать до вказаної групи, яку вважають єдино «правильною». Щоб довести це собі й іншим, такий терорист вчиняє зухвалі напади і зневажає загальнолюдські цінності²²⁵. Як стверджують В. Вітюк і С. Ефіров, терористи належать до закритого типу особистості, що виключає будь-яку критичну думку і свободу вибору, оскільки вони бачать світ тільки крізь призму «єдиної істини». Логічним наслідком «закритості» та фанатизму є надзвичайна, іноді парадоксальна вузькість, однобічність, що веде до максимальної абсолютизації частковості, відірваної від загальної системи зв'язків. Так, світ унаслідок трансформації у такий свідомості втрачає реальні риси, сама ж свідомість стає міфологізованою²²⁶.

Серед терористів зустрічаються люди різного віку і багато залежить від того, яке місце має конкретна особа в ієрархії терористичної організації. Керівниками та організаторами терористичних угруповань частіше бувають особи старшого віку, а виконавцями

²²⁴ Семенюк О.Г. Запобігання тероризму Службою безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О.Г. Семенюк. – К., 2010. – С. 76–77.

²²⁵ Этнорелигиозный терроризм / [Ю.М. Антонян, Г.И. Белокуров, А.К. Боковиков и др.]; под ред. Ю.М. Антоняна. – М.: Аспект Пресс, 2006. – С. 96.

²²⁶ Витюк В.В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А. Эфиров. – М., 1987. – С. 257–259.

молоді особи. Серед учасників терористичних груп чи організацій у статевому відношенні є зрозуміло диспропорція, жінки становлять меншість порівняно з чоловіками, але серед жінок зустрічаються дуже яскраві особистості. Наприклад, Ульріха Майнхоф (1934–1976), одна з керівників Фракції Червоних Армій, однієї з небезпечних німецьких терористичних груп, яка була теоретиком тероризму, абсолютно вірною і відданою йому до фанатизму.

Сказане вище дає змогу дійти висновків, що особи, як ті, що здійснюють терористичну діяльність, так і ті, що беруть іншу участь у вчиненні терористичних злочинів на різних стадіях їх підготовки, виконуючи ту чи іншу визначену роль у цьому процесі, є для суспільства реальною небезпекою. Вони, маючи певні вади, зокрема антисоціальні схильності та інше, спроможні, а найголовніше, прагнуть до створення стану жаху за допомогою вчинення загальнебезпечних дій як в окремо взятому регіоні, так і державі загалом, для досягнення своєї злочинної мети.

Чинне кримінальне законодавство України визначає, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 258 КК України, є фізична осудна особа, що досягла чотирнадцятирічного віку незалежно від громадянства.

Проте встановлення кримінальної відповідальності за терористичний акт з чотирнадцятилітнього віку навряд чи може бути обґрунтованим, наприклад, даними психології і педагогіки. Як уже зазначено, у ч. 2 ст. 22 КК України передбачено, що за вчинення терористичного акту особа може підлягати кримінальній відповідальності з чотирнадцятирічного віку. Проте встановлення зазначеного віку кримінальної відповідальності законодавцем є дуже суперечливим. Відповідно до цього виникає дискусійне питання, чи є виправданим встановлення за вчинення терористичного акту кримінальної відповідальності з 14 років? Слід зазначити, що знижений вік кримінальної відповідальності визначається трьома критеріями:

- 1) можливість усвідомлення вже з 14 років суспільної небезпечності і протиправності діянь, які передбачені спеціальною нормою Кримінального кодексу;
- 2) поширеність багатьох цих злочинів серед підлітків;

3) велика суспільна небезпечність (тяжкість) деяких із цих злочинів.

Щодо першого критерію, то дуже важливо підкреслити значну різницю між 14–16-річними та 16–18-річними підлітками в їх розвитку, орієнтації у різних життєвих ситуаціях, в можливості усвідомлювати характер і ступінь суспільної небезпечності вчинюваних ними дій, керувати ними²²⁷.

Видається сумнівним той факт, що людина в 14-річному віці, вчиняючи загальнонебезпечні дії, передбачені ст. 258 КК України, може досягнути та поставити перед собою мету – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів.

Свідомість особи чотирнадцятирічного віку, на нашу думку, може охопити лише близькі і безпосередні, очевидні наслідки діянь при вчиненні терористичного акту, зокрема ушкодження, руйнування, завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості і таке інше, але їх, а не віддалені та часом не завжди без усебічного аналізу видимі економічні, соціальні, політичні наслідки, які настають після вчинення терористичного акту. Саме таким чином обґрунтовував В. Орлов встановлення кримінальної відповідальності з 16-річного віку за бандитизм (за Кримінальним кодексом станом на 1974 р.). Він зазначав, що неповнолітні, які досягли 14-річного віку, незважаючи на велику суспільну небезпеку цього злочину, несуть відповідальність не за бандитизм, а лише за фактичні вчинені ними в таких випадках злочини, якщо за ці злочини встановлена кримінальна відповідальність з 14 років²²⁸. Про це у своїй роботі зазначав і

²²⁷ Шевченко О. До проекту нового Кримінального кодексу України / О. Шевченко // Право України. – 1995. – № 8. – С. 29.

²²⁸ Орлов В.С. Советское уголовное право. Общая часть / В.С. Орлов. – М.: Изд-во московского ун-та, 1974. – С. 124.

В. Курляндський, розглядаючи поняття та ознаки особливо небезпечних державних злочинів (КК України 1960 року)²²⁹. Так особа, у випадку вчинення діяння, за своїми об'єктивними ознаками подібного до диверсії або терористичного акту (КК України 1960 року), яка не досягла 16 років, але по досягненні 14 років, вона відповідно до ч. 2 ст. 10 КК України (1960 року), підлягала кримінальній відповідальності або за злочини проти життя та здоров'я особи (статті 93–98, 101–104, 106 КК України 1960 року), або за умисне знищення, або пошкодження майна (ч. 2 ст. 89 КК України 1960 року) чи інші злочини.

Складність об'єктивної сторони терористичного акту потребує від суб'єкта розвинених інтелектуальних та волевих здібностей. Таким чином, якщо особа не розуміє фактичної сторони своїх дій, їх суспільну небезпеку, не усвідомлює їхній соціальний зміст, не може ними керувати, вона не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту в чотирнадцятирічному віці.

Крім того, особливості розвитку неповнолітнього в 14 років, недостатня спроможність правильно оцінити свої вчинки, підвищена емоційність, вплив ситуаційних факторів на прийняття рішень, відсутність чіткої життєвої позиції та інші обставини не можуть вказувати на можливість повного усвідомлення підлітком характеру суспільної небезпеки терористичного акту.

З цього приводу Т. Булавіна зазначає, що кримінальна відповідальність за вчинення злочину, передбаченого статтями 112, 113, 258 КК України, з 14 років – нонсенс, бо це ще не той вік, у якому підліток може повністю усвідомлювати всі свої дії ще й у межах усієї держави²³⁰.

С. Мохончук з цього приводу зазначає, що в 14 років особа не може ще усвідомлювати складність вчинюваних дій, мету,

²²⁹ Особо опасные государственные преступления / [Д.И. Богатилов, И.А. Бушуев, А.Н. Игнатов и др.]. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1963. – С. 25.

²³⁰ Булавіна Т.О. Проблеми визначення поняття «тероризм» за Кримінальним кодексом України / Т.О. Булавіна // Сучасний тероризм: витоки, джерела і реалії: Матеріали засідання «круглого столу», 26 червня 2002 року, м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2002. – С. 52–54.

поставлену перед ним, суспільну небезпеку та протиправність такого злочину²³¹.

Встановивши межу відповідальності з 14 років за вчинення терористичного акту, законодавець, напевно, виходив із того, що у сучасному інформаційному суспільстві становлення та розвиток особистості відбувається неймовірно швидко і підлітки з такого віку здатні усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій. Проте немає ніяких підстав вважати, що на сучасному етапі історичного розвитку суспільства неповнолітні 14-річного віку досягають такого рівня політичної свідомості, коли розуміють спрямованість своїх суспільно небезпечних діянь, спрямованих, наприклад, на провокацію воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення при вчиненні терористичного акту.

Рішення вчинити терористичний акт – це комплекс багатьох рішень особистості про ціль, об'єкт, засоби, час та місце, де буде вчинено терористичний акт та побічні обставини, що можуть або сприяти, або не сприяти вчиненню злочину. Відповідно до кожного такого питання з багатьох варіантів поведінки особа повинна обрати, на її думку, оптимальний. Цей вибір пов'язаний з особистими властивостями, а саме зі світоглядом, досвідом, установками, цінностями, внутрішньою системою моральності та соціального контролю. Пов'язаний вибір із зовнішнім оцінюванням середовища, передбаченням майбутньої ситуації, в якій вчинятимуться ці злочини, а також уявленням про ставлення до дії та її результатів з боку суспільства відповідно до соціальних, моральних, правових норм поведінки. Тому особа, яка вчиняє терористичний акт, повинна адекватно оцінювати зовнішнє середовище, в якому вона діє, що надає додаткові аргументи про те, що напевно з 16-річного віку особа здатна виконати та досягнути наведені вище розумові дії та ту можливу мету, для якої вона скоює цей злочин.

З цього приводу В. Бурдін зазначає, що видається незрозумілим включення статей 112, 113, 258 і 443 КК України до переліку

²³¹ Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / С.М. Мохончук. – Х., 1999. – С. 135–136.

статей, кримінальна відповідальність за порушення яких настає з 14-річного віку. Адже, як він вказує, ці злочини для розуміння потребують значно більших знань, а в окремих випадках, навіть сформованої політичної позиції, ніж, наприклад, злочини проти життя та здоров'я особи²³². На це звертає увагу й автор²³³.

Якщо взяти до уваги альтернативний проект Кримінального кодексу України, то ми можемо констатувати, що його розробники передбачали встановити вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення диверсії та посягання на життя державного чи громадського діяча, – з шістнадцяти років²³⁴.

Стосовно другого критерію – поширеність терористичного акту серед неповнолітніх. Немає підстав говорити на сьогодні про поширення злочину, передбаченого ст. 258 КК України, серед осіб віком від 14 до 16 років в Україні.

За даними фахівців, в терористичних організаціях та організованих терористичних групах, у всіх їхніх структурних ланках переважають в основному особи, середній вік яких від 20 до 35 років, що ґрунтується на основі існуючої практики²³⁵.

²³² Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.М. Бурдін. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – С. 45-46.

²³³ Шамара О.В. Змістовна характеристика віку як ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 443 КК України / О.В. Шамара // Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України. – 2013. – № 45. – С. 147–155; Шамара О.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / О.В. Шамара. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – 472 с.; Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [3-є вид., переробл. та доп.]. – Луганськ: Вид-во ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.

²³⁴ Українське право. – К.: Право, 1997. – С. 8, 36–37.

²³⁵ Задорожний С.С. Проблеми організації та здійснення контррозвідувальних і оперативно-розшукових заходів із протидії деструктивній діяльності закордонних ісламських центрів та міжнародної релігійно-екстремістської організації «Хезб Ут-Тахрір» / С.С. Задорожний // Сучасний міжнародний тероризм – стратегія і тактика протидії: матеріали наук.-практ. конф., 27 листопада 2003 р., м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 196–199; Сав'юк О.В. Особа терориста як елемент криміналістичної характеристики терористичних актів. / О.В. Сав'юк // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування: збірник тез доповідей учасників Регіонального круглого столу. – Хмельницький: ХІУП, 2002. – С. 206–209.

Світовий досвід з цього приводу також неоднаковий. У національному кримінальному законодавстві різних країн підходи до вирішення питання щодо віку, з якого настає кримінальна відповідальність фізичної особи за вчинення терористичного акту, різняться.

Відповідно до ст. 20 КК Іспанії відповідальність настає лише після досягнення особою 18-річного віку, а в разі скоєння злочинів, передбачених статтями 571–580 Глави V «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів чи вибухових речовин та про тероризм» відділу 2 «Про тероризм», особи, що не досягли 18-річного віку несуть відповідальність, згідно з ч. 2 ст. 20 КК Іспанії, відповідно до Закону «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх». Згідно зі ст. 27 КК Республіки Білорусь відповідальність за вчинення злочину, передбаченого диспозиціями ст. 126 «міжнародний тероризм», ст. 289 «тероризм», ст. 290 «погроза вчинення акту тероризму» КК РБ, настає з 16-річного віку. Такий само вік кримінальної відповідальності закріплено і в Кримінальних кодексах Туркменістану й Узбекистану.

Резюмуючи сказане вище, можна дійти висновку, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 258 КК України, повинна бути фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину повинно виповнитись 16 років.

Тому пропонуємо внести зміни до Загальної частини чинного КК України, а саме до ст. 22 КК України, де у ч. 2 фразу «терористичний акт (стаття 258)» виключити. Це дасть змогу у майбутньому об'єктивно встановлювати обставини вини, зважаючи лише на особливу суспільну небезпеку (тяжкість) терористичного акту.

Суб'єкт злочинів ст. 258-1, 258-3, 258-4, 258-5 КК України загальний – фізична, осудна особа, яка досягла на момент скоєння злочину шістнадцяти років.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258-1 КК України, є також спеціальний суб'єкт – службова особа, яка використовує своє службове становище для втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту. Згідно з пунктом першим примітки до ст. 364 (злов-

живання владою або службовим становищем) КК України під службовими особами слід розуміти таких, що постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням. Відповідно до пункту другого службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують обов'язки, вказані в пункті 1 зазначеної примітки. Крім того, слід враховувати положення ст. 18 КК України, яка визначає спеціального суб'єкта злочину та розкриває поняття «службова особа».

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258-2 КК України, – загальний, фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину 16 років, самостійно або за сприянням інших осіб (редактора, відповідального секретаря, інших відповідальних або технічних працівників засобу масової інформації тощо) отримала можливість поширення матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту через засоби масової інформації, при цьому діяльність таких осіб розглядається через інститут співучасті у злочині, як пособництво (ч. 5 ст. 27 (види співучасників) КК України). Необхідно також зазначити, що у випадках, коли особою (суб'єктом) були використані свої владні або службові повноваження для розповсюдження (зокрема і через засоби масової інформації), виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення терористичного акту (терористичних актів) діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: відповідної частини ст. 258-2 КК України та відповідними частинами статей 364 (зловживання владою або службовим становищем) або 365 (перевищення влади або службових повноважень) КК України.

Проаналізувавши об'єктивну сторону злочинів, віднесених до терористичної діяльності, не можна повністю погодитись з думкою науковців, які пропонують не визнавати суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 258-3 КК України, керівника,

а також учасника терористичної організації або організованої терористичної групи, за вчинення ними матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності такої групи чи організації, оскільки, на їхню думку, поняттям керівництва та участі в організованій терористичній групі чи терористичній організації охоплюються дії цих суб'єктів з матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності такої групи чи організації²³⁶.

Інкримінування таким особам матеріального, організаційного чи іншого сприяння діяльності організованої терористичної групи чи терористичної організації не в усіх випадках порушуватиме принцип «ne bis in idem» – не притягнення до відповідальності двічі за те ж саме діяння. Оскільки, наприклад, керівництво такими терористичними угруповуваннями передбачає виконання організаційно-розпорядчих функцій стосовно терористичних організацій загалом чи її структурних підрозділів (організованих терористичних груп) і не передбачає матеріального сприяння їх діяльності.

2.3. Суб'єктивна сторона злочинів, які відносять до терористичної діяльності

В юридичній літературі зазначалося, що найбільші ускладнення виникають при аналізі конкретних складів злочинів у зв'язку зі встановленням суб'єктивної сторони, доведення якої в кожному випадку не настільки надійне, як встановлення об'єктивних ознак злочину, і породжує багато помилок, яких припускаються співробітники органів досудового розслідування та суду. Без пізнання суб'єктивної сторони неможливо правильно оцінити ступінь небезпечності злочину і злочинця, тобто належно кваліфікувати вчинене. Тобто поряд із ознаками, що характеризують об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона має важливе значення як для правильної кваліфікації

²³⁶ Данилевський А.О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: моногр. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; [Наук. ред. Є.В. Фесенко]. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – С. 107.

злочинів та розмежування суміжних складів, так і для диференціації заходів покарання.

Суб'єктивна сторона злочину – це психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та до його наслідків.²³⁷ П. Матишевський визначає суб'єктивну сторону складу злочину як процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину²³⁸. Зміст суб'єктивної сторони злочину характеризують такі юридичні ознаки, як вина, мотив та мета вчинення злочину. Всі вони пов'язані між собою і в сукупності характеризують психічну діяльність особи, яка вчинила злочин.

У Кримінальному кодексі України 2001 р. законодавець визначив поняття вини, що свідчить про послідовне втілення принципу суб'єктивного інкримінування, відповідно до якого злочином може визнаватися діяння лише за наявності вини, а особа натомість може визнаватися винною у вчиненні злочину за наявності у неї певного психічного ставлення, як-то у формі умислу чи необережності, до вчинюваного діяння та його наслідків. Тобто виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за відсутністю вини.

Законодавець у ст. 23 КК України розкриває зміст поняття «вина» – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої чинним Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Поряд з вузьким розумінням вини як умислу та необережності, існує ще її розуміння в широкому значенні – як підстави відповідальності, куди належить сукупність обставин, що заслуговують, за розумінням суду, негативної оцінки²³⁹. Вважаємо, що категорія вини базується на психологічному розумінні інтелек-

²³⁷ Бантишев О.Ф. Кримінальне право України у питаннях і відповідях: посібник / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – С. 27.

²³⁸ Кримінальне право України. Загал. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юринком Інтер, 1997. – С. 169.

²³⁹ Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки, теории, философии и психологии права) / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 171.

туальних та вольових її елементів, але при цьому вона є категорією не психологічною, а юридичною.

Вина приводить злочинця до такої поведінки, яка протидіє укріпленню та розвитку соціальних цінностей, що захищаються кримінальним правом України, тобто може підірвати їх стан, а в деяких випадках викликати їх розпад. Разом з тим, своєю об'єктивною поведінкою терорист зможе порушити та гальмувати закономірний процес суспільного розвитку в нашій країні. Саме тому об'єктивна поведінка особи, що здійснює терористичну діяльність є критерієм оцінювання характеру її психічного відношення, водночас ця поведінка об'єктивно небезпечна, оскільки спричиняє шкоду як окремим особам, так і суспільству та державі. Однак тут слід зазначити, що психічне відношення особи тільки тоді є виною, якщо воно охоплюється складом злочину, передбаченим кримінально-правовою нормою і, як наслідок, визнається нормою карною.

У науці кримінального права умисел прийнято поділяти на прямий і непрямий, законодавчо це положення закріплено у ст. 24 КК України.

Терористичний акт може бути вчинено тільки з прямим умислом, про що може свідчити спеціальна мета, зазначена в диспозиції ст. 258 КК України.

В. Гончаренко з цього приводу зазначає, що злочин, до складу якого входить як необхідна ознака мета або мотив, може вчинюватися тільки з прямим умислом²⁴⁰.

Отже, для встановлення вини особи при вчиненні терористичного акту, насамперед необхідно встановити наявність прямого умислу на вчинення вказаних у диспозиції ст. 258 КК України дій. Адже, за наявності прямого умислу мета та наслідки нерозривно взаємопов'язані. Зміст інтелектуальних і вольових ознак прямого умислу при терористичному акті визначаються ставленням винного до самого суспільно небезпечного діяння. А саме, вчинюючи терористичний акт, особа (терорист), вихо-

²⁴⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина. У 2-х ч., ч. 1. / За заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К.: ФОРУМ, 2001. – С. 461

дячи з інтелектуальної ознаки умислу, усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії та передбачає настання суспільно небезпечних наслідків, тобто свідомість винного повинна досягнути усі ознаки об'єктивної сторони своєї поведінки. Відповідно до вольової ознаки умислу, особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків. Тобто терорист повинен мати відповідну свідомість та волю. Особа повинна усвідомлювати ту мету, яку вона переслідує своїми діями. Вона повинна мати відповідне уявлення про те, чого досягне своїми об'єктивними діями, при цьому воля, при прямому умислі, спрямована на вчинення злочину, а досягти своєї мети особа бажає заздалегідь визначеним способом, за допомогою певних засобів.

При прямому умислі воля терориста повинна направлятися при вчиненні злочину на здійснення злочинної мети без будь-яких застережень чи обмежень. Разом з тим вкрай важливо під час досудового слідства довести терористу, що всі об'єктивні обставини, зазначені в складі злочину, передбаченого ст. 258 КК України, особа могла передбачити, і якщо в той же час не доведено в ході досудового слідства, що особа розраховувала на можливість запобігання передбачуваних ним злочинних наслідків своєї поведінки, то той факт, що він діяв з усвідомленням усіх об'єктивних обставин, є незаперечним доказом наявності у цієї особи злочинної волі.

Поряд з тим особа при вчиненні терористичного акту не лише повинна передбачати суспільно небезпечні наслідки, а й розвиток причинного зв'язку між протиправним діянням, що вчиняється, і злочинним наслідком, що настане, а саме заподіяння шкоди життю чи здоров'ю людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків. Крім того, винна особа, вчиняючи протиправне діяння, повинна усвідомлювати спосіб вчинення злочину, а саме застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, застосування отруйних речовин та інше. Адже, при прямому умислі воля винної особи спрямована на вчинення злочину, вона бажає досягти злочинної мети обраними способами та засобами. З цього випливає, що тільки осудна особа може діяти винно. Тобто, тільки вона може усвідомити

природні та суспільні закономірності та спрямовувати свою волю відповідно до цих закономірностей. При вчиненні терористичного акту вольове відношення особи до своєї дії полягає в бажанні вчинити його, але не як самоціль, а в розрахунку на певний результат, до якого вона прагне.

Проте вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину не вичерпує її зміст. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони терористичного акту становлять також мотив і мета злочину, бо цей злочин вчиняється з прямим умислом, з яким безпосередньо пов'язані мотив та мета. Розкриття конкретного змісту вини при вчиненні умисних злочинів не дає відповіді на питання, чому і для чого винний вчиняє діяння, що характеризує об'єктивну сторону злочину. Відповіді на ці запитання містяться в характеристиці мотивів та цілей. Тому тільки характер мотивів та цілей терористичного акту доповнить конкретний зміст цього злочину.

Мотив вчиненого злочину є дуже важливою обставиною, що характеризує як ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, так і характер та ступінь суспільної небезпеки особи, що вчинила його. Мотив злочину – це та сторона психічної діяльності винного, яка характеризує його поведінку, схиляє до вчинення злочину, викликає в ньому рішучість стати на цей небезпечний шлях²⁴¹.

Переважно мотив не впливає на кваліфікацію злочинів, оскільки кримінально-правові норми не завжди вказують на нього. Саме це можна спостерігати, аналізуючи ст. 258 КК України, тому мотив при вчиненні терористичного акту не є обов'язковою ознакою терористичного акту і не впливає на його кваліфікацію, мотив терористичного акту не передбачено також і в диспозиції ст. 258 КК України.

Але цей факт не знижує тієї ролі, яку можуть відігравати мотиви терориста, що будуть встановлені під час досудового слідства, при розслідуванні цього злочину та подальшому розгляді цієї категорії справ у суді.

²⁴¹ Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К.: РИО МВД Украины, 1995. – С. 97–98.

Слід погодитись з думкою, що саме з пошуків мотиву злочину повинна починатися будь-яка діяльність, спрямована на розкриття злочину і викриття злочинця, що має особливе значення як в роботі слідчих так і оперативних підрозділів при розкритті злочинів, бо суттю людської діяльності, що визначає її характер і особливості, є мотив як її ядро та осередок²⁴². Зважаючи на зазначене, встановити реальні мотиви злочинів, які охоплює терористична діяльність, може бути вкрай важко, бо психічна діяльність людини, що породила мотив злочину, зазвичай не лежить на поверхні. У цьому випадку їх встановлення є складним завданням органів досудового розслідування (насамперед слідчого при провадженні досудового розслідування) та суду при розгляді кримінальних справ зазначеної категорії.

Незазначення в диспозиції статей 258–258-4 КК України мотиву, а тим самим невіднесення його до обов'язкових ознак цього злочину, можна пояснити й тим, що ці злочини може бути вчинено з різних мотивів, перелік яких важко визначити та їх перерахування збільшить без того великий об'єм диспозицій зазначених норм, зокрема ст. 258 КК України. Тому вважаємо не виправданим як кваліфікуючу ознаку виділяти у ч. 2 ст. 258-5 КК України корисливі мотиви із того «арсеналу», який існує насправді.

Вчинення терористичного акту може відбуватися під впливом таких мотивів, як помста за несправедливі рішення, дії, мотиви, пов'язані з вирішенням національних, етнічних, конфесійних, політичних, екологічних та економічних проблем.

На основі мотиву у терориста складається певна установка – база активної поведінки, що є об'єднанням певних потреб з відповідною ситуацією.

З огляду саме на це вітчизняний законодавець зазначив у п. 2 ст. 64 КПК України, що при провадженні досудового слідства, дізнання і розгляді кримінальної справи в суді мотиви підлягають доказуванню по кожній кримінальній справі та врахо-

²⁴² Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: моногр. / А.В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – С. 4–5.

вуються судом при визначенні покарання відповідно до ст. 66 і ст. 67 КК України.

На думку авторів, без мотиву не може бути умислу, він може виникнути та зміцнитися тільки під впливом якогось мотиву. Без встановлення мотиву не може бути до кінця переконливим обвинувачення. Мотив є первинним ланцюгом у вольовому процесі. Він походить від латинського слова *movro* (*movi*, *motum*), що означає рухати, є ґрунтом, на якому виникає мета.

Встановлення мотиву дуже необхідно при провадженні досудового розслідування, бо формуючись у свідомості особи, мотив впливає на весь її психічний процес. Разом з іншими обставинами, що характеризують винну особу, він сприяє встановленню мети, а через неї і спрямованості умислу. Мотив, більш ніж будь-яка інша обставина, показує, наскільки чітко терорист уявляв мету вчинюваного терористичного акту, чи міг він врахувати наслідки своєї поведінки. Саме під впливом мотивів виникає спрямованість дій особи на якусь частину об'єктивної дійсності, на певний об'єкт і разом з тим створюється певне психічне відношення особи до вчинюваного чи планованого суспільно небезпечного діяння. Без розуміння мотивів терориста неможливо правильно оцінити як вчинок та проступок, так і вчинення такого злочину, як терористичний акт чи взагалі будь-якого злочину. Саме зі встановленням мотиву можна визначити, чому особа в даній обстановці вчиняє так чи інакше та чому при досягненні тих чи інших цілей вона обирає ті чи інші засоби чи шляхи.

Мотиви при здійсненні терористичної діяльності можуть мати різноманітний характер.

По-перше, це так звані меркантильні мотиви, саме вони займають перше місце і найпоширеніші в сучасному світі. Адже передусім терористична діяльність, як будь-яка сфера людської діяльності, становить собою на визначеному рівні оплачувану працю. З огляду на це можемо дійти висновку, що для визначеного кола людей вчинення цього виду злочину буде способом заробітку. Слід зазначити, що саме це відображено у ч. 2 ст. 258-5 КК України. Зокрема, цією кримінально-

правовою нормою передбачено відповідальність за фінансування терористичної діяльності, вчинене з корисливих мотивів, що передбачає, коли винна особа, здійснюючи такі протиправні діяння, бажала: одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб; одержати або зберегти певні майнові права; уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди.

По-друге, це ідеологічні мотиви – найбільш стійкі мотиви, що засновані на збігу особистих цінностей людини, її ідейних позицій з ідеологічними цінностями організованої терористичної групи чи організації.

По-третє, це мотиви перетворення світу. Зміст їх полягає в тому, що ці мотиви пов'язані з розумінням недосконалості і несправедливості існуючого світу і наполегливим прагненням покращити його. Саме це сьогодні є ідеєю багатьох терористичних організацій, що існують на території Близького Сходу – протиставлення «бідного Сходу багатому Заходу».

По-четверте, мотив інтересу та привабливості здійснення терористичної діяльності як певного способу життя. Тобто для забезпечених, з достатньою освітою осіб ця діяльність є просто новою незвичною сферою занять.

По-п'яте, це мотиви емоційної прихильності в різноманітних варіантах – від мотиву помсти за шкоду, завдану товаришам по боротьбі, одновітцям, одноплемінникам, соратникам по політичній діяльності та ін., до мотивів традиційної участі у вчиненні терористичних актів, оскільки цим займався хтось з друзів, родичів, одноплемінників чи одновітців.

Остання група мотивів заснована на суцільно емоційних факторах, тому людьми в цьому випадку, що беруть участь у терористичних групах чи організаціях, рухають емоції. Зазвичай саме цим мотивом керуються терористи-смертники.

Проаналізувавши мотиви, які можуть спонукати особу до здійснення терористичної діяльності, доцільно більш чітко визначити мету особи, яку вона ставила перед собою вчиняючи цей злочин, та зрозуміти внутрішню розумову діяльність (розумові процеси) цієї особи та її ставлення до вчиненого терористичного

акту, тобто, на що було спрямовано цей злочин, на порушення яких соціальних цінностей. Отже, саме мотив спонукає до постановки мети в результаті відбору відповідних підстав, і саме завдяки мотиву особа може віддати перевагу відповідній цілі, спонукати до її постановки.

Мотиви, якими керується особа, що здійснює терористичну діяльність, слід обов'язково встановлювати для ефективного розслідування злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, що безперечно сприятиме визначенню ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину та індивідуалізації покарання.

Не менш важливим є визначення мети вчинення терористичного акту – чого прагне досягти особа, вчинивши цей злочин. Вона відіграє важливу роль у виявленні, припиненні та запобіганні вчиненню терористичних актів, оскільки є предметом доказування під час досудового розслідування та розгляді кримінальних справ цієї категорії в суді. Не встановивши мотивів та мети, яку переслідував злочинець, вчиняючи вибух, підпал та інші загальнонебезпечні дії, при вчиненні терористичного акту, неможливо з упевненістю стверджувати, що йдеться саме про терористичний акт, а не про будь-який інший злочин. Мета – це уявна модель, ідеальний образ бажаного майбутнього результату, досягти якого прагне особа при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Це уявлення особи, яка вчиняє терористичний акт, про бажаний результат, бажання особи досягти змін у суспільних відносинах і настання певних наслідків.

Терористичні акти останніх років вказують на те, що більшість терористів ставлять перед собою мету – «налаштувати» свідомість людей проти владних структур тієї чи іншої держави та досягти змін в політиці для часткового чи повного задоволення своїх інтересів.

Необхідно відрізнити мету як складову частини «бажання» – вольового моменту прямого умислу від мети як самостійної ознаки суб'єктивної сторони злочину. В першому випадку мета є відображенням об'єктивної сторони, має матеріальне об'єктив-

не втілення в ознаках останньої, вказаних в диспозиції статті Особливої частини КК України. Мета ж як самостійна ознака суб'єктивної сторони злочину не має такого втілення. Вона характеризує психічне відношення винного до наслідків, що виходять за межі складу злочину, тобто до тих, які не є ознаками конкретного складу злочину, передбаченого статтею Особливої частини КК України²⁴³.

Терористичний акт, зважаючи на його законодавчу конструкцію, передбачає, крім прямого умислу, наявність у суб'єкта злочину спеціальної мети: *«порушення громадської безпеки; залякування населення; провокації воєнного конфлікту; провокації міжнародного ускладнення; вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою»*.

Встановлення наявності мети і є вирішальним при кваліфікації цього складу злочину. Відсутність в особи спеціальної мети, зазначеної в диспозиції ст. 258 (терористичний акт) КК України, виключає наявність у її діях складу цього злочину.

За час дії ст. 258 КК України, з 01 вересня 2001 року, правоохоронними органами України (до 2014 року) розслідувалась загалом невелика кількість кримінальних справ з такою кваліфікацією. Аналіз більшості кримінальних справ, які були у провадженні з 2001 по 2013 рік, надав можливість дійти висновку, що деякі кримінальні справи за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України, порушувались передчасно і за відсутності достатніх даних, які вказували на наявність саме цього складу злочину, оскільки його відмежування від інших злочинів проводиться насамперед за ознаками наявності спеціальної мети.

²⁴³ Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – С. 168.

Так, 23.01.2002 року прокуратурою Одеської області було порушено кримінальну справу про терористичний акт за фактом вибуху у той же день автомобіля у дворі будинку № 23/25 по вул. Степовій в м. Одесі, за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 258 КК України.

У постанові про порушення справи було зазначено, що з 1999 року по 2001 рік старший слідчий прокуратури м. Одеси К. розслідував кримінальну справу за обвинуваченням М. та інших осіб за статтями 69 (бандитизм) та 93 (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах) КК України (1960 року), котру 03 липня 2001 року направлено в Одеський апеляційний суд. Державне обвинувачення у справі підтримував старший помічник прокурора області Ю. У ході розслідування цієї справи невстановлені особи погрожували слідчій К. з метою прийняття в їх інтересах рішень у справі, у зв'язку з чим порушено кримінальну справу за ст. 1892 (погроза щодо працівника прокуратури або органу внутрішніх справ чи безпеки) КК України (1960 року). Аналогічні погрози надходили і стосовно осіб свідків та потерпілих у справі, одну з яких Ж. 3 липня 2001 року невстановленими особами вбито із застосуванням вогнепальної зброї, за цим фактом порушено кримінальну справу за ст. 115 (умисне вбивство) КК України (2001 року). З метою впливу на співробітників правоохоронних органів для створення кращих умов утримання обвинуваченого М. та інших членів його банди в слідчому ізоляторі Управління Служби безпеки України в Одеській області 07 вересня 2001 року невстановленою особою кинута у двір слідчого ізолятора дві гранати Ф-1, у зв'язку з чим порушено кримінальну справу за ч. 4 ст. 296 (хуліганство) КК України.

23 січня 2002 року о 8 годині 48 хвилин біля будинку № 23/25 по вул. Степовій м. Одеси, в якому мешкали К. та Ю., невстановленими особами підірвано вибуховий пристрій, який перебував в автомобілі ВАЗ-2101, коли слідчий К. та помічник прокурора Ю. повинні були виходити на роботу. В результаті вибуху нанесено тілесні ушкодження стороннім громадянам Г. та Т. З матеріалів кримінальної справи на час її порушення не вбачалося

причинного зв'язку між переліченими подіями, про які вказано в постанові про порушення кримінальної справи за фактом вчинення терористичного акту.

Під час досудового слідства не було одержано доказів, які б вказували на вчинення вибуху з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних поглядів винного, що є обов'язковими ознаками для кваліфікації подібних дій як терористичного акту.

30 березня 2002 року прокуратурою Івано-Франківської області за фактом заподіяння 29 березня в під'їзді будинку № 26 по вул. Чорновола в м. Івано-Франківську заступнику голови обласної державної адміністрації Ш. вогнепальних поранень, унаслідок яких він загинув, було порушено кримінальну справу за ч. 3 ст. 258 КК України. Проте під час розслідування кримінальної справи не було знайдено достатніх даних, які б вказували на ознаки саме цього злочину. Діяння кваліфікувалося як вбивство на замовлення, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п.п. 11, 12 ст. 115 КК України), які були встановлені та покарані саме за цей злочин.

Проаналізувавши цілі, включені законодавцем до складу терористичного акту, бачимо, що вони не однорідні за змістом. Вчинення терористичного акту полягає передусім у залякуванні великої кількості населення і органів влади шляхом погрози насильством. Особа не просто вчиняє терористичний акт, використовуючи такі загальнонебезпечні дії, як вибух, підпал тощо, а ставить перед собою мету викликати загальне сум'яття, тотальний жах. Вчиняючи цей злочин, особа (терорист) прагне формувати та підсилювати в суспільстві почуття страху з метою досягнення певних політичних, релігійних чи інших цілей, зокрема, міжнародного ускладнення, провокації воєнного конфлікту, дестабілізації внутрішнього положення своєї чи іноземної держави.

Під час досудового розслідування слід враховувати те, що терористичний акт, який спричинив смерть людини чи інші тяжкі наслідки, є злочином, вчинення якого може мати одночасно дві різні форми вини щодо діяння та наслідків: прямий умисел стосовно вчинення терористичного акту, та непрямий умисел або необережність у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості стосовно смерті людини або інших тяжких наслідків.

Характерною ознакою терористичного акту є його відкритість, коли мета заподіяння шкоди чи погрози, вимоги широко розголошуються. Дії терориста спрямовані на підрив державної влади і створення у населення почуття страху і безпорадності за своє життя та власність. Метою вчинення терористичного акту є досягнення політичних цілей, тобто примусити уряд чи установи або організації вчинити дії, вигідні для політичних інтересів терористів.

Головною метою терористичного акту є здійснення впливу на органи влади чи управління при прийнятті ними будь-яких рішень, бажаних для терористів. Терористичний акт характеризується кількома актами поведінки особи, зважаючи на конструкцію ст. 258 КК України, а саме: застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (наприклад, екологічних катастроф, затоплень великої площі землі тощо) чи погрозою вчинення таких дій. Все це дає привід визнати зазначений злочин таким, який має складну об'єктивну сторону. Всі ці дії спрямовані на залякування населення, на дестабілізацію стану справ в окремо взятому регіоні чи загалом у державі, щоб спонукати органи влади прийняти певне рішення чи утриматися від його прийняття в інтересах осіб, які вчинюють терористичний акт. З огляду на це можна дійти висновку, що зазначені дії, які характеризують об'єктивну сторону терористичного акту, мають допоміжний характер. Разом з тим необхідно зазначити, що такі цілі, як залякування населення, порушення громадського порядку є рівнозначно допоміжними та проміжними.

Отже, головна (основна) мета терористичного акту впливає з суті цього злочину – вплинути на органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднання громадян, юридичні особи, для прийняття ними яких-небудь рішень, вигідних (бажаних) для терористів та привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного.

Залякування населення, порушення громадського порядку не є самоціллю терористичного акту, вони є певними етапами в злочинній діяльності особи при досягненні нею основної мети. Зазначені цілі є необхідною складовою головної мети. Тобто, шляхом залякування населення, порушення громадського порядку може бути досягнута головна мета терористичного акту – спонукати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднання громадян, юридичних осіб діяти відповідно до вимог терориста, щоб уникнути в подальшому більш тяжких наслідків для суспільства та держави.

Прикладом цьому можуть слугувати події 16 лютого 2002 року в міжнародному аеропорту м. Одеса. Терорист заклад вибуховий пристрій та привів його в дію в одному з побутових приміщень кафе «Авіон», що розташоване біля аеропорту. Після чого висунув вимогу до юридичної особи в особі директора аеропорту про надання йому одного мільйона гривень, за невиконання таких вимог терорист погрожував підірвати літак австрійських авіаліній, що здійснював рейс за маршрутом «Одеса–Відень». Головна мета терориста полягала в тому, щоб спонукати юридичну особу, яку представляв директор аеропорту, діяти відповідно до тих вимог, що висував злочинець. А залякування населення, порушення громадського порядку відобразилося у погрозі вчинення вибуху. Невиконання висунутих злочинцем вимог загрожувало вчиненням з боку терориста іншого вибуху з метою привернення уваги до своїх злочинних дій засобів масової інформації для сповіщення якомога більшої кількості громадян.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 258 КК України не достатньо встановити хоча б одну з тих

цілей, що визначив законодавець в цій кримінально-правовій нормі, оскільки стрілянина, яку вчинила особа в стані сп'яніння в багатолюдному місці з хуліганських спонукань, створюючи небезпеку загибелі людей, порушуючи громадську безпеку та створюючи обстановку жаху, тобто, коли особа домагалась протиставити своє «я» інтересам суспільства, ніколи не вийде за рамки особливо злісного хуліганства. Тільки за наявності мети вплинути на прийняття рішення органами влади може йтися про терористичний акт. Зазначена позиція відповідає і судовій практиці.

Так, у кримінальній справі, порушеній за ознаками складу злочину, передбаченого ст. 15 та ч. 1 ст. 258 КК України, що розслідувалася регіональним слідчим підрозділом Служби безпеки України, вироком суду дії С., який у тролейбусі в м. Дніпропетровськ привів у дію саморобний вибуховий пристрій, що складався з протитанкової гранати РПГ-40 з 640 грамами тротилу, а основна вибухова речовина в якому не спрацювала, перекваліфіковано з терористичного акту навіть не на замах на терористичний акт, а на хуліганство, що, як ми вважаємо, є правильним. Злочинець мав на меті лише імітувати вибух, оскільки підривний заряд спеціально зробив непридатним, щоб створити враження про причетність до цього вихідців з Кавказу, що, на його думку, спричинило б застосування до них заходів впливу з боку правоохоронних органів.

Отже, при вчиненні терористичного акту, терористами застосовується зброя, здійснюються вибухи, підпали чи інші дії для порушення громадської безпеки, залякування населення *з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами або привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.*

Слід також врахувати, що особа (виконавці) при вчиненні терористичного акту може не усвідомлювати, яку кінцеву мету

переслідують замовники чи лідери терористичних організацій або терористичних груп. У цьому випадку дії цієї особи повинні розглядатись як опосередковане виконання та кваліфікуватися не за ст. 258 КК України, а за кримінально-правовою нормою за безпосередньо вчинене злочинне діяння (нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо).

Мета злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, характеризується тим, що винна особа прагне втягнути до вчинення терористичного акту інших осіб.

При вчиненні винною особою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-2 КК України, вона повинна поставити перед собою спеціальну мету та досягти її – поширення матеріалів з публічними закликами до вчинення терористичного акту.

Мета злочину, передбаченого ч. 1 ст. 258-4 КК України спеціальна, вона прямо вказана у диспозиції кримінально-правової норми і передбачає вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а також використання особи з цією метою. Винна особа передбачає, що її дії призведуть до вчинення терористичного акту іншою особою. Вчинення дій, передбачених ст. 258-4 КК України, без зазначеної мети не складають зазначений склад злочину. Це стосується і ст. 258-5 КК України.

2.4. Об'єкт, предмет і потерпілий від злочинів, які відносять до терористичної діяльності

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дає змогу визначити соціально-політичну суть злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при класифікації злочинів, побудові системи Особливої частини Кримінального кодексу України.

Загальновизнано, що об'єктом злочину завжди є те благо, якому злочином заподіюється реальна шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди²⁴⁴.

В теорії кримінального права поглиблене вивчення об'єкта було почато професором О. Піонтковським, який вперше в кінці 20-х років XX сторіччя сформулював ідею того, що об'єктом злочину є суспільні відносини. Ця ідея упродовж останніх десятиліть XX сторіччя була наріжним каменем доктрини радянського кримінального права²⁴⁵.

Незважаючи на те, що проблемі об'єкта присвячено багато досліджень, єдності поглядів щодо того, що ж є об'єктом злочину, так і не досягнуто.

М. Бажанов визначав об'єктом злочину суспільні відносини, на які посягає злочин, яким воно спричиняє шкоду, завдає збиток і які захищаються нормами кримінального права²⁴⁶.

Визнання об'єктом злочину винятково суспільних відносин було відповідною «послугою» з боку кримінального права пануючій у радянському суспільстві ідеології, яка висувала на перше місце суспільні інтереси, а людині з її особистими інтересами та благами відводила другорядну роль. Це проявлялося і в ієрархії завдань, які ставились перед кримінальним законом, коли він повинен був насамперед охороняти соціалістичну державу, соціалістичну власність і тільки потім життя, здоров'я, честь та гідність особи, особисту власність та ін. Це протирічило загальноприйнятим на рівні світової спільноти пріоритетам, які визнають людину найвищою соціальною цінністю і ставлять питання її правової охорони на перше місце. Відповідно до сказаного при

²⁴⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для юрид. вузів і фак. / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Харків: Право, 1997. – С. 77; Уголовное право Украины. Общая часть: учеб. для студентов юрид. вузов и фак. / [М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.]; под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация; [2-е изд., переб. доп.]. – Харьков: Право, 1999. – С. 74.

²⁴⁵ Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш. – Київ: Наукове видання, 2002. – С. 19.

²⁴⁶ Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть: конспект лекций / М.И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – С. 30–31.

визначенні об'єкта прослідковується певне перебільшення значення категорії «публічного» стосовно категорії «приватного» у сфері соціального життя, тобто людина з її потребами, інтересами, правами відійшла на другий план. Як справедливо зазначав П. Матишевський: *«Недооцінка значення людини в соціальному житті, її особистості зумовлювала те, що навіть саме поняття «людина» підмінялось знеособленим поняттям «особа як сукупність соціальних відносин».*

П. Михайленко визначав об'єкт злочину у синтезі – як ті суспільні відносини, ті соціальні цінності, на які посягає винний. Відповідно до ст. 7 КК України (в редакції 1960 року) П. Михайленко виділяв певний перелік суспільних відносин та соціальних цінностей, зокрема громадський устрій України; політичну та економічну системи; власність; особистість; права та свободи громадян; правовий порядок²⁴⁷. В синтезі визначає об'єкт і П. Фріс²⁴⁸.

П. Матишевський та Є. Фесенко розуміють об'єкт як соціальні цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано суспільно небезпечне діяння і яким воно може заподіяти або спричинити шкоду²⁴⁹. П. Матишевський в одній зі своїх робіт дійшов висновку, що об'єктом злочину повинні визнаватися не абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні чи державні цінності. До структурних частин цінностей, охоронюваних кримінальним законом П. Матишевський цілком обґрунтовано відніс суб'єктів суспільних відносин; блага, що належать цим суб'єктам; предмети, включенні у сферу цих відносин. Правоохоронні блага, цінності П. Матишевський класифікував таким чином:

²⁴⁷ Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К.: РИО МВД Украины, 1995. – С. 62.

²⁴⁸ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / П.Л. Фріс. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 69.

²⁴⁹ Кримінальне право України. Загал. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юринком Інтер, 1997. – С. 127; Фесенко Є.В. Злочини проти життя населення та системи заходів з його охорони: моногр. / Є.В. Фесенко. – К.: Атіка, 2004. – С. 46–47.

- блага як природні невід’ємні цінності людини;
- блага, якими людина наділена, як член суспільства;
- суспільні блага, тобто цінності, якими наділені суспільні чи державні органи, держава загалом.

Одним із компонентів об’єкта злочину, як зазначає П. Матишевський, можуть бути і відповідні інтереси людини, суспільства і держави; стан суспільних відносин – безпека держави, суспільний порядок, порядок керування тощо. Тому П. Матишевський робить цілком обґрунтований висновок, з яким неможливо не погодитися: *«об’єкт як елемент складу злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких направлено злочинне діяння і яким воно може заподіяти чи заподіює шкоду»*²⁵⁰.

С. Гавриш зазначає, що визнання об’єктом злочину суспільних відносин становить лише визначену форму наукової абстракції. При цьому С. Гавриш вважає суспільні відносини штучною конструкцією, прагненням до «соціальної натуралізації» злочину, наслідком ідеологізації кримінального права, відірваними від реалій, пропонує вважати об’єктом злочину «правове благо» як цінність, що охороняється законом²⁵¹. С. Гавриш при формулюванні концепції об’єкта екологічних злочинів розглядав його, як певну концепцію категорії, втіленої в реаліях навколишнього світу. Найповніше цьому повинна відповідати формула «об’єкт – правове благо», що вдало поєднує, з одного боку, вказівки на специфіку кримінального права: кримінальна відповідальність настає лише за посягання на блага, що охороняються кримінальним законом, а з іншого – вказівки на реальне благо як охоронювану цінність²⁵².

В. Тацій з цього приводу зазначає: *«Загальновизнано, що об’єктом злочину завжди виступає благо, якому злочином за-*

²⁵⁰ Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К. – 2001. – С. 98–100.

²⁵¹ Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: проблемы теории и развития законодательства / С.Б. Гавриш. – Харьков, 1994. – С. 232.

²⁵² Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш. – К.: Наукове видання, 2002. – С. 56.

подіюється реальна шкода чи створюється погроза заподіяння такої шкоди...»²⁵³

Щодо повернення до теорії об'єкта як правового блага висловлюють свою думку російські науковці в галузі кримінального права В. Кудрявцев та А. Наумов – теорії, яка виникла ще в кінці XIX сторіччя в рамках класичної та соціологічної шкіл кримінального права. Разом з тим, в той час видатний представник науки кримінального права дореволюційного періоду М. Таганцев визначав злочин як *«діяння, яке посягає на такий охоронюваний нормою інтерес життя, який в даній країні, в даний час визнається настільки суттєвим, що держава через недостатність інших заходів погрожує особі, що зазіхала на нього, покаранням»²⁵⁴*.

В. Кудрявцев та А. Наумов обґрунтовували своє рішення зважаючи на те, що теорія об'єкта злочину як суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, не може бути визнана загальною універсальною теорією з тієї причини, що в науці радянського кримінального права нерідко йшлося про те, що об'єктом вбивства є життя людини не як таке саме по собі, а саме в розумінні сукупності суспільних відносин, тим самим з їхнього погляду принижувалась абсолютна цінність людини як біологічної істоти, життя взагалі біологічного явища, та людина з самостійної абсолютної цінності перетворювалася на носія суспільних відносин²⁵⁵.

Як об'єкт злочину називають цінності, перераховані в ч. 1 ст. 1 КК України автори науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України²⁵⁶.

²⁵³ Кримінальне право України: Загальна частина. – К.-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. – С. 89.

²⁵⁴ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Общая часть: лекция. Т. 1 / Н.С. Таганцев. – [2-изд.]. – СПб., 1902. – С. 45.

²⁵⁵ Уголовное право. Общая часть: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М.: СПАРК, 1996. – С. 48.

²⁵⁶ Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. Загальна частина / За заг. ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001. – С. 129.

Цікаво, що ще в 1964 році Г. Анашкин зазначав: «Об'єкт злочину – той суспільний інтерес, що захищається кримінальним правом, проти якого спрямований злочин...» і далі на догоду соціалістичній науці кримінального права уточнював: «...Це суспільні відносини, встановлені в інтересах усього радянського народу»²⁵⁷.

П. Кондратьєв у 1989 році з цього приводу зазначав, що: «В останні роки дуже чітко визначилася група порушень, що заподіюють значну шкоду корінним інтересам суспільства і його громадянам...»²⁵⁸.

Зважаючи на такі погляди відомих учених у сфері кримінального права, пропонуємо під загальним об'єктом злочину розуміти відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України інтереси людини і громадянина у сфері охорони її прав і свобод, власність, інтереси забезпечення громадського порядку і громадської безпеки, безпеку довкілля, конституційного устрою України; інтереси забезпечення миру і безпеки людства²⁵⁹.

Обрання такої позиції автором також продиктоване положеннями ст. 3 Конституції України від 28 червня 1996 року, де зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Цей принцип має бути закладено як основу в галузевому законодавстві, зокрема у кримінальному. Адже зміст та тлумачення нормативно-правових актів нашої держави повинні відповідати Основному закону України. Запровадження цього принципу стало закономірним втіленням Концепції нової Конституції України, схваленої Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 року, де зазначалось, що в центрі уваги нової Конституції має бути людина як найвища соціальна цінність, її права і свободи та їх гарантії.

²⁵⁷ Анашкин Г.З. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З. Анашкин. – М., 1964. – С. 75.

²⁵⁸ Кондратьев П.Е. О пределах уголовно правового регулирования общественных отношений // Проблемы уголовной политики: Советский и Зарубежный опыт: сб. науч. ст. / Под ред. А.В. Усса. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 22.

²⁵⁹ Шамара О.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / О.В. Шамара. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 322–324.

Спираючись на положення ст. 3 Основного закону, слід звернути увагу на те, що існує невідповідність конструкції Особливої частини КК України тим цінностям, які проголошені в Конституції України. Доцільно відповідні розділи Особливої частини, а саме «Злочини проти життя та здоров'я людини», «Злочини проти волі, честі і гідності особи», «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» визначити розділами I, II, III відповідно, а «Злочини про основ національної безпеки України» розділом IV.

Така пропозиція також ґрунтується на положенні чинної редакції ст. 1 (завдання Кримінального кодексу України) КК України де визначено, що:

«1. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».

З огляду на зазначену кримінально-правову норму, на першому місці завдань Кримінального кодексу України стоїть правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, тобто насамперед тих прав і свобод, які передбачені розділом II Конституції, а саме право на життя, свободу, особисту недоторканність і недоторканність житла, таємниці листування та іншої кореспонденції, конфіденційність особистого і сімейного життя, об'єднання у громадські організації та політичні партії, проведення зборів, мітингів та інших масових акцій, працю, відпочинок, страйк, соціальний захист, житло, охорону здоров'я, а також право обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування доступу до державної та муніципальної служби, право власності, свобода пересування, свобода слова і думки, свобода совісті та інші.

Відповідно до ст. 3 Конституції України та ст. 1 КК України структура Особливої частини повинна мати такий вигляд: Розділ I «Злочини проти життя і здоров'я людини»; Розділ II «Злочини проти волі, честі і гідності особи»; Розділ III «Злочини проти

статевої свободи та статевій недоторканості особи»; Розділ IV «Злочини проти власності»; Розділ V «Злочини проти громадського порядку та моральності»; Розділ VI «Злочини проти громадської безпеки»; Розділ VII «Злочини проти довкілля»; Розділ VIII «Злочини проти основ національної безпеки України»; Розділ IX «Злочини проти миру та безпеки людства», далі інші розділи Особливої частини КК України²⁶⁰.

Наразі наявні відповідні суперечності між положеннями Основного закону України, Загальної частини КК України та структурою Особливої частини КК України.

Класифікація об'єкта злочину виключає загальний об'єкт злочину, оскільки вся сукупність суспільних відносин не може бути об'єктом як елементом складу злочину за своєю суттю, як зазначають науковці, це об'єкт кримінально-правової охорони, який не слід ототожнювати з поняттям об'єкта злочину і тому включення загального об'єкта у «вертикальну» класифікацію об'єктів злочинів не має ніяких підстав, та повинна містити лише два види об'єктів, а саме: родовий та безпосередній²⁶¹.

Родовий, чи як його ще називають груповий, спеціальний об'єкт становить сферу однорідних правовідносин та соціальних цінностей, як-то національна безпека, громадська безпека, навколишнє середовище тощо, підданих злочинним посяганням, які в КК України об'єднуються у відповідні розділи – злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти громадської безпеки тощо.

Під родовим об'єктом злочину слід розуміти визначений інтерес громадянина (громадян, особи, суспільства, держави) у сфері компактної групи суспільних відносин.

Значення родового об'єкта полягає в тому, що його встановлення сприяє у багатьох випадках більш точному з'ясуванню змісту ознак складу злочину і, в підсумку, правильній кваліфі-

²⁶⁰ Шамара О.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / О.В. Шамара. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 325.

²⁶¹ Кримінальне право України. Загал. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – С. 129.

кації злочинного діяння, поряд з тим він відображає характер суспільної небезпечності певної групи злочинів, унаслідок чого використовується як критерій об'єднання окремих складів злочинів у групи і подальшого розміщення таких груп в Особливій частині КК України.

Аналіз кримінального законодавства деяких країн світу свідчить про те, що сталих поглядів стосовно визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до терористичної діяльності, не існує.

Так, у Кримінальному кодексі Грузії, Естонії та Кримінальному законі Латвії кримінально-правову норму «тероризм» вміщено у розділі «Злочинів проти держави»²⁶².

Законодавець Франції визначив у Кримінальному кодексі розділ II «Про тероризм», який містився у книзі IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою».

Кримінальним законодавством Іспанії передбачено відповідальність за створення терористичних груп (ст. 515). Зазначена кримінально-правова норма подана у відділі першому «Про злочини, які вчиняються у зв'язку зі здійсненням основних прав і публічних свобод, гарантованих Конституцією», Глава IV «Про злочини, пов'язані з виконанням основних прав і публічних свобод і обов'язком виконання соціальних робіт». Крім того, у Кримінальному кодексі Іспанії передбачено окремий другий відділ «Про тероризм» у Главі V «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів або вибухових речовин та про тероризм».

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь містить три склади злочинів, які передбачають відповідальність за тероризм, що містяться у різних розділах: ст. 126 (міжнародний тероризм) в главі 17 «Злочини проти миру та безпеки людства» розділу VI «Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини»; ст. 289 (тероризм) та ст. 290 (погроза вчинення акту тероризму) в главі 27 «Злочини проти громадської безпеки» розділу X «Злочини проти громадської безпеки та здоров'я людей».

²⁶² Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. – К.: Юрисконсул, 2006. – С. 941.

Стаття 155 (тероризм) КК Узбекистану належить до глави VIII «Злочини проти миру та безпеки людства».

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки передбачає відповідальність за організацію, керівництво або активну участь у терористичній організації (ст. 120). Зазначена кримінально-правова норма міститься у главі другій «Злочини проти громадської безпеки».

Громадська безпека також визначена як родовий об'єкт кримінально-правової норми «тероризм» у кримінальному законодавстві таких країн, як Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, а відповідальність за окремі види терористичної діяльності законодавцем Німеччини (§ 129 а створення терористичних об'єднань), Норвегії (§ 147 а, § 147 б) та Австрії (§ 278-б терористичне об'єднання), (§ 278-с терористичні злочини), (§ 278-d фінансування тероризму) віднесено до розділів «Діяння проти громадського порядку», «Злочини проти громадської безпеки» та «Злочинні діяння проти громадського спокою» відповідно.

У КК України законодавець визначив родовим об'єктом злочинів, віднесених до терористичної діяльності, громадську безпеку, включивши ст. 258–258-5 КК України в розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», тобто визначив, що саме громадська безпека потребує охорони від цих злочинів.

До такого підходу законодавця слід підходити критично. В рамках цього важко погодитись з думкою М. Коржанського, який запропонував закріпити в науці кримінального права адресоване практиці правило про те, що суспільно небезпечні діяння, розташовані в одній главі Кримінального кодексу, повинні посягати на один і той самий родовий об'єкт²⁶³. Цим правилом повинен керуватись законодавець, але не правозастосовний орган, оскільки законодавець може помилятися при визначенні важливості відносин, яким злочин завдає шкоди.

²⁶³ Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М., 1980. – С. 81.

У теорії кримінального права думку про те, що родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 258–258-5 КК України, є громадська безпека підтримують такі вітчизняні науковці, як Л. Багрій-Шахматов²⁶⁴, В. Ємельянов²⁶⁵, А. Ізетов²⁶⁶, В. Ліпкан²⁶⁷, С. Мохончук²⁶⁸, М. Семикін²⁶⁹ та інші.

Так, на думку А. Ізетова, визначення громадської безпеки як основного об'єкта «злочинів терористичної спрямованості» є найбільш прийнятною та обґрунтованою позицією в науці кримінального права²⁷⁰.

З цього приводу «Правова доктрина України» визначає, що злочини, норми про які розміщені в розділі IX «Злочини проти громадської безпеки», посягають на стан захищеності суспільства від різноманітних джерел підвищеної небезпеки і, порушуючи безпечні умови життєдіяльності, спричиняють загибель людей або інші тяжкі наслідки (створюють загрозу настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства²⁷¹. На жаль, у цьому науковому виданні не підіймається

²⁶⁴ Багрій-Шахматов Л.В. Ответственность за терроризм в новом Уголовном кодексе Украины / Л.В. Багрій-Шахматов // Новый Кримінальний кодекс України: питання застосування: вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового Кримінального кодексу України», 25–26 жовтня 2001 р., м. Харків / В.В. Сташис та ін. (голов. ред. редкол.); Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 182–185.

²⁶⁵ Ємельянов В.П. Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В.П. Ємельянов. – Харків: Рубікон, 1997 – С. 147.

²⁶⁶ Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 71.

²⁶⁷ Боротьба з тероризмом / В.А. Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко. – К.: Знання України, 2002. – С. 74.

²⁶⁸ Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.М. Мохончук. – Харьков, 1999. – С. 85.

²⁶⁹ Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08 / М.В. Семикін. – Харків, 2004. – С. 11.

²⁷⁰ Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 68–71.

²⁷¹ Правова доктрина України: Т. 5: Кримінально-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Багиргареева та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Харків: Право, 2013. – С. 378–379.

дискусія щодо недоречності розміщення злочинів, віднесених до терористичної діяльності, у зазначеному розділі. Вважаю, що наведена вище формула може бути застосована до інших норм, поміщених в інших розділах Особливої частини КК України, наприклад, застосування зброї масового знищення у ст. 439 КК України, усі складові заявленої форми наявні, а саме: джерело підвищеної небезпеки – зброя масового знищення; порушення безпечних умов життєдіяльності; спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (створення загрози настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства. І таких прикладів навести можна багато з Особливої частини КК України.

У деяких дослідників з приводу визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до видів терористичної діяльності, простежується непослідовність поглядів. Так, В. Ліпкан визначає, що родовим об'єктом тероризму є громадська безпека, а згодом вказує, що тероризм є дестабілізуючим чинником і становить серйозну загрозу національній безпеці України, а отже, національна безпека є об'єктом захисту від тероризму²⁷².

Р. Гасанов, В. Зеленецький, В. Ємельянов, В. Настюк, В. Пилипчук пропонують терористичні злочини (статті 258–258-5 КК України) виключити з розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» і передбачити склади терористичних злочинів у новому окремому розділі XIX «Терористичні злочини». Така пропозиція аргументується особливістю терористичних злочинів, їх багатооб'єктністю та багатомірністю. Зокрема, зазначається, що громадська безпека, яка визнається основним об'єктом складів терористичних злочинів, хоча завжди і є об'єктом посягання, але не основним, а додатковим. Основним об'єктом терористичних злочинів є різноманітні сфери життєдіяльності людей, національні та наднаціональні інститути, посягання на які зумовлюють цілі терористів, які за своєю значущістю можуть бути більш важливими, ніж громадська безпека (наприклад, основи

²⁷² Ліпкан В.А. Тероризм і національна безпека України / В.А. Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – С. 138, 168.

національної безпеки України)²⁷³. Така позиція науковців є прийнятною, відповідає деяким прикладам європейської практики криміналізації такого роду протиправних діянь, проте такий підхід йде у сторону штучного збільшення розділів Особливої частини КК України та не повною мірою є зрозумілим «полі-об'єкт» цих злочинів.

Частково, вважаємо, є правими Б. Романюк, В. Журавльов та В. Коваленко, які визначають родовим об'єктом терористичної діяльності основи національної безпеки, обґрунтовуючи це тим, що тероризм пов'язаний з репресивною, жорстокою формою боротьби проти політичних і класових противників насильницькими методами залякування²⁷⁴.

Визначення родовим об'єктом злочинів, віднесених до терористичної діяльності, основ національної безпеки України зумовлено тим, що ці злочини, зокрема терористичний акт, характеризуються достатньо високим ступенем суспільної небезпеки, а відомо, що саме цей факт, як підстава, що характеризує кримінально-правову заборону, яка в повній мірі та в першу чергу дає привід віднести суспільно небезпечне діяння з достатньо високим ступенем суспільної небезпеки, чим характеризується терористичний акт, до злочинів проти основ національної безпеки України.

Серед причин розбіжності думок щодо визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до терористичної діяльності, слід назвати кілька. Однією з них є мета, сформульована у диспозиції ст. 258 КК України, яка дає змогу назвати кілька схожих складів злочину серед так званих проявів терористичного характеру (статті 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча), 113 (диверсія), 147 (захоплення заручників), 258 (терорис-

²⁷³ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008 – С. 79.

²⁷⁴ Журавльов В.П. Кримінально-правове визначення тероризму. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби: посібник / [В.П. Журавльов, Б.В. Романюк, В.В. Коваленко та ін.]; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 24–35.; Романюк Б. Щодо кримінально-правового визначення поняття тероризму / Б. Романюк, В. Коваленко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 71–75.

тичний акт), 258-1 (втягнення у вчинення терористичного акту), 258-2 (публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), 258-4 (сприяння вчиненню терористичного акту), 258-5 (фінансування тероризму), 259 (завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності), 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань), 266 (погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали), 278 (угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна), 346 (погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча), 349 (захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника), 436 (пропаганда війни), 443 (посягання на життя представника іноземної держави), 444 (злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист), 446 (піратство) КК України).

Саме це і дає привід для дискусій навколо визначення родового об'єкта злочинів, віднесених до терористичної діяльності, та, як наслідок, віднесення цих правових норм до відповідного розділу Особливої частини КК України. Тому правозастосовним органам необхідно здійснювати чітке відмежування перелічених вище злочинів від злочинів, які віднесено до видів терористичної діяльності.

Слід звернути увагу на те, що терористична організація, терористична група або терорист, вчиняючи терористичний акт з метою провокації воєнного конфлікту, тобто провокації ведення військових дій на будь-якій частині чужої території, враховуючи державний кордон; з метою вирішення певних питань зовнішньої політики за допомогою воєнної сили, як визначено, такий конфлікт має міжнародний характер і ставить за мету воєнну окупацію території іншої держави, повалення уряду чи здійснення державного перевороту в іншій державі; міжнародного ускладнення, що може відобразитися у розриві дипломатичних відносин між Україною та іншими країнами, розриві договорів між державами та зриві міжнародних переговорів, що є чинником зовнішніх загроз національним інтересам України.

Це може призвести до воєнно-політичної нестабільності як в нашій країні, так і в суміжній державі, та можливого втручання у внутрішні справи України інших держав з метою урегулювання зазначених подій. Така діяльність суперечить намірам України щодо налагодження рівноправних та взаємовигідних стосунків з усіма державами, що є пріоритетним кроком для України на шляху інтегрування в європейську та світову спільноту.

Тому особа, вчиняючи терористичний акт та встановлюючи перед собою мету провокації військового конфлікту чи міжнародного ускладнення, посягатиме на родовий об'єкт, визначений у ХХ розділі Особливої частини КК України, тобто на мир, безпеку людства і міжнародний правопорядок, що саме і буде родовим об'єктом цього злочину. Це можна пояснити разом з іншими чинниками тим, що законодавець у КК України ст. 443 (посягання на життя представника іноземної держави), визначивши спеціальну мету – провокацію війни та міжнародне ускладнення, – включив її до розділу ХХ «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України. Відповідно до цього існує потреба внесення змін до ст. 258 КК України та визначення такого поняття, як терористичний акт міжнародного характеру, зважаючи на дефініції міжнародних та міждержавних актів, угод та договорів про боротьбу з тероризмом²⁷⁵.

Досудове слідство за фактами порушення кримінально-правової норми «терористичний акт міжнародного характеру» слід віднести до підслідності Служби безпеки України, оскільки відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України», одне із завдань, покладених на цей державний правоохоронний орган спеціального призначення, – це запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки люд-

²⁷⁵ *Шамара О.В.* Кримінальна відповідальність за терористичний акт міжнародного характеру / *О.В. Шамара* // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квітня 2004 р.) / Редкол.: Сташис В.В. та ін. – К. – Харків: Юрінком Інтер, 2004. – С. 128–131; *Шамара О.В.* Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: моногр. / *О.В. Шамара*. – К.: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. – С. 79–81, 105, 340–341.

ства, а також тероризму. Автор з розумінням ставиться до того, що запропоновані пропозиції мають дискусійний характер, тому і надалі буде намагатися досліджувати зазначене питання з метою чіткого обґрунтування на підставі власних наукових пошуків та наявних у науковому середовищі напрацювань у сфері, що досліджується.

В. Лунеев серед прогалин Кримінального кодексу Російської Федерації виділяє питання криміналізації міжнародного тероризму та розміщення цієї кримінально-правової норми в главі 34 «Злочини проти миру та безпеки людства» Особливої частини Кримінального кодексу Російської Федерації²⁷⁶.

Серед вітчизняних науковців також висловлювались думки щодо розміщення складу злочину, передбаченого ст. 258 КК України, в розділі XX Особливої частини КК України²⁷⁷.

Додатковою аргументацією щодо зазначеного є висновки німецького дослідника Х. Гассера, який зазначає, що терористичні акти, внаслідок яких помирають і отримують поранення цивільні особи, є грубим порушенням IV Женевської конвенції, іншими словами – воєнні злочини (порушення ст. 7 (злочини про людства) та ст. 8 (2) (воєнні злочини) Римського статуту Міжнародного кримінального суду²⁷⁸).

Слід погодитись з тезою про те, що перелік міжнародних злочинів може бути лише приблизним, оскільки він постійно еволюціонує разом з розвитком міжнародного права²⁷⁹. Такий

²⁷⁶ Лунеев В.В. Тенденции терроризма и уголовно-правовой борьбы с ним. Социальные и психологические проблемы с международным терроризмом / В.В. Лунеев. – М.: Наука, 2002. – С. 105.

²⁷⁷ Колодяжный В.А. Международный терроризм: проблемы уголовной ответственности / В.А. Колодяжный // Проблемы відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України: Матер. між нар. наук.-практ. семінару (Харків, 1–2 жовт. 2002 р.) / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарних ініціатив, 2003. – С. 205.

²⁷⁸ Гассер Х.П. Террористические акты, «терроризм» и международное гуманитарное право / Х.П. Гассер // Международный журнал Красного Креста 2002. Дискуссия по гуманитарным вопросам: право, политика, деятельность: Сб. ст. – М., 2003. – С. 235–268.

²⁷⁹ Марухян А.В. Международно-правовая ответственность за международные преступления / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. / А.В. Марухян. – Ереван: Ереванский государственный университет, 2004. – С. 6.

підхід дозволить криміналізувати міжнародну терористичну діяльність²⁸⁰. Вступ в силу Римського Статуту та перспектива прийняття Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства (містить 12 складів злочину) змушує розглянути питання криміналізації міжнародної терористичної діяльності в рамках розвитку вітчизняної системи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Більшість складів злочинів, які містить зазначений Кодекс, вже включено до системи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в Кримінальному кодексі України. В деяких випадках назва та (або) диспозиція норм вітчизняного Кримінального кодексу майже близько до тексту відтворює положення зазначених вище конвенцій та норм проекту Міжнародного кодексу. Проте нас цікавить питання про тенденції сприйняття вітчизняним законодавством міжнародних норм, які вже наявні у зазначених міжнародних документах, проте відсутні у розділі XX Особливої частини КК України. Зокрема йдеться про «міжнародну терористичну діяльність».

Терористична діяльність належить до найбільш небезпечних і важко прогнозованих явищ, вирізняється особливим динамізмом і багатоплановістю, а також здатністю до адаптації й модернізації в умовах основних цивілізаційних тенденцій сучасності – глобалізації. Проблема протидії терористичній діяльності є об'єктом активних наукових дискусій останніх десятиліть, але, незважаючи на значну кількість теоретичних праць із цієї тематики, практичного вирішення цієї проблеми й досі не знайдено. Навпаки, в усьому світі посилюється силове протистояння, тому проблема протидії терористичній діяльності залишається найбільш актуальною сьогодні.

Як відомо, тероризм є міжнародним (терористичні акти, які стосуються інтересів декількох країн світу) та внутрішнім (терористичні акти, які стосуються тільки країни, де безпосередньо

²⁸⁰ Шамара О.В. Новели антитерористичного законодавства України та проблеми їх застосування у практичній діяльності / О.В. Шамара // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару, 19 жовтня 2010 р., м. Харків. – Харків: ТОВ «Оберіг», 2010. – С. 324–330.

вчиняється злочин). Це насамперед видно зі змісту таких міжнародно-правових документів, як Міжнародна конвенція «Про боротьбу з бомбовим тероризмом» від 15 грудня 1997 р., Міжнародна конвенція «Про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 09 грудня 1999 р., Декларація «Про заходи з ліквідації міжнародного тероризму», що затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 09 грудня 1994 р. та ін. Деякі країни розробили кримінально-правові норми, зважаючи саме на це. Так, КК Республіки Білорусь встановлює кримінальну відповідальність за міжнародний тероризм (ст. 126), що міститься у розділі VI «Злочини проти миру, безпеки людства та військові злочини» та за тероризм (ст. 289 розділу X «Злочини проти громадської безпеки та здоров'я населення»). Розділ 13 «Злочини проти миру та безпеки людства» КК Вірменії містить склад злочину «міжнародний тероризм» (ст. 389).

Доречно також навести витяг з тексту Декларації про заходи з ліквідації міжнародного тероризму 1994 року, де визначено, що «акти, методи і практика тероризму становить грубе нехтування цілями та принципами Організації Об'єднаних Націй, що може загрожувати міжнародному миру та безпеці, ставити під загрозу дружні стосунки між державами, чинити супротив міжнародному співробітництву та вести до підриву прав людини, основних свобод та демократичних основ суспільства»²⁸¹.

Повертаючись до питання про визначення об'єкту злочинів, віднесених до терористичної діяльності, слід зазначити, що В. Антипенко, досліджуючи об'єкт тероризму як суспільно небезпечного діяння, звернув увагу на те, що громадська безпека не може бути основним об'єктом цього злочину, бо залякування при тероризмі є не самоціллю, а засобом досягнення мети впливу на основний об'єкт, чим реалізується спонукання відповідних осіб до прийнятих необхідних терористам рішень. Основним об'єктом тероризму є національні та наднаціональні інститути, зазіхаючи на які винна особа досягає чи прагне досягти головної

²⁸¹ Док. ООН A/RES/49/60.

мети – порушити їх недоторканість²⁸². Слід зазначити, що під тероризмом В. Антипенко напевно розуміє суспільно-небезпечне діяння, передбачене ст. 258 КК України, враховуючи той факт, що у 1999 році питання боротьби з тероризмом не було законодавчо врегульовано, зокрема у кримінальному законі України.

Позицію В. Антипенка у монографії «Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства» обстоюють також В. Ємельянов, Л. Новікова, М. Семикін. З цього приводу вони зазначали, що *«кінцева мета терористичної діяльності (на будь-якому етапі її розвитку) – це створення в суспільстві стану страху за рахунок демонстративного вчинення якихось дій спонукати відповідні органи влади, фізичних чи юридичних осіб до прийняття вигідних для терористів рішень. Саме ця кінцева мета і визначає справжній основний об'єкт терористичної діяльності»*²⁸³.

З цього приводу В. Петрищев зазначає, що в тероризмі умисне знищення матеріальних об'єктів – не самоціль, а засіб примусити владу або певні прошарки чи категорії громадян вчинити вигідні терористам дії²⁸⁴.

Таким чином, як зазначає В. Ємельянов, законодавець всупереч канонам кримінально-правової науки, відносячи терористичні злочини до видів терористичної діяльності до розділу «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України наділяє фактично додатковий об'єкт ознаками основного²⁸⁵.

Погоджуючись з думкою Б. Романюка, В. Журавльова, В. Коваленка та інших дослідників у цій сфері про те, що злочини,

²⁸² Антипенко В.Ф. Поняття тероризму (Кримінально-правове визначення) / В.Ф. Антипенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93.

²⁸³ Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства: моногр. / В.П. Ємельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семикін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссрод, 2007. – С. 24.

²⁸⁴ Петрищев В.Е. Правовые и социально-политические проблемы борьбы терроризмом / В.Е. Петрищев // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 90.

²⁸⁵ Ємельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Ємельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 191.

віднесені до терористичної діяльності, є злочинами проти основ національної безпеки, перш за все, необхідно визначити, що ми повинні розуміти під поняттями «*національна безпека*» та «*громадська безпека*». І вже з огляду на це додатково обґрунтовувати обрану автором точку зору. Поняття «*національна безпека*» та «*громадська безпека*» є видом загального поняття «*безпека*».

В юридичній літературі «безпека» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від негативних наслідків явищ соціального, природного або технічного характеру, а також підтримка рівня цієї захищеності²⁸⁶.

У «Великому тлумачному словнику української мови» подано таке тлумачення: «*Безпека – стан, коли кому, чому-небудь ніщо не загрожує, безпечність, забезпека*»²⁸⁷. Таке визначення сформувалося в часи, коли «безпека» мала конкретне вираження, переважно в речах, і вимірювалася їх станом. Стан речей (матеріальних цінностей), їх властивостей був чітко визначений, здебільшого не змінювався, а зміна зумовлювала новий сталий стан.

Семантичний аналіз науково-практичних літературних джерел та нормативно-правових актів показує, що поняття «безпека» має й інший зміст. Останнім часом дослідники налічують близько 30 визначень поняття «безпеки» та похідних від нього слів²⁸⁸. Це значить, що поняття «безпека» історично трансформувалося і має багатофункціональний, багатоаспектний зміст.

Когнітологічний аналіз різних джерел дає змогу зробити таке припущення. Поняття «безпека» означає стан, процес, функції, вид та правовий режим суспільних відносин.

²⁸⁶ Овчинникова Г.В. Тероризм: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / Науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – С. 16; Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А–Г. – С. 207.

²⁸⁷ Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 83.

²⁸⁸ Цимбалюк В.С. Категорія «безпека» у новому Кримінальному кодексі України / В.С. Цимбалюк // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 жовтня 2001 р., Харків. – Харків: Орест, 2002. – С. 167.

Конкретний зміст поняття «безпеки» визначається в поєднанні з іншими означуваними словами. За суб'єктними ознаками безпека людини – особиста безпека; безпека соціальних утворень – безпека сім'ї, родини, колективу інших малих груп; безпека організації (установи, підприємства) – корпоративна безпека; безпека суспільства – громадська безпека; безпека нації – національна безпека; безпека держави – державна безпека; безпека міжнародного порядку – міжнародна безпека.

Можна визначати зміст цього поняття і за об'єктними критеріями – безпека може мати таку суть: безпека життєдіяльності (існування) конкретного суб'єкта (людини суспільства, держави, міжнародного співтовариства); безпека функціонування конкретного об'єкта (соціального, технічного, біологічного); безпека у сферах суспільних відносин.

У сфері суспільних відносин «безпека» поділяється на воєнну, економічну, господарську, підприємницьку, комерційну, політичну тощо.

У методологічному аспекті визначення конкретної соціальної суті та змісту безпеки передбачає відповіді на низку запитань, які можна розглядати як модель усвідомлення та матрицю її аналізу: Хто чи що є загрозою безпеці (небезпекою)? Проти кого чи чому виникає загроза безпеці (об'єкт чи суб'єкт загрози безпеки)? Чого слід очікувати від загрози безпеки (наслідки)? Ким або чим створюється загроза безпеці? На кого ще вплинуть побічні наслідки загрози (збитки)? Чому завдаються збитки (умови, підстави, чинники, що зумовлюють збитки)?

У соціологічному аспекті при визначенні загроз безпеці завжди існує інтерес деяких суб'єктів суспільних відносин, але за певних обставин у різних суб'єктів інтереси можуть збігатися, тобто мати сукупний зміст. З цього виникає потреба у визначенні першоджерела інтересу.

Говорячи про соціальні аспекти безпеки, завжди треба пам'ятати про їх першооснову – безпеку людини. Проблема безпеки людини у суспільно-правовому аспекті завжди була й залишається актуальною, першоосновою інтересів не тільки для самої людини, а й суспільства загалом. Адже суспільство існує тільки

за наявності людей. У суспільстві виникає проблема конфлікту інтересів. Безпека суспільства можлива при врегулюванні конфліктів інтересів шляхом оцінювання їх співвідношення, компромісів, усвідомлення небезпеки іншої загрози.

Як зазначають В. Тихий і М. Панов, людина постійно дбає про захист своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою життєдіяльності людини²⁸⁹.

Безпечний розвиток людей, соціуму став сьогодні широко усвідомленою проблемою, від розв'язання якої залежить майбутнє не тільки сім'ї, нації, суспільства, країни, а й усієї сучасної глобальної цивілізації, життя людства на Землі. Упровадження технологій, сучасних досягнень науки і техніки дає не тільки зручності, а й викликає тривогу, тому що однаково може використовуватись не тільки на благо людині та людству, на глобальному рівні.

Чинне законодавство України не містить законодавчо визначеного поняття «безпека». Лише в Законі України «Про основи національної безпеки України» дається визначення поняття «*національна безпека*», яке за змістом схоже з поняттям «безпека», визначеним російським законодавством. У цьому зв'язку цікаво буде звернутися до законодавства Російської Федерації, де у ст. 1 Закону Російської Федерації «Про безпеку» поняття «*безпека*» визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз²⁹⁰. До основних об'єктів безпеки російські науковці відносять: особу – її права та свободи; суспільство – його матеріальні і духовні цінності; державу – її конституційний лад, суверенітет та територіальну цілісність²⁹¹.

«*Громадська безпека*» – складна соціальна категорія, і до цього часу не вироблено єдиного визначення цього поняття у науці

²⁸⁹ Панов М. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) / М. Панов, В. Тихий // Вісн. Конституц. Суду України. – 2000. – № 6. – С. 57.

²⁹⁰ Ведомости РФ. – 1992. – № 15. – Ст. 769.

²⁹¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В.М. Лебедев. – [11-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрайт, 2011. – С. 703–704.

кримінального права. В. Тихий визначає громадську безпеку в широкому розумінні слова як гарантованість прав і свобод людини, законність і правопорядок у суспільстві, і проявляється вона в правоохоронній діяльності, в захисті правопорядку від правопорушень, у боротьбі з ними²⁹². Разом з тим зазначається, що громадська безпека у широкому понятті не може бути родовим об'єктом злочинів, бо, як наслідок, це не дасть змоги розмежувати між собою злочини, адже громадська безпека в широкому розумінні цього поняття охоплює значне коло суспільних відносин, поміж яких є відносини – об'єкти небезпечних посягань проти держави, правосуддя тощо. Так, на думку В. Тихого, законодавець використовує громадську небезпеку як поняття, що містить в собі лише безпеку від джерел підвищеної небезпеки, серед яких виділяється безпека від загально небезпечних джерел, а саме зброї, вибухових речовин тощо, застосуванням яких і характеризується терористичний акт.

П. Матишевський визначив громадську безпеку як об'єкт злочину, яка припускає вживання певної системи заходів і створення необхідних умов, що забезпечують спокійне і безперешкодне функціонування державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також спокій громадян²⁹³.

Проте, при вчиненні цього злочину загальнонебезпечними діями особа передусім прагне досягти не тих руйнівних наслідків і, можливо в деяких випадках небажаних, від джерел підвищеної небезпеки, а бажає залякати населення шляхом їх використання для досягнення поставленої терористом мети, яку він публічно або анонімно висловлює, звертаючись до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, службових осіб цих органів, об'єднань громадян, юридичних осіб, і вже у разі невиконання його вимог вчиняє зазначені противоправні дії. Тому порушення громадської безпеки, при вчиненні проти-

²⁹² Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: конспект лекцій / В.П. Тихий. – Харків: Національна юридична академія України, 1996. – С. 4–6.

²⁹³ Матишевский П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / П.С. Матишевский. – М.: Юрид. лит., 1964. – С. 6–8.

правного діяння у спосіб, передбачений ч. 1 ст. 258 КК України, буде тим проміжним етапом, за допомогою якого злочинець досягає своєї мети.

У сучасній політологічній науці під поняттям «*національної безпеки*» розуміють стан захищеності інтересів особистості, суспільства, держави, людства загалом від внутрішніх та зовнішніх загроз²⁹⁴. В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін зазначають, що національна безпека – це відсутність загроз правам та свободам суспільства і держави, базовим інтересам і цінностям суверенної держави. Національна безпека є сферою життєво важливих національних інтересів і має державний та громадський вимір, де держава – засіб забезпечення безпеки громадянського суспільства²⁹⁵. В. Новицький визначає національну безпеку України як юридичне поняття – *«це сукупність об'єктивно зумовлених, формально визначених, легітимних суспільних відносин, які спрямовані на захист життєво важливих цінностей українського народу, встановлюють допустимі межі характеристик вказаних цінностей і оцінюють соціальну поведінку на відповідність зазначеним характеристикам»*²⁹⁶. Законодавець у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначив, що «*національна безпека*» – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Слід зазначити, що в структурі поняття «національна безпека» фундаментом є окремі інтереси громадян України, які ста-

²⁹⁴ Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьоба, М.І. Панов. – Харків: Фолю, 2002. – С. 9.

²⁹⁵ Ковальський В. Національна безпека / В. Ковальський, О. Маначинський, Є. Пронкін // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 539.

²⁹⁶ Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: моногр. / Г.В. Новицький. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 71; Новицький В.Г. Поняття «Національна безпека України» як правова категорія / В.Г. Новицький // Державна безпека України. – 2006. – № 5. – С. 20.

новлять інтереси суспільства та держави загалом. Це відображено в Законі України «Про основи національної безпеки України», де об'єктами національної безпеки визнаються:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Це відповідає ст. 17 Конституції України, де зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Адже кримінально-правовий захист саме цих пріоритетних національних інтересів України передбачає розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, що свідчить про їх особливу небезпечність для суспільства, чим саме і характеризується терористичний акт.

В. Ємельянов, обґрунтовуючи позицію щодо віднесення злочинів, передбачених ст. 258–258-5 КК України до злочинів проти громадської безпеки, зазначає:

- по-перше, поміняти місцями фактично основний і додатковий об'єкти змушує законодавча техніка, оскільки при тій ситуації, коли основним об'єктом є в нескінченній кількості різні національні і наднаціональні інститути тощо, засіб посягання на них шляхом порушення громадської безпеки є єдиною загальною властивістю цих злочинів, котрі можна «винести за дужки» та сформулювати самостійний склад злочину;
- по-друге, тероризм найчастіше характеризує саме загально-небезпечний засіб допоміжної дії, і нерідко той об'єкт, на який терористи посягають шляхом посягання на громадську безпеку, аж ніяк не можна порівнювати за важливістю з громадською безпекою, а найтяжчі наслідки настають саме в результаті посягання на громадську безпеку, тоді як основному об'єкту часом реальної шкоди не завдається;

– по-третє, включення складу тероризму не в розділ про злочини проти громадської безпеки, а в якийсь інший, що містить склади злочинів проти держави або проти миру та безпеки людства, призводить до того, що за основу беруться не найбільш типові випадки актів тероризму, а, навпаки, – найбільш тяжкі форми його прояву, в результаті чого викривляється та штучно підвищується ступінь громадської небезпеки тих актів тероризму, які насправді не були спрямовані ані проти основ державності, ані проти міжнародного правопорядку²⁹⁷.

Такої думки притримується і А. Ізетов при визначенні об'єкта злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України²⁹⁸.

В рамках такої аргументації дуже буде цікавим визначити об'єкт злочину, передбаченого ст. 258-5 КК України. Яким чином при здійсненні, наприклад, фінансування тероризму особа порушить громадську безпеку? Взагалі зазначена позиція науковців видається не достатньо обґрунтованою, оскільки базується на визначенні поняття «громадська безпека», що не передбачено законодавчо порівняно з поняттям «національна безпека» яке має чіткі законодавчі межі. Крім того, яким чином така аргументація спрацює у разі вчинення терористичного акту на атомному об'єкті і т. ін. Або яким чином мета терористів – провокація воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення, чи реалізація певних політичних поглядів шляхом вимоги терористів зміни конституційного ладу у країні буде посягати на громадську безпеку? Відповідь очевидна.

Обґрунтовуючи думку про те, що злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України (як види терористичної діяльності визначені в Законі України «Про боротьбу з тероризмом») повинні включатися до розділу І «Злочини проти основ національної безпеки України» Особливої частини КК України, варто

²⁹⁷ Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 190–196.

²⁹⁸ Ізетов А.Е. Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: монографія / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Емельянова. – Харків: Право, 2010. – С. 70–71.

насамперед звернутися відповідно з визначеним поняттям «національна безпека України» до її стану, що визначається сучасним характером внутрішніх та зовнішніх загроз. Так, на думку О. Данільяна, О. Дзьоби, М. Панова, до однієї із зовнішніх загроз для нашої країни належить збереження загрози міжнародного тероризму, шантажу, враховуючи використання ядерної та інших видів зброї масового знищення, що є загрозою національній безпеці України у сфері державної безпеки, а саме загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний потенціал України, права і свободи громадян, загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України, можливість застосування ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження проти України²⁹⁹.

У ст. 7 (загрози національним інтересам і національній безпеці України) Закону України «Про основи національної безпеки України», зокрема, зазначається, що на сучасному етапі основними, реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві є: злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму та загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України.

Залежно від спрямованості (спеціальної мети) конкретного терористичного акту та вимог терористів, які прагнуть незаконним шляхом змінити управління у тій чи іншій сфері національної безпеки України, що є проявом внутрішніх загроз, це суспільно небезпечне діяння може посягати на безпеку держави у різних сферах її функціонування: національній, політичній, економічній, екологічній тощо. В рамках цього слід навести визначення «*основ національної безпеки*», сформульоване А. Савченком, – суспільно небезпечні та протиправні діяння, які завдають істотної шкоди безпеці держави й суспільству в різних сферах,

²⁹⁹ Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьоба, М.І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – С. 10.

а також пов'язаної з нею шкоди, для переважної більшості яких є характерною мета ослабити Українську державу³⁰⁰.

Злочини, передбачені статтями 258–258-5 КК України, посягають на пріоритетні національні інтереси України, які відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потребу в гідних, безпечних, умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення та засоби їх задоволення, закріплені в Законі України «Про основи національної безпеки України», відповідно до якого це: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

³⁰⁰ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія / А.В. Савченко. –К.: КНТ, 2007. – С. 323.

Це відповідає змісту статей 258–258-5 КК України, бо саме вчинення таких протиправних діянь може дестабілізувати суспільство, державно-політичний лад країни та порушує політичну і соціальну стабільність, тобто ту універсальну цінність будь-якого суспільства (мається на увазі прагнення більшості людей жити в умовах стабільності, впорядкованості і безпеки), знижує ефективність органів державної влади та місцевого самоврядування, що відповідно до ст. 19 Конституції України може відображатися у порушенні правового порядку в Україні, який ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, чому перешкоджають зазіхання на політичну безпеку держави, яка на думку більшості сучасних вчених є основним центральним елементом системи національної безпеки³⁰¹.

Доречно зазначити, що у 2004 році Апеляційним судом Одеської області було засуджено одинадцять осіб організації «комуністів-революціонерів» за скоєння злочинів, передбачених ч. 3 ст. 109 (дії спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), ч. 2 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України), ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 201, ч. 1, ч. 2 ст. 257, ч. 2 ст. 258 (терористичний акт – в редакції 2001 року), ч. 1 ст. 263, ст. 304, ч. 1 ст. 309, ст. 348 КК України. Серед засуджених були громадяни України, Російської Федерації, Молдови.

Також на користь тези про те, що статті 258–258-4 КК України повинні бути включені у розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України» може вказувати і аналіз об'єктів та методів терористичної діяльності в Російській Федерації та останні події у Луганській та Донецькій

³⁰¹ Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьоба, М.І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – С. 12–13.

області, які вказують, що ці злочини зазіхають на різні сторони внутрішньої та зовнішньої безпеки держав, переважно загрожують її конституційному ладу, а тому боротьба з тероризмом є боротьбою за збереження як російської³⁰², так і української державності. Зважаючи на це твердження, слід констатувати, що в разі боротьби вітчизняних державних органів, що визначені Законом України «Про боротьбу з тероризмом», з тероризмом і безпосередньо з терористичними актами, її також можна вважати боротьбою за збереження української державності.

Ще однією причиною дискусій навколо визначення родового об'єкту злочинів, які охоплюються видами терористичної діяльності, визначеної у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», є розбіжності щодо понятійного апарату у сфері протидії тероризму.

Доречно звернути увагу на те, що у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» подано вичерпний перелік видів терористичної діяльності, тому не можна погодитись із групою дослідників, які зазначили, що поняття «терористична діяльність» *«включає в себе як злочини терористичної спрямованості, так і сприяння таким діям у будь-якому вигляді: створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування терористичної діяльності, підготовка терористів, пропаганда і поширення ідеології тероризму тощо»*³⁰³, адже поняття «злочини терористичної спрямованості», запропоноване професором В. Ємельяновим³⁰⁴ ширше за поняття «терористична

³⁰² Устинов В.В. Государственная антитеррористическая стратегия: общая концепция и правовые аспекты / В.В. Устинов // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 6.

³⁰³ Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 27.

³⁰⁴ Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття співвідношення / В.П. Ємельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – № 19. – С. 131–135; Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства: моногр. / В.П. Ємельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семикін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Кроссрод, 2007. – С. 14–20; Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – С. 10–19.

діяльність», визначене Законом України «Про боротьбу з тероризмом». Також не коректно ототожнювати поняття «терористичний акт» та «акт тероризму»³⁰⁵, оскільки останнє: по-перше, не має юридичного визначення в жодному законодавчому акті України, а по-друге, зважаючи на саме поняття «тероризм», визначене у вітчизняному законодавстві, може включати велику кількість складів злочину, передбачених Особливою частиною КК України.

Це не що інше, як маніпулювання тлумаченням базового в міжнародних нормативних актах терміна «тероризм», яке має більше двохсот тлумачень як на міжнародному, так і на загальнодержавному рівні. Запропонована у науковій літературі класифікація «різних актів тероризму», до яких відносять статті 258, 147, 259, 261, 266, 277, 278, 279, 444 КК України, взагалі викликає подив, оскільки «терористичний акт» є окремим складом злочину з чітко визначеною конструкцією диспозицій та санкцій³⁰⁶. У науковій літературі «акт тероризму» визначається як вчинення конкретного діяння, яке має ознаки складу злочину тероризм³⁰⁷, Кримінальний кодекс України не має такого складу злочину.

Визначення поняття «*тероризм*», подане в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та окремо дублює диспозицію ч. 1 ст. 258 КК України. Більше того, зазначене поняття, в такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння, як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності.

Піддають критиці визначення поняття «тероризм» в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» і вітчизняні дослідники,

³⁰⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те. вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 734.

³⁰⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [4-те. вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 734.

³⁰⁷ Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование) / С.У. Дикаев. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – С. 15.

вказуючи на його недоліки, зокрема на те, що воно допускає численні тлумачення та може охоплювати діяння, які не є за своєю суттю тероризмом³⁰⁸.

Термін «тероризм» слід розглядати винятково як явище та розмежовувати його з суспільно небезпечними діями, визначеними злочинами, передбаченими статтями 258–258-5 КК України, які відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність.

Тим самим ми підійшли до визначення безпосереднього об'єкта злочинів, які охоплюються видами терористичної діяльності.

Безпосередній об'єкт є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину, а точне його встановлення при кваліфікації необхідне. Ним є зовнішня і внутрішня політична безпека України у різних сферах функціонування держави: зовнішньополітичній, тобто запобігання втручання у внутрішні справи України та відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність та недоторканність державних кордонів; внутрішньополітичній – нормальне функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб. Безпосередній об'єкт злочину – це той конкретний інтерес, ті конкретні блага й інтереси, що порушуються в результаті вчинення конкретного злочину. Це той інтерес, носієм якого є конкретна особа, група, населення, суспільство, держава.

Відповідно до цього В. Антипенко зазначив: *«якщо виходити із логіки природного права, то безпосереднім об'єктом складу тероризму є політичний режим, державний устрій, територіальна цілісність конкретних держав»*³⁰⁹.

³⁰⁸ Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Н. Кубальський. – К., 2007. – С. 9.

³⁰⁹ Антипенко В.Ф. Борьба с современным терроризмом международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К.: Нац. библиотека им. Вернадского; Изд-во «ЮНО-НА-М», 2002. – С. 415.

Характеризуючи тенденцію трансформації терористичної діяльності у напрямі підвищення її суспільної небезпеки, слід зазначити що терористичний акт за характером та об'ємом, як свідчить світовий досвід, трансформується від вбивств окремих осіб до повалення легітимної державної влади, руйнування держав та фактичного знищення цілих народів.

Ми не поділяємо існуючої в юридичній літературі думки про те, що у деяких випадках життя і здоров'я людини слід вважати додатковим об'єктом, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції України вони визнаються найвищою соціальною цінністю і тому потенційно не можуть бути віднесеними до додаткових об'єктів.

Зважаючи на це, слід виокремити такі основні об'єкти терористичного акту:

а) життя та здоров'я людей (терористи при вчиненні терористичних актів позбавляють життя людей або створюють небезпеку їх життю та здоров'ю);

б) довкілля (екологічний аспект цього питання пояснюється великою кількістю важливих стратегічних об'єктів, як-то атомні електростанції, підприємства з видобутку та переробки уранової руди, хімічні підприємства різних категорій небезпеки тощо, які дають нагоду замислитись про стан екологічної безпеки України, а саме з приводу можливих терористичних актів на згаданих об'єктах, які можуть призвести до непередбачуваних наслідків для навколишнього середовища – нашого з вами місця існування;

в) економічна сфера – що відображатиметься у збитках України від санкцій міжнародних організацій, млявості інвестиційного процесу в нашій країні тощо;

г) нормальне функціонування підприємств, установ або організацій (це пояснюється тим, що під час вчинення терористичного акту терористи на певний час повністю паралізують діяльність зазначених об'єктів в радіусі своєї діяльності, що призводить до завдання відповідним підприємствам, установам або організаціям певної матеріальної шкоди, що може проявлятися, наприклад, в непередбачених терористами зривах певних прибуткових договорів тощо);

г) власність (застосування терористами зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших загальнонебезпечних дій може призвести до руйнації будівель, транспортних засобів різної власності тощо);

д) авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян.

При цьому безпосереднім основним об'єктом терористичного акту, за цим розмежуванням, безумовно є основи національної безпеки України у різних її сферах.

В самому кримінальному законі немає вказівки на визначення предмета терористичного акту, тому предмет не є обов'язковою ознакою складу цього злочину, але ним можуть бути будь-які матеріальні цінності (транспортні засоби, споруди, засоби комунікації тощо).

Разом з тим, незрозумілим є намір законодавця, включивши ст. 258 КК України в розділ IX «Злочини проти громадської безпеки», при формулюванні диспозиції цієї норми, вказувати на спеціальну мету – порушення громадської безпеки. Адже віднесення цієї норми до зазначеного розділу вже повинне передбачати, що терорист, вчиняючи терористичний акт, посягає на родовий об'єкт, який визначив законодавець, – порушує громадську безпеку.

Як вже зазначено автором вище, громадська безпека не може бути родовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 258 КК України, а є лише тією цінністю, посягаючи, на яку злочинець прагне завдати шкоди тому об'єкту, на який спрямована його остаточна мета, передбачена ст. 258 КК України, тобто громадська безпека є проміжним, додатковим об'єктом. А такі об'єкти, як життя і здоров'я людей та інші (залежно від дій терористів), безперечно, підкреслює вторинність громадської безпеки як об'єкта складу злочину, наприклад, терористичного акту.

Якщо говорити про злочини, передбачені статтями 258-1–258-5 КК України, то слід зауважити, що всі вони за своєю юридичною природою є формами співучасті злочину, передбаченого ст. 258 КК України. Тому при визначенні об'єкта цих злочинів вони будуть нерозривно пов'язані з терористичним актом.

З огляду на диспозицію ст. 258 КК України слід підкреслити, що будь-який вибух, що створив небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяв значну майнову шкоду чи настання інших тяжких наслідків, який вчинено з метою порушення громадської безпеки, можна кваліфікувати як терористичний акт. Проте терористичний акт має відкритий характер, тому особа, застосовуючи зброю, вчиняючи вибух, підпал чи інші дії, на відміну від осіб, що вчиняють, наприклад, диверсію чи інші прояви терористичної діяльності, не приховує своєї причетності до скоєного злочину, а навпаки афішує застосування або погрожує застосуванням загальнебезпечних дій у разі невиконання вимог, які вона висуває. Це афішування може мати як публічний характер, так і анонімний.

Публічність терористичного акту є головним інструментом у стратегії вчинення терористичного акту. Якщо терористичний акт не викликає широкого відгуку у колах осіб за межами тих, стосовно кого він безпосередньо вчинений, це означатиме, що він був марний.

Терористичний акт може мати міжнародну значимість, якщо: мета, яку було обнародовано лідерами терористичної групи чи організації торкається більш ніж однієї держави; нанесена шкода стосується різних країн чи міжнародних організацій; він планується чи готується в одній країні, а здійснюється в іншій; матеріально-технічне забезпечення виконавців терористичної групи чи організації має закордонне походження; його вчинення починається в одній державі, а завершується в іншій. Терористична діяльність на практиці має статус міжнародної за умов, якщо терорист, терористична група (організація), а також жертви терористичного акту громадяни однієї країни або різних держав, але злочин вчинено за межами цих країн; а також, якщо, вчинивши терористичний акт в одній країні, терорист переховується в іншій та постає питання про його екстрадицію.

Зважаючи на це, безпосереднім об'єктом зазначених вище злочинів, які охоплює терористична діяльність, також може бути зовнішня безпека України, що зумовлено метою вчинення терористичного акту міжнародного характеру та такими наслід-

ками від вчинення цього злочину, як погіршення двосторонніх відносин між Україною та державою, де вчинено цей злочин, що, як висновок, зачепить усі сторони взаємовідносин між країнами (політичні, економічні тощо), відповідне ставлення міжнародних організацій та міжнародної спільноти, інших країн світу, та матиме різні негативні наслідки щодо нашої держави.

З питанням про об'єкт злочину нерозривно пов'язане питання про потерпілого.

Останнім часом багато пишуть та дискутують щодо необхідності дотримання прав підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного та засудженого, повністю забуваючи про потерпілого. Саме тому захистом потерпілого від злочину, як однієї з найважливіших цінностей, має опікуватися кримінальний закон. Тому, забувати про максимальний захист потерпілої сторони, тобто жертви злочину не слід. Зокрема, М. Коржанський, В. Щупаковський та П. Воробей зазначають, що *«головним пріоритетом кримінального законодавства треба визнати потерпілого від злочину»*³¹⁰. Ця думка влучно розкриває ті завдання кримінального законодавства, які воно повинно виконувати, зокрема охороняти та захищати громадян нашої країни, їхні життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість, безпеку та власність.

Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві розроблена недостатньо. Вона має комплексний та міжгалузевий характер. Як окремий теоретичний напрям вчення про потерпілого від злочину в науці кримінального права виникло відносно недавно, в 60-х роках ХХ сторіччя, під впливом віктимологічних досліджень. У зазначений період з'являються перші публікації В. Кудрявцева, Н. Кузнєцової, А. Сахарова, Л. Франка та інших вчених, присвячені кримінально-правовій проблемі потерпілого.

Одним із перших на комплекс кримінально-правих питань, пов'язаних із потерпілим, звернув увагу Л. Франк у статті «Про дослідження особистості і поведінки потерпілого», яка вийшла у

³¹⁰ Коржанський М.Й. Завдання і дія кримінального закону / М.Й. Коржанський, В.М. Щупаковський, П.А. Воробей. – К.: Генеза, 1997 – С. 41.

світ в 1966 році³¹¹. В роботі було здійснено спробу класифікувати норми Кримінального кодексу, які мають значення для вивчення особистості і поведінки потерпілого.

Кримінальне законодавство України, на відміну від кримінально-процесуального, не дає визначення суб'єкта потерпілого від злочину.

Поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві і в кримінальному процесі не завжди збігаються. Це зумовлено, з одного боку, різними функціями, які виконує потерпілий в кримінальному праві і кримінальному процесі, а з іншого, – різними завданнями, які стоять перед галузями права.

У кримінальному праві поняття «потерпілий» має свої специфічні риси, це особа: яка є суб'єктом охоронюваних кримінальним законом відносин; якій завдано фізичної, майнової, моральної або іншої шкоди, яка пов'язана з об'єктом злочинного посягання та така, що належить до злочинного наслідку, що вплинув на суб'єктивну сторону злочину; якій шкоду завдано злочином.

У теорії кримінального права України існують різні підходи щодо визначення потерпілого від злочину. Так, Т. Присяжнюк у своїй роботі зазначає: *«Потерпілим від злочину визнається фізична особа, безпосередньо якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває право вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених Кримінальним кодексом України»*³¹².

М. Сенаторов, зазначає: «Потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство загалом), благу, праву чи інтересу якого, що охороняється кримінальним законом, зло-

³¹¹ Франк Л.В. Об изучении личности и поведения потерпевшего (Нужна ли советская виктимология?) / Л.В. Франк // Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. – Душанбе, 1966.

³¹² Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Т.І. Присяжнюк. – К., 2006. – С. 17–18.

чином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої»³¹³.

У міждисциплінарному правовому дослідженні потерпілим від злочину визначається *«соціальний суб'єкт (фізична особа, юридична особа та окремих випадках її структурні підрозділи – філіали й представництва, організації, що виконують статутні завдання без створення юридичної особи, та держава), чий встановлені й охоронювані законом права, свободи законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та ін. характеру»*³¹⁴.

Слід погодитись з останнім формулюванням, оскільки воно чітко визначає кримінально-правове поняття «потерпілий від злочину», з чіткими межами для розуміння в правозастосовній практиці. Потерпілий від злочину – це матеріально-правове поняття, і воно повинно відобразитися в Загальній частині Кримінального кодексу України у запропонованій вище редакції.

Аналіз статей 258–258-5 КК України дає змогу дійти висновку, що потерпілий є факультативною ознакою лише у разі скоєння злочинів, передбачених статтями 258 та 258-1 КК України.

Потерпілим у разі скоєння злочину, передбаченого ст. 258-1 КК України, може бути винятково фізична особа, що прямо визначено у конструкції диспозиції норми – втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства.

У разі скоєння злочину, передбаченого ст. 258 КК України, потерпілими можуть бути як поєднання всіх трьох (фізична особа, юридична особа та держава), так і окремо один від одно-

³¹³ Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В. Сенаторов. – Х., 2005. – С. 10.

³¹⁴ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Харків: Кроссроуд, 2008. – С. 52.

го чи в поєднанні один із одним, залежно від суб'єктивної (мети) та об'єктивної (способи та місця вчинення злочину), сторони зазначеного злочину. Про це яскраво свідчить наявна емпірична база.

П. Горобець, М. Коржанський і В. Щупаковський стосовно КК України 1960 року зазначали, що принцип повного відшкодування заподіяної злочином шкоди у чинному Кримінальному кодексі України не відображено і навіть не має спеціальних норм, які б його передбачали. Але його повністю передбачають загальні завдання кримінального законодавства. Не містять положень про обов'язок злочинця відшкодувати потерпілому і суспільству нанесену злочином шкоду в повному обсязі й інші норми Кримінального кодексу. Відсутність у Кримінальному законі таких норм пояснюється його головною концепцією – карати порушника закону. Концепції захисту, особливо захисту прав, свобод та інтересів особи (потерпілого) наш кримінальний закон не має. Про потерпілого в кримінальному законі немає жодної згадки, і зовсім нічого – про захист громадянина від злочину. У статті (ціль покарання) 22 КК України (1960 року) про потерпілого немає навіть згадки³¹⁵.

Написано це було в 1997 році про Кримінальний кодекс 1960 року, однак це повністю можна віднести і до КК України 2001 року, ст. 50 цього Кодексу «Поняття покарання та його мета» також про потерпілого не згадує: «2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами». Саме з цієї причини раніше зверталася увага законодавця на необхідність розробки або загальної концепції, або Закону України «Про соціальні й економічні гарантії відшкодування збитку, заподіяного злочинними діяннями фізичним і юридичним особам, суспільству, державі»³¹⁶.

³¹⁵ Воробей П.А. Завдання і дія кримінального закону / П.А. Воробей, М.Й. Коржанський, В.М. Щупаковський. – К., 1997. – С. 114.

³¹⁶ Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 33.

Крім того, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року), яка є виявом колективної волі світової спільноти, порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви (потерпілого) – з іншого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поводження із зазначеними особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування. На європейському рівні 24 листопада 1983 року Рада Європи прийняла Конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Комітет Міністрів Ради Європи розробив важливі рекомендації, зокрема № R (85) 11 від 28 червня 1985 року щодо ролі потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу, № R (87) 21 від 17 вересня 1987 року щодо допомоги жертвам та запобігання віктимізації, керівні принципи захисту жертв терористичних актів від 2 березня 2005 року та ін.

Питання про відшкодування заподіяної будь-яким злочином шкоди в нашій державі вітчизняні науковці порушували вже давно, це визнавалося одним із завдань кримінального закону. Вони безпосередньо запропонували норму «Про відшкодування заподіяної злочином шкоди», відповідно до якої особа, що скоїла злочин, зобов'язана відшкодувати заподіяну злочином шкоду в повному обсязі, також вона повинна відшкодувати витрати на провадження розшуку, дізнання, слідства, суду і виконання покарання³¹⁷. Вказана пропозиція не втратила своєї актуальності і, на думку автора, заслуговує на увагу з боку Верховної Ради України.

Відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, передбачено нормами кримінального законодавства деяких іно-

³¹⁷ Коржанський М.Й. Завдання і дія кримінального закону / М.Й. Коржанський, В.М. Щупаковський, П.А. Воробей. – К.: Генеза, 1997 – С. 44.

земних країн. Так, ст. 59 і ст. 60 КК Швейцарії регулюють питання відшкодування потерпілому шкоди, якої він зазнав від злочину чи проступку³¹⁸.

У багатьох європейських країнах велику увагу приділяють відшкодуванню збитків жертвам терористичних актів, цьому законодавець вказаних країн присвячує окремі законодавчі акти. У Франції існує Декрет № 86-1111 від 15 жовтня 1986 року «Про відшкодування потерпілим збитку, заподіяного їм терористичними актами», зміст якого, поряд з іншими законодавчими актами, передбачає виплати компенсації за матеріальну шкоду потерпілим від терористичних актів, зокрема умови та способи виплат. В Іспанії – Королівський указ № 1311/1998 від 28 жовтня 1998 року «Про відшкодування збитків жертвам збройних бандитських формувань і терористичних елементів». В Італії – Закон № 302 від 20 жовтня 1990 року «Про заступництво жертвам терористичних та інших злочинних співтовариств», в Німеччині – Закон «Про компенсацію жертвам насильницьких дій» від 1976 року.

Проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної скоєним злочином, як свідчать результати аналізу законодавства та практики його застосування, залишається надзвичайно актуальною. На потребі посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів також наголошує авторський колектив міждисциплінарного правового дослідження «Потерпілий від злочину»³¹⁹. Указом Президента України № 1560 від 28 грудня 2004 року³²⁰ з метою вдосконалення правового та організаційного механізму захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Ця Концепція визначає

³¹⁸ Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Зерцало, 2000. – С. 28–30.

³¹⁹ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Харків: Кроссрод, 2008. – С. 27.

³²⁰ Інтернет ресурс: www.rada.gov.ua

пріоритетні напрями державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їхніх законних прав та інтересів.

Одним із основних напрямів забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих зазначена Концепція визначає розробку закону з питань забезпечення відшкодування потерпілим шкоди, в якому зокрема будуть передбачені умови й порядок надання їм правової, медичної, соціальної і матеріальної допомоги, а також допомоги їхнім родичам та утриманцям, залежно від характеру і наслідків злочину, способу його скоєння, майнового стану потерпілого й інших обставин, та розробку механізму реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Задля виконання цієї Концепції народні депутати України В. Сіренко, В. Онопенко та М. Оніщук розробили та подали на розгляд до Верховної Ради України проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», який відповідно до постанови Верховної Ради України № 3363-IV від 18 січня 2006 був прийнятий за основу. Проте на підставі постанови Верховної Ради України № 954-V від 19 квітня 2007 рішення Верховної Ради України від 18 січня 2006 року про прийняття за основу проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», було скасовано, а сам законопроект знятий з розгляду.

На сьогодні в Україні не існує законодавчого механізму, який би чітко окреслив та забезпечив права громадян, що постраждали від терористичного акту, щоб у разі настання небажаних наслідків, наприклад, від терористичного акту, держава могла відшкодувати шкоду, заподіяну громадянам (потерпілим) терористичним актом, відповідно до вимог ст. 19 (відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом) та ст. 20 (соціальна реабілітація осіб, які постраждали від терористичного акту) Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Цей вид державної діяльності слід було б назвати державною підтримкою осіб, які постраждали від терористичних актів. Тому на сучасному ета-

пі протидії нашої держави разом з іншими країнами світу терористичній діяльності вкрай необхідно узгодити чинне законодавство України із європейським досвідом вирішення цього питання.

Крім того, Концепцією «Боротьби з тероризмом», затвердженою указом Президента України від 25 квітня 2013 р. № 230, передбачено, що заходи з усунення та мінімізації наслідків терористичної діяльності мають плануватися завчасно на основі прогнозування можливих наслідків вчинення терористичних актів та здійснюватися шляхом відшкодування в установленому законом порядку шкоди, заподіяної терористичними актами.

Тому існує нагальна потреба розробки чіткого механізму відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної терористичними актами, який би встановлював коло осіб, яким під час вчинення терористичного акту були нанесені тілесні ушкодження, а також тих, що зазнали психологічної травми і тому потребують відповідного лікування. Також слід враховувати потребу виплати грошової компенсації потерпілим, які постраждали від анти-терористичних операцій відповідних правоохоронних органів, про що свідчить негативний досвід їх проведення спеціальними підрозділами РФ у 2002 році у м. Москва, зокрема спеціальна операція зі звільнення захопленого терористами театрального центру на Дубровці³²¹. Розробляючи запропонований законодавчий акт, слід виробити механізм та умови, за яких будуть здійснюватися грошові виплати, які повинні компенсувати витрати на медичну чи будь-яку іншу допомогу потерпілому від терористичного акту та антитерористичної операції. Крім цього, виникає потреба визначення джерел поповнення статті на здійснення цих виплат потерпілим від зазначених дій, для чого пропонуємо створити відповідний державний фонд, який був би підзвітний Міністерству фінансів України.

Як один зі шляхів вирішення питання про відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної терористичними актами, може

³²¹ Кафтан А. Мюзикл отчаяния / А. Кафтан // Корреспондент. – № 31. – 29 октября 2002. – С. 42–45.

бути покладання цих обов'язків на злочинця у відповідному судовому рішенні, з урахуванням його матеріального становища. У випадках, коли після вчинення терористичного акту злочинця не було затримано правоохоронними органами чи з огляду на нові обставини винного не було притягнуто до кримінальної відповідальності (наприклад, смерть особи, що вчинила терористичний акт тощо), пропонуємо обов'язок відшкодування відповідних збитків, яких зазнали потерпілі, покласти на державу, тобто шкода могла б бути відшкодована за рахунок державного фонду, про створення якого згадано вище. Це стосується і випадків, коли терорист(и) не спроможні відшкодувати в повному обсязі шкоду, яку вони заподіяли потерпілим від терористичного акту (наприклад, коли матеріальне становище терориста та його доходи не спроможні покрити шкоду, заподіяну терористичним актом тощо). Це буде запорукою ефективного захисту інтересів потерпілих від терористичного акту осіб, оскільки прийняття рішення про компенсацію шкоди не залежатиме від успішного розслідування органами досудового слідства злочину чи матеріального становища винного (терориста).

Необхідно не залишати поза увагою також питання врегулювання відшкодування збитків тим особам, що померли від вчинення терористичного акту. У цьому випадку їхні спадкоємці, родичі чи законні представники повинні отримати відповідну компенсацію.

При відшкодуванні матеріальних збитків необхідно пам'ятати і про відшкодування моральної шкоди. Останнім часом цей інститут набуває все більшої актуальності, хоча тривалий час він не застосовувався та не визнавався. Компенсація моральної шкоди є відшкодуванням у грошовій чи іншій формі заподіяної людині злочином майнової, фізичної чи психічної шкоди та моральних страждань. Ця компенсація має мету викликати позитивні емоції, максимально унеможливити негативні психічні зміни, зумовлені перенесеними стражданнями. Зрозуміло, що грошова компенсація не відшкодує втрати людського життя, ушкодження здоров'я, не позбавить моральних страждань від

пережитого страху, але дасть змогу хоча б тимчасово змінити обстановку, зменшити страждання або знизити їхню гостроту.

Це відповідатиме принципам ст. 3 Конституції України, де зазначається, що *«людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...»*.

Оскільки винятково законами України визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод у нашій державі, існує потреба розробити та ухвалити закон, який би регулював питання відшкодування шкоди, заподіяної терористичними актами, як фізичним та юридичним особам, так і державі.

ДОДАТКИ

КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131)

(ВИТЯГ)

Розділ IX ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 258. Терористичний акт

1. Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, що призвели до загибелі людини, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

{Частину четверту статті 258 виключено на підставі Закону № 170-V (170-16) від 21.09.2006}

{Частину п'яту статті 258 виключено на підставі Закону № 170-V (170-16) від 21.09.2006}

Стаття 258-1. Втягнення у вчинення терористичного акту

1. Втягнення особи у вчинення терористичного акту або примушування до вчинення терористичного акту з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років.

{Кодекс доповнено статтею 258-1 згідно із Законом № 170-V (170-16) від 21.09.2006}

Стаття 258-2. Публічні заклики до вчинення терористичного акту

1. Публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами –

караються виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені з використанням засобів масової інформації, –

караються обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

{Кодекс доповнено статтею 258-2 згідно із Законом №170-V (170-16) від 21.09.2006}

Стаття 258-3. Створення терористичної групи чи терористичної організації

1. Створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину.

{Кодекс доповнено статтею 258-3 згідно із Законом № 170-V (170-16) від 21.09.2006; із змінами, внесеними згідно із Законом № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010}

Стаття 258-4. Сприяння вчиненню терористичного акту

1. Вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту, а так само використання особи з цією метою –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

{Кодекс доповнено статтею 258-4 згідно із Законом № 170-V (170-16) від 21.09.2006; із змінами, внесеними згідно із Законом № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010}

Стаття 258-5. Фінансування тероризму

1. Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння

вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації), –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

2. Ті самі дії, вчинені повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків, –

караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

4. Особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

Примітка. 1. Фінансування тероризму визнається вчиненим у великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Фінансування тероризму визнається вчиненим в особливо великому розмірі, якщо розмір фінансового або матеріального забезпечення перевищує вісімнадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

(Кодекс доповнено статтею 258-5 згідно із Законом №2258-VI (2258-17) від 18.05.2010)

ЗАКОН УКРАЇНИ
Про боротьбу з тероризмом
{Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 25, ст. 180}

(ВИТЯГ)

{Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2600-IV (2600-15) від 31.05.2005, ВВР, 2005, № 25, ст. 335 № 3200-IV (3200-15) від 15.12.2005, ВВР, 2006, № 14, ст. 116 № 1254-VI (1254-17) від 14.04.2009, ВВР, 2009, № 36-37, ст. 511 № 1900-VI (1900-17) від 16.02.2010, ВВР, 2010, № 19, ст. 151 № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010, ВВР, 2010, № 29, ст. 392}

Цей Закон з метою захисту особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, визначає правові та організаційні основи боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом.

Положення цього Закону не можуть бути застосовані як підстава для переслідування громадян, які, діючи в межах закону, виступають на захист своїх конституційних прав і свобод.

Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей;

терористичний акт – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі,

коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України (2341-14), відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України;

технологічний тероризм – злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру;

терористична діяльність – діяльність, яка охоплює:

планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму;

фінансування та інше сприяння тероризму; {Абзац одинадцятий статті 1 в редакції Закону № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010}

фінансування тероризму – надання чи збір активів будь-якого роду з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково для організації, підготовки і вчинення окремим терористом або терористичною організацією визначеного Кримінальним кодексом України (2341-14) терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроба здійснення таких дій;

(Статтю 1 доповнено абзацом згідно із Законом № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010)

міжнародний тероризм – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження;

терорист – особа, яка бере участь у терористичній діяльності;

терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів;

терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації;

боротьба з тероризмом – діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності;

антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою;

район проведення антитерористичної операції – визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція;

режим у районі проведення антитерористичної операції – особливий порядок, який може вводитися в районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом визначених цим Законом спеціаль-

них повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися в районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій;

заручник – фізична особа, яка захоплена і (або) утримується з метою спонукання державного органу, підприємства, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, що захоплена і (або) утримується.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдеев Ю.И.* Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е.И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36–53.
2. *Авдеев Ю.И.* Типология терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е.И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 54–71.
3. *Агарышев А.А.* Ближний Восток: терроризм и его покровители / А.А. Агарышев. – М.: Мол. гвардия, 1986. – 224 с.
4. *Андрусів Г.В.* Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підготовки до іспитів / Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Б.В. Романюк; [вид. 2-ге, стереотип.]. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 124 с.
5. *Анашкин Г.З.* Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г.З. Анашкин. – М., 1964. – 230 с.
6. *Антонян Ю.М.* Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю.М. Антонян. – М.: Щит-М, 2001. – 306 с.
7. *Антонян Ю.М.* Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом / Ю.М. Антонян. – М.: Наука, 2002. – 170 с.
8. *Антипенко В.Ф.* Борьба с современным терроризмом международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К.: Национальная библиотека им. Вернадского; ЮНОНА-М, 2002. – 723 с.
9. *Антипенко В.Ф.* Міжнародно-правовий фактор визначення ознак об'єкта складу терористичного акту у внутрішньому законодавстві / В.Ф. Антипенко // Проблеми відповідальності за злочини проти громадської безпеки за новим Кримінальним кодексом України: матер. міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 жовтня 2002 р., м. Харків / Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 197–202.
10. *Антипенко В.Ф.* Поняття тероризму (Кримінально-правове визначення) / В.Ф. Антипенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 93–94.
11. *Антипенко В.Ф.* Теории мирового развития и антитеррористическое право. Логика сопрягаемости / В.Ф. Антипенко. – К., 2007. – 440 с.

12. *Антипенко В.Ф.* Сучасний тероризм. Стан і шляхи його запобігання в країні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Ф. Антипенко. – К., 1999. – 13 с.
13. *Антипенко В.Ф.* Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика / В.Ф. Антипенко. – К.: НБУВ, 1999. – 61 с.
14. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. / Ю.В. Баулін. – К.: Атака, 2004. – 296 с.
15. *Баб'як О.С.* Екологічне право України: навч. посіб. / О.С. Баб'як, П.Д. Біленчук, Ю.О. Чирва. – К.: Атіка. – 216 с.
16. *Багрий-Шахматов Л.В.* Ответственность за терроризм в новом Уголовном кодексе Украины / Л.В. Багрий-Шахматов // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового Кримінального кодексу України», 25–26 жовтня 2001 р., м. Харків / В.В. Сташис (голов. ред. редкол.) та ін.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 182–185.
17. *Багрий-Шахматов О.В.* Методи боротьби з тероризмом – погляд світового співтовариства / Л.В. Багрий-Шахматов, С.Л. Яценко // Тероризм і боротьба з ним. Міжвідомчий науковий збірник. Т. 19. – К., 2000. – С. 338–343.
18. *Бажанов М.И.* Уголовное право Украины. Общая часть: конспект лекций / М.И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 168 с.
19. *Бантышев А.Ф.* Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): моногр. / А.Ф. Бантышев. – К.: НА СБ України, 2000. – 136 с.
20. *Бантышев О.Ф.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантышев. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 122 с.
21. *Бантышев О.Ф.* Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми): моногр. / О.Ф. Бантышев, О.В. Шамара, С.А. Кузьмін. – К.: МНДЦ, 2009. – 176 с.
22. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
23. *Беглова Н.С.* Терроризм: поиск решения проблемы / Н.С. Беглова // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1. – С. 37–41.

-
24. *Бурдін О.* Передісторія і генезис тероризму // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 130–143
 25. *Боротьба з тероризмом / В.А. Ліпкан, Д.Й. Никифорчук, М.М. Руденко.* – К.: Знання України, 2002. – 254 с.
 26. *Бояров В.И.* Убийства, совершенные в процессе противостояний организованных преступных группировок (особенности расследования): метод. пособ. / В.И. Бояров. – Харків: КримАрт, 1997. – 89 с.
 27. *Бурега В.В.* Методология исследования феномена террора / В.В. Бурега // Вісник Житомирського університету. – 2004. – Вип. 18. – Філософські науки. – С. 12–16.
 28. *Будницький О.В.* Тероризм глазами историка. Идеология терроризма / О.В. Будницький // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 3–19.
 29. *Будницький О.В.* Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в.) / О.В. Будницький. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 399 с.
 30. *Будницький О.В.* История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях / О.В. Будницький. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 576 с.
 31. *Бурдін В.М.* Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.М. Бурдін. – К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 225 с.
 32. *Вознюк В.С.* Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: автореф. дис. ... канд. політичних наук: 23.00.04 / В.С. Вознюк; НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2005. – 16 с.
 33. *Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел.* – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
 34. *Возможные направления развития современного терроризма и международного сотрудничества по борьбе с ним // Інформаційний бюлетень; Періодичне видання Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю (МНДЦ).* – К.: Вид-во Нац. академії внутрішніх справ, 2003. – № 9. – С. 60–65.
-

-
35. Витюк В.В. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А. Эфиров. – М.: Наука, 1987. – 320 с.
 36. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш. – К.: Ін-т законодавства ВРУ, 2002. – 633 с.
 37. Гаврилин Ю.В. Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия: учеб. пособ. / Ю.В. Гаврилин, Л.В. Смирнов. – М.: ЮИ МВД России, Книжный мир, 2003. – 66 с.
 38. Гейман Л.М. Взрыв: история, практика, перспективы / Л.М. Гейман. – М.: Наука, 1978. – 256 с.
 39. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве / П.С. Дагель. – Владивосток, 1968. – 186 с.
 40. Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьоба, М.І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.
 41. Дашкевич Я. Терор і тероризм / Я. Дашкевич // Розбудова держави. – 2001. – № 7. – С. 2–11.
 42. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). – К.: Інтертехнологія, 2008. – 184 с.
 43. Денемарк Р.А. Терроризм в мировой системе: гипотезы о центре и периферии / Р.А. Денемарк // Европа. – 2002 – № 1 (2). – Т. 2. – С. 99–127.
 44. Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера (криминологическое и уголовно-правовое исследование) / С.У. Дикаев. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 464 с.
 45. Допилка С.О. Уголовная ответственность за терроризм и пиратство на море: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С.О. Допилка. – Харьков, 1999. – 171 с.
 46. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров; Переднє слово В.О. Навроцького; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
 47. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование) / В.П. Емельянов. – М.: NOTA BENE, 2000. – 320 с.
-

-
48. *Емельянов В.П.* Терроризм – как явление и как состав преступления / В.П. Емельянов. – Харьков: Право, 1999. – 272 с.
 49. *Емельянов В.П.* Злочини терористичної спрямованості / В.П. Емельянов. – Харків: Рубікон, 1997. – 160 с.
 50. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 291 с.
 51. *Емельянов В.П.* Тероризм і злочини терористичної спрямованості / В.П. Емельянов. – Харків: Рубікон, 1997 – 176 с.
 52. *Емельянов В.П.* Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання антитерористичного законодавства: моногр. / В.П. Емельянов, Л.В. Новикова, М.В. Семикін; за заг. ред. В.П. Емельянова. – Харків: Кроссроуд, 2007. – 216 с.
 53. *Журавльов В.П.* Кримінально-правове визначення тероризму. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби: посіб. / [В.П. Журавльов, Б.В. Романюк, В.В. Коваленко та ін.]; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. – К.: Нац. академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 24–35.
 54. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
 55. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
 56. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. – М.: Городец-издат», 2002. – 144 с.
 57. Защита от оружия массового поражения / Под ред. В.В. Мясникова; [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Воениздат, 1989. – 398 с.
 58. *Ізетов А.Е.* Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження: моногр. / А.Е. Ізетов; за заг. ред. В.П. Емельянова. – Харків: Право, 2010. – 174 с.
 59. *Кара-Мурза С.Г.* Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
 60. *Карпец И.И.* Преступления международного характера / И.И. Карпец. – М.: Юридич. лит., 1979. – 264 с.
 61. *Качинський А.Б.* Екологічна безпека України: системний аналіз перспективи покращення / А.Б. Качинський. – К., 2001. – 311 с.
-

-
62. *Кваша О.О.* Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження: моногр. / О.О. Кваша. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. – 216 с.
 63. *Кожушко Е.П.* Современный терроризм: Анализ основных направлений / Е.П. Кожушко; под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2000. – 448 с.
 64. *Коржанський М.Й.* Завдання і дія кримінального закону / М.Й. Коржанський, В.М. Щупаковський, П.А. Воробей. – К.: Генеза, 1997 – 156 с.
 65. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть / Под общ. ред. Генерального прокурора РФ Ю.И. Скуратова и Председателя Верховного Суда РФ В.М. Лебедева. – М.: ИГ ИНФРА, М. – НОРМА, 1996. – 592 с.
 66. *Комиссаров В.С.* Террор, терроризм, государственный терроризм: понятие и соотношение / В.С. Комиссаров, В.П. Емельянов // Вестник Московского ун-та, сер. 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 34–42.
 67. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.М. Лебедев; [11-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрайт, 2011. – 1334 с.
 68. Кримінальне право України. Заг. частина: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
 69. Кримінальне право України. Заг. частина: підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін.; за ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
 70. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / Київський нац. ун-т внутрішніх справ; Київський міжнародний ун-т / За ред. М.І. Мельника і В.А. Клименка; [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К.: Атіка, 2008. – 712 с.
 71. Кримінальне право у питаннях і відповідях: посіб. / О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 208 с.
 72. *Кубальський В.Н.* Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Н. Кубальський. – Національна академія наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2007. – 18 с.
-

-
73. Курс советского уголовного права. Часть общая. В 6-ти томах. Т. 2: Преступление. – М.: Наука, 1970. – 516 с.
74. *Лабуш Н.С.* Информационные технологии и терроризм: теория и практика: Учеб. пособие / Н.С. Лабуш, А.С. Пую, А.Ю. Евсеев. – СПб.: Роза мира, 2005. – 147 с.
75. *Лазарев Н.Я.* Терроризм как тип политического поведения / Н.Я. Лазарев // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 32–36.
76. *Лакер И.* Истоки: терроризм как явление / И. Лакер // Иностранная литература. – 1996. – № 11. – С. 190–202.
77. *Лень В.В.* Осудність у кримінальному праві і законодавстві: моногр. / В.В. Лень / Перекл. Ю.М. Антонян. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.
78. *Ліпкан В.А.* Тероризм і національна безпека України / В.А. Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – 184 с.
79. *Ляшенко В.М.* Державна політика запобігання тероризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 / В.М. Ляшенко. – Львів, 2007. – 20 с.
80. *Ляхов Е.Г.* Политика терроризма – политика насилия и агрессии / Е.Г. Ляхов. – М.: Международные отношения, 1987. – 184 с.
81. *Ляхов Е.Г.* Терроризм и межгосударственные отношения / Е.Г. Ляхов. – М.: Международные отношения, 1991. – 216 с.
82. *Матышевский П.С.* Советское уголовное право (Часть особенная): учеб. пособ. Вып. I. / П.С. Матышевский. – Изд-во Харьковского ун-та, 1962. – 134 с.
83. *Матышевский П.С.* Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П.С. Матышевский. – К.: Юринком, 1996. – 240 с.
84. *Матишевський П.С.* Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / П.С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 352 с.
85. *Малышев В.П.* Химический и биологический терроризм / В.П. Малышев. – М.: Библиотечка «Военные знания», 2001. – 187 с.
86. Международно-правовые основы борьбы с терроризмом: сб. док. / Составитель В.С. Овчинский. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 480 с.
-

-
87. Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть / П.П. Михайленко. – К.: РИО МВД Украины, 1995. – 247 с.
 88. Мохончук С.М. Уголовная ответственность за терроризм: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / С.М. Мохончук. – Харьков, 1999. – 172 с.
 89. Моджорян Л.А. Терроризм: правда и вымысел. – М.: Юридич. лит., 1983. – 208 с.
 90. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учеб. / В.С. Мухина; [3-е изд., стереотип.]. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 456 с.
 91. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
 92. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 464 с.
 93. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2001. – 272 с.
 94. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.
 95. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України / За заг. ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка. – К.: ФОРУМ, 2001. – 941 с.
 96. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка; [4-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
 97. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / П.П. Андрушко (ред.); [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – 1427 с.
 98. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / С.С. Яценко (ред.); [4-е вид., перероб. та доп.]. – К.: А.С.К., 2006. – 848 с.
 99. Настюк В.Я. Міжнародно-правовий режим протидії тероризму: моногр. / В.Я. Настюк, С.А. Трофімов. – Харків: Право, 2008. – 352 с.
 100. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: моногр. / Г.В. Новицький. – К.: Інтер-технологія, 2008. – 496 с.
-

-
101. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М.: Юридическая литература, 1960. – 230 с.
 102. *Пасенюк О.М.* Деякі проблемні питання нового Кримінального кодексу України / О.М. Пасенюк // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування: вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового Кримінального кодексу України» 25–26 жовтня 2001 р., м. Харків / В.В. Сташис (голов. ред.) та ін.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 143 с.
 103. *Подшибякин А.С.* Борьба с незаконным ношением, хранением, приобретением, изготовлением и сбытом огнестрельного и холодного оружия / А.С. Подшибякин, А.М. Ухаль. – Ужгород: Хозрасчетный ред.-изд. отдел комитета информации, 1999. – 256 с.
 104. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін.; відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
 105. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Харків: Кроссрод, 2008. – 364 с.
 106. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: моногр. / [В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг. ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. – Харків: Право, 2008. – 96 с.
 107. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 256 с.
 108. *Пилипчук В.Г.* Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець XX – початок XXI століття): моногр. / В.Г. Пилипчук. – К.: НКЦ СБ України, 2008. – 256 с.
 109. *Ойгензихт В.А.* Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: Дошиш, 1983. – 256 с.
 110. *Овчинникова Г.В.* Терроризм: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / Г.В. Овчинникова; науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – 36 с.
-

-
111. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой; [18-е изд., стереотип.] – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
 112. Остроухов В.В. Філософський аналіз морально-світоглядних мотивацій насильства й терору: автореф. дис. ... д-ра юридич. наук: 12.00.08 / В.В. Остроухов; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 37 с.
 113. Остроухов В.В. Проблема розуміння та інтерпретації феноменів «терор» і «тероризм» / В.В. Остроухов // *Philosophia prima: метафізичні питання*. – 1999. – Вип. 2 – С. 126–135.
 114. Ольшанский Д.В. Психология терроризма / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
 115. Орлов В.С. Субъект преступления по Советскому уголовному праву / В.С. Орлов. – М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1958. – 259 с.
 116. Основы борьбы с организованной преступностью: моногр. / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 400 с.
 117. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: моногр. / А.В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
 118. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: моногр. / А.В. Савченко. – К.: КНТ, 2007. – 596 с.
 119. Савченко А.В. Використання іноземного досвіду у кримінально-правовій боротьбі з тероризмом. Тероризм і національна безпека: матеріали міжнар. конф. / А.В. Савченко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 276 с.
 120. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: моногр. / М.В. Семикін; за заг. ред. В.П. Ємельянова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 145 с.
 121. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.В. Сенаторов. – Х., 2005. – 20 с.
 122. Сингаївська І.В. Нелегальна міграція – загроза національній безпеці України / І.В. Сингаївська, О.В. Шамара // *Вісник кри-*
-

- мінологічної асоціації України: збірник наук. праць / [Редкол. Л.М. Давиденко, Т.А. Денисова, О.М. Джужа та ін.]. – Харків: Золота миля, 2011. – С. 122–129.
123. Советское уголовное право. Общая часть. / Под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – 517 с.
124. Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом / Науч. ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 2002. – 170 с.
125. Судові та правоохоронні органи України: навч. посіб. / [О.Ф. Бантишев, С.А. Кузьмін, К.В. Колосова та ін.]; за заг. ред. Б.В. Романюка. – К.: Паливода А.В., 2008. – 224 с.
126. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С.А. Тарарухин. – К.: Юринком, 1995. – 208 с.
127. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. / В.Я. Тацій. – Харків: Укр. ЮА, 1994 – 76 с.
128. Тацій В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система / В.Я. Таций. – Харків: Вища школа, 1984. – 230 с.
129. Таций В.Я. Предмет преступления / В.Я. Таций // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 51–57.
130. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Таций. – Харків: Вища школа, 1988. – 198 с.
131. Тер-Акапов А.А. Бездействие как форма преступного поведения / А.А. Тер-Акапов. – М.: Юридическая литература, 1980. – 152 с.
132. Тероризм і боротьба з ним. Президенту України, Верховній Раді України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки пропозиції наукових і практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник / Під ред. А.І. Комарової, Ю.В. Землянського, В.О. Євдокімова та ін. – К., 2000. – Т. 19 (1). – 610 с.
133. Тероризм та боротьба з ним: теоретико-практичні аспекти: моногр. / [Кол. авт.] – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 315 с.
134. Комиссаров В.С. Террор, терроризм, государственный терроризм: понятие и соотношение / В.С. Комиссаров, В.П. Емелья-

- нов // Вестник Московского университета, сер. 11. Право. – 1999. – № 5. – С. 34–42.
135. Терроризм: психологические корни и правовые оценки // Государство и право. – 1995. – № 4. – С. 20–43.
136. Тероризм: сучасний стан та міжнародний досвід боротьби / В.П. Журавльов, Б.В. Романюк, В.В. Коваленко та ін.; за ред. Я.Ю. Кондратьєва та Б.В. Романюка. – К.: Нац. академія внутрішніх справ України, 2003. – 452 с.
137. Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: конспект лекцій / В.П. Тихий. – Харків: Нац. юридична академія України, 1996. – 69 с.
138. Требин М.П. Терроризм в ХХІ веке / М.П. Требин. – Мн.: Харвест, 2003. – 816 с.
139. Требін М. Тероризм: спроба проникнення в сутність / М. Требін // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 123–136.
140. Требін М. Зомбування страхом. Тероризм як форма політичної комунікації / М. Требін // Віче. – 2003. – № 1. – С. 31–37.
141. Требин М.П. Терроризм в ХХІ веке / М. Требин. – Мн.: Харвест, 2003. – 816 с.
142. Туркевич І.К. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення протидії організованих злочинності / І.К. Туркевич // Протидія організованих злочинності: теорія і практика, досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. наук.-практ. конф., 24 червня 2004 р., м. Київ. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – С. 26–32.
143. Ємельянов В.П. Уголовно-правовое противодействие терроризму: монографія / В.П. Ємельянов, М.Н. Иманлы, И.Н. Рыжов. – Харьков: Право, 2104. – 88 с.
144. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова; [2-е изд.]. – Харків: Одиссей, 2002. – 322 с.
145. Уголовный кодекс Франции / Науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой; перевод с франц. и предисл. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
146. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Науч. ред. и вступ. статья Д.А. Шестакова; предисл. Г.-Г. Йешека; перевод с нем. Н.С. Рачковой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.

-
147. Уголовный кодекс Швейцарии. – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.
 148. Уголовный кодекс Республики Беларусь. – Мн.: Тесей, 2001. – 312 с.
 149. Уголовное законодательство Норвегии / Науч. ред. и вступ. статья Ю.В. Голика; перевод с норвеж. А.В. Жмени. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
 150. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова и Э.А. Саркисовой; перевод с латыш. А.И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
 151. Уголовный кодекс Испании / Под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецовой и Ф.М. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.
 152. Уголовный кодекс Литовской республики / Науч ред. В. Павилониса; предисл. Н.И. Мацнева; вступ. статья В. Павилониса, А. Абрамавичюса, А. Дракшене, пер. с лит. В.П. Казанскене. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 470 с.
 153. Уголовный кодекс Грузии / Вступ. статья В.И. Михайлова; обзорн. статья О. Гамкрелидзе; перевод с грузин. И. Мериджанашвили. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
 154. Уголовный кодекс Республики Молдова / Вступ. статья А.И. Лукашова – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
 155. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / Вступ. статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.
 156. Уголовный кодекс Эстонской республики / Науч. ред. и перевод с эстон. В.В. Запевалова; вступ. статья Н.И. Мацнева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.
 157. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / Предисл. А.В. Федорова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.
 158. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.
 159. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / Под ред. А.И. Коробеева; пер. с китайск. Д.В. Вичикова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.
 160. Управлінські, правові та психологічні аспекти запобігання масовим порушенням громадського порядку і проявам тероризму: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (26–28 червня 2008 р., м. Київ). – К.: УВПД ГШ МВС України, 2009. – 322 с.
-

-
161. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве / Б.С. Утевский. – М.: Гос. изд. юрид. лит. им. Е. Соколовой, 1950. – 320 с.
 162. Учебник Уголовного права. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М.: СПАРК, 1996. – 412 с.
 163. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: моногр. / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсул, 2006. – 1048 с.
 164. Фаргиев И.А. Уголовно-правовые и криминологические основы учения о потерпевшем / И.А. Фаргиев; под ред. А.И. Чучаева. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 338 с.
 165. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / П.Л. Фріс. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 362 с.
 166. Цимбалюк В.С. Категорія «безпека» у новому Кримінальному кодексі України / В.С. Цимбалюк // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матер. міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 жовтня 2001 р., м. Харків. – Харків: Орест, 2002. – 82 с.
 167. Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за терористичний акт: дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Шамара. – Національна акад. СБ України, 2006. – 241 с.
 168. Шамара О.В. Об'єкт злочину передбаченого статтею 258 «терористичний акт» Кримінального кодексу України / О.В. Шамара // Вісник Луганського державного ун-ту внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко: Науково-теоретичний журнал. – 2009. – Вип. 2. – С. 85–91.
 169. Шамара О.В. Проблеми вдосконалення нормативно-правового забезпечення ефективної протидії матеріальному сприянню або діяльності терористичних груп чи терористичних організацій / О.В. Шамара // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2005. – № 2 (4). – С. 92–95.
 170. Шамара О.В. Протидія фінансуванню терористичній діяльності – як ключовий елемент боротьби з тероризмом / О.В. Шамара // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): Науково-практичний журнал. – 2008. – № 19. – С. 84–92.
-

-
171. *Шамара О.В.* Шляхи та напрями удосконалення антитерористичного законодавства України / О.В. Шамара, О.А. Парфіло // Підприємство, господарство і право: Науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2009. – № 5 (161). – С. 118–122.
 172. *Шамара О.В.* Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за участь у терористичній діяльності (досвід деяких країн світу у цій сфері) / О.В. Шамара // Право і національна безпека: актуальні проблеми теорії та практики: матеріали наук.-практ. конференції, 22 травня 2009 р., м. Харків / Редкол. С. Кучерина (гол. ред.), В. Столбов. – Харків: Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ Нац. юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 321–326.
 173. *Шамара О.В.* Терористична діяльність та її види / О.В. Шамара // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матер. міжнародної наук.-практ. конференції, 9 жовтня 2009 р., м. Одеса. – Одеса, 2009. – С. 288–291.
 174. *Шамара О.В.* Протидія тероризму – як одна із функцій зовнішньої розвідки України / О.В. Шамара // Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матеріалів наук.-практ. конференції, 31 жовтня 2008 р., м. Київ. – К.: Інтертехнологія, 2008. – С. 124–128.
 175. *Шамара О.В.* Щодо запровадження кримінальної відповідальності за пропаганду вчинення терористичних актів та ідеології тероризму / О.В. Шамара // Другі юридичні читання: зб. матеріалів всеукраїнської наук. конф., 18 травня 2005 р. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 75–78.
 176. *Шамара О.В.* Запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму у сфері функціонування фондового ринку України (частина перша) / О.В. Шамара, С.М. Драчук // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2009. – № 5 (25). – С. 80–87.
 177. *Шамара О.В.* Запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму у сфері функціонування фондового ринку України (частина друга) / О.В. Шамара, С.М. Драчук // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2009. – № 2 (28). – С. 82–86.
-

-
178. *Шама́ра О.В.* Питання відшкодування шкоди завданої потерпілим від вчинення терористичного акту / О.В. Шама́ра // Науковий вісник НА СБ України. – 2005. – № 22. – С. 69–74.
 179. *Шама́ра О.В.* Деякі питання кримінальної відповідальності за створення терористичної групи / О.В. Шама́ра // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2007. – № 6 (20). – С. 110–112.
 180. *Шама́ра О.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності за участь у терористичній діяльності / О.В. Шама́ра // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2009. – № 3 (44). – С. 201–206.
 181. *Шама́ра О.В.* Новели антитерористичного законодавства України та проблеми їх застосування у практичній діяльності / О.В. Шама́ра // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару, 19 жовтня 2010 р., м. Харків. – Харків: ТОВ «Оберіг», 2010. – С. 324–330.
 182. *Шама́ра О.В.* Родовий об'єкт злочинів, передбачених статтями 258–258-4 Кримінального кодексу України / О.В. Шама́ра // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 145–154.
 183. *Шама́ра О.В.* Види терористичної діяльності. Шляхи уніфікації антитерористичного законодавства України / О.В. Шама́ра // Юридичний радник: журнал юристів України. – 2009. – № 5 (31). – С. 83–87.
 184. *Шама́ра А.В.* Освобождение от уголовной ответственности за участие в террористической деятельности по законодательству Украины / А.В. Шама́ра // Терроризм и экстремизм в России и странах АТР: проблемы правового регулирования и противодействия: метер. международной научно-практ. конференции / научн. ред. А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во Дальневост. федерал. ун-та, 2010. – 216 с.
 185. *Шама́ра О.В.* Кримінальний кодекс України: дискусійні питання окремих положень Особливої частини: моногр. / О.В. Шама́ра, О.Ф. Бантишев, Р.Л. Чорний. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – 88 с.
 186. *Шама́ра О.В.* Шляхи удосконалення атитерористичного законодавства України в контексті протидії і поширенню ідеології
-

- тероризму / О.В. Шамара // Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини у діяльності спецслужб: V міжнар. конф., 19 квітня 2011 р.: зб. конкурсних творчих робіт студентів, курсантів та молодих вчених. – К., Харків: Право, 2011. – С. 468–476.
187. *Шамара О.В.* Співвідношення понять «фінансування тероризму» «фінансування терористичної діяльності» та їх розуміння для застосування у правозастосовній практиці // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 травня 2011 р., м. Луганськ / редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; МВС України, Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко, 2011. – С. 572–579.
188. *Шамара О.В.* Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара; [3-є вид., перероб. та доп.]. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. – 198 с.
189. *Шамара О.В.* Терористична діяльність як загроза основам національної безпеки України / О.В. Шамара // Актуальні завдання та напрямки розвитку юридичної науки ХХ століття: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 22–23 серпня 2014 р. – С. 43–47.
190. *Шамара А.В.* Террористическая деятельность в системе Особенной части УК Украины: дискуссионные вопросы / О.В. Шамара // Международная научно-практическая конференция (г. Ставрополь, Российская Федерация, 28–30 апреля 2014 г.). – С. 180–183.
191. *Шамара О.В.* Пропаганда и распространению идеологии терроризма: дискуссионные аспекты усовершенствования анти-террористического законодательства Украины / О.В. Шамара, В.В. Белянська // Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (25 березня 2014 р., м. Дніпропетровськ). – С. 123–126.
192. *Шамара О.В.* Шляхи вдосконалення національного законодавства у сфері боротьби з тероризмом / О.В. Шамара // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 10. – С. 83–90.

-
193. Швец Д. Международный терроризм: информационный аспект / Д. Швец // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 9. – С. 17–22.
 194. Швидак О.М. Тероризм і засоби масової інформації / О.М. Швидак // Вісник Житомирського університету. – 2004. – Вип. 18. – Філософські науки. – С. 72–75
 195. Шумейко В.М. Екологічна токсикологія і тероризм. Бітоксиканти: моногр. / В.М. Шумейко. – К.: ЕКОРЕГІО-ЕТХі, 2002. – 140 с.
 196. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ред. кол. Ю.С. Шемчушенко (голова) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – Т. 2: Д-Й, 1999. – 744 с.
 197. Яценко С.С. Про спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за терористичний акт, передбачену ч. 5 ст. 258 КК України / С.С. Яценко // Тероризм і національна безпека: матеріали міжнар. конф. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 269–275.
 198. Weimann G. Modern Terrorism, the Media and Public Opinion / G. Weimann // The Mass Media in Liberal Democratic Societies. – New York: Paragon House, 1992. – P. 103–120.
 199. Schmid A.P. Political Terrorism: A Research Guide to Concepts, Theories, Data Bases and Literature / A.P. Schmid. – New Brunswick: CT: Transaction, 1983. – 124 p.
 200. Crenshaw M. Terrorism, Legitimacy, and Power / M. Crenshaw. – Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1983. – 140 p.
 201. Country Reports on Terrorism 2004 of United States Department of State. – Washington: Multi-Media Services, 2005. – 129 p.
-

Наукове видання

Шамара Олександр Володимирович

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВЧИНЕННЯ
ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор
В. Бедрик

Верстка
А. Шульгін

Формат 60х84 1/16. Гарнітура Minion Pro.

Умовн.-друк. арк 12,1. Обл.-вид. арк 8,75.

Наклад 300 прим. Зам. №

Підписано до друку 01.12.2014

ВВидавничий дім «АртЕк».

Тел.: 067 440 11 37

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4779 від 15.10.2014